Varavīksne

L 71-2
143

Izdevniecība
«Liesma»
Rīgā
1971

L 71-2
143

Dubl.
8

Varavīksne

Literārais mantojums

Viļa Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka
8L
Va649
526 03050711852
8/p.

Sakārtojis Ilgonis Bērsons
Mākslinieks V. Kokins

7-2-2
71-65

PIEKTĀ «VARAVĪKSNE»

met loku no 1871. gada līdz mūsu dienām, sniedzot daļu no simtgades literārā mantojuma bagātības. Dzirdam Krišjāņa Valdemāra un Kronvalda Ata sparīgās balsis, ar mums sarunājas 1871. gadā dzimušie — Teodors Lejas-Krūmiņš, Augusts Baltpurviņš, Jānis Poruks, Ernests Birznieks-Upītis. Sekojot tradīcijai, «Varavīksne» atvēl zināmu skaitu lappušu tiem rakstniekiem, kurus esam zaudējuši 1970. gadā un kuru daiļrade turpmāk ieiet literārajā mantojumā, — Bruno Saulītim (miris 9. jūlijā), Kārlim Fimberam (miris 14. jūlijā), Andrejam Upītim (miris 17. novembrī) un Jānim Grantam (miris 4. decembrī). 15. martā mirušais Kārlis Štrāls tika pieminēts jau 1970. gada «Varavīksnē».

Materiāli almanahā ievietoti aptuveni hronoloģiskā secībā un grupēti pa atsevišķiem rakstniekiem, lai lasītājs varētu pie tiem pakavēties ilgāk (J. Poruks, R. Eidemanis, A. Kurcijs, A. Stradiņš, E. Birznieks-Upītis). Par vairākiem rakstniekiem vai viņu darbiem mums savs priekšstats jau ir, jaunais to var papildināt, precizēt vai arī ierosināt kādu pieņēmumu mainīt.

Sakārtotājs

1871. GADS

1871. gads latviešu literārajā un sabiedriskajā dzīvē rit iepriekšējā — 1870. gada sliedēs, visumā izolēti no lielajām vēsturiskajām cīņām Eiropā, toties spraigi iezīmējot divu kultūru sadursmi pašā «mīļajā, jaukajā dievazemītē». Franču-prūšu kara un Parīzes Komūnas notikumi atbalsojas gandrīz tikai laikrakstu ārzemju ziņās. «Mājas Viesī» gan ievietots kāds kareivīgs, pret komunistiem vērsts dzejojums «Komunistiem un dažiem citiem», kurā izskan milzīgs sašutums par mantas atņemšanu bagātajiem un atdošanu tiem, kam nekā nav. Taču parasti tad, kad nākas apspriest sociālās nevienlīdzības jautājumu, «Latviešu Avīzes», «Mājas Viesis» un dažādie latviešu kalendāri iztiek ar vecu vecajām pamācībām:

«Vai tev par to ir jābēdā, ka citi ir bagāti un tu nabags? Skaties tik uz sava paša ceļu un gādā par savas dvēseles glābšanu. Vai tu nezini, ka bagātiem būs grūt dieva valstībā nākt, jo, kam daudz uzticēts, no tā arī daudz prasīs? Bagātiem un nabagiem vajag būt: abus dievs ir darījis.» («Vidzemes kalenderis uz 1871-mu gadu», 55. lpp.)

Franču-prūšu karā no mūsu laiku viedokļa kuriozu ceļojumu veicis kāds latviešu zemnieka dēls Krišjānis Bērziņš, mierīgā garā soļodams cauri visai Vācijai. Pāri Reinai celdamies, viņš tīri nemanot nonāk franču pusē, kaut arī aizturēts, tomēr laimīgi nokļūst atpakaļ

un beigu beigās no kāda pakalna nolūkojas abu pretinieku armiju sadursmē. Uz «Mājas Viesi» ceļo korespondences «Latviešu reiznieka ziņas»:

«Es nonācu uz Raštati un gribēju tur kādu laiciņu apmesties, to slaktiņu noskatīties, jo dzirdēju, ka prūši ar vāciešiem tur būšot pirmo reizi mēroties. Riktīgi, tā ar bij! Pēc nedēļas laika tie taisījās uz darba gatavi. Gribēdams karalauku labāki pārskatīt, uzkāpu Durmeršein kalnā, nepilnu versti no kara plača. Jauka izskata gan te, — bet kāds bēdīgs troksnis! To visu redzot un dzirdot, jāizsauc: «Posts! Posts virs zemes nācis!» Tā ciema sieviešu raudāšana un vaimanāšana, mazu un izbiedētu bērniņu brēkšana jau cilvēku ausīm ir nepanesams troksnis; bet, kad acis met uz kara placi, kas it kā aizkustināts ūdens viļņoja, un ausīs dūca tā lielgabalu rūkšana, zirgu zviegšana un to pakaļ palikušu ievainotu zaldātu vaidēšana, tad ir neaprakstāms, ko sirds tad sajūt tādam, kas to vēl nekad nav piedzīvojis. Būtu vēl ilgāk noskatījis, ja nejauši kāda lode nebūtu mani izbiedējusi, jo tā manu kājas stilbu drusku samaitāja. («Mājas Viesis», 1871, 7.)

Abos lielākajos latviešu laikrakstos — «Baltijas Vēstnesī» un «Mājas Viesī» turpinās 1870. gada diskusija. Uzliesmojusi par Jura Alunāna piemiņu, ko nekautrīgā paskvilā nozākājis «Mājas Viesis», diskusija tālākā risinājumā skar daudzus kultūras jautājumus. «Baltijas Vēstneša» līdzstrādnieki aizstāv gan latviešu jaunvārdu darināšanu, gan tautas izglītības centienus, gan «ortogrāfijas pārtaisīšanas» nepieciešamību. Nākas arī pierādīt, ka teātra izrādes un Rīgas Latviešu biedrības rīkotās «balles» nāk par labu «glītākai ļaužu sadzīvei», nevis veicina ļaužu «kārdināšanu», kā to apgalvo «Mājas Viesis».

«Teāters mums cilvēku dzīvi uz skatuves priekšā

ved, viņš dod mums iemeslu mūsu pašu dzīvi pārlabot un pārlūkot, viņš mums sagādā augstus un svētus priekus,» raksta «Baltijas Vēstneša» korespondents B.....s laikraksta 1871. gada 7. numurā. «Balles turpretim sagādā tikai izpriecāšanos, un Rīgas latviešu biedrība gan balles tamdēļ tur, lai latviešiem nevajadzētu citādus priekus meklēt. Tā, par provi, dančī — izlustēšanās pamazina dzeršanu, un, tā kā še vīrieši ar sievietēm apietas, tad arī abju apiešanās — vīze paliek vienmēr smalkāka; caur to tiek pavairota «glītāka ļaužu sadzīve». Zināms gan, kā nekur citur, tā arī te ne vienmēr «glīts ar glītu» saietas, bet tāds, kas pašas tautas vidū mitis un kas dzīvi uz zemēm baudījis, kur «kārdināšanas» tik daudz neesot kā teātrī un ballēs, un kas redzējis, cik daudz arī še cilvēki garīgi un miesīgi postā iet, tāds ar gavilēšanu saņems tos brangus priekus, kurus mums teāters sniedz, tāds labprāt iedraudzēsies ar ballēm, lai arī ne ik reizes tikai glīts ar glītu tur sanāk.»

Vērsdamies pret daudziem progresīviem kultūras dzīves pasākumiem, pret «vēja ātrumu», «pārgalvīgu» un «ēverģēlīgu» skriešanu, «Mājas Viesis» diskusijas gaitā iemanto iesauku «Vēzis», turpretī «Baltijas Vēstneša» līdzstrādnieki savu laikrakstu dēvē par «Vērsi». «Baltijas Vēstnesī» pat parādās karikatūra — stāvā kalnā, kur plandās progresa karogs, dodas brašais, sparīgais Vērsis, bet pa otru pusi zemē rāpo miegamice Vēzis. Taču vēlākos gados, kad «Baltijas Vēstnesis» pakāpeniski pāriet reakcijas nometnē, «Baltā Vērša» iesauka savukārt sagādā daudz jautru brīžu «Dienas Lapas» feļetonistiem.

Visasāk un dedzīgāk «Mājas Viesa» reakcionāros uzskatus kultūras jautājumos apkaro Kronvalda Atis, argumentēti pierādīdams, ka avīze, kas pretojas dzīves

attīstības izvirzītajām vajadzībām, nevar būt tautas vadītāja un ceļa rādītāja.

«Ja «Mājas Viesis» domā un tic, ka latviešu tautas garīgā dzīve, tikai viņam izceļoties, priekš 15 gadiem sākusies un ka viņš priekš visiem mācītiem latviešiem tas vienīgais mācītājs un ceļa rādītājs bijis, un ka vēl viņa lapiņas varot būt tik vienīgais mērs priekš latviešu tautas tagadējās apgaismošanas, — tad, jā, tad viņš ļoti alojas. Un, ja, savu ceļu staigādams, «Māj. V.» arī sāk pie tādām lietām un būšanām nepareizi ķerties, kas atrodas ārpus viņa redzes aploka, — tad, jā, tad viņš stipri paklūp. Veltīgi un neprātīgi pretodamies pret tagadēju laiku vajadzīgu un pareizīgu cenšanos, «Māj. V.» izstājas iz to strādnieku rindas, kuri patiesi savus spēkus tautas gaismai un uzzelšanai par labu valkā.» («Baltijas Vēstnesis», 5.)

Tad, kad Kronvalda Atim un Krišjānim Valdemāram iznāk saķerties cīņā ar vācu muižnieku un mācītāju ideologiem, sevišķi asi izvirzās jautājums par latviešu nacionālās kultūras eksistenci. Gan vācu laikraksti, gan latviešu kalendāri vēl 1871. gadā nekautrīgi apgalvo, ka latviešiem nemaz nav savas kultūras. Atkal un atkal atkārtojas vecvecais apgalvojums — līdz 13. gadu simtenim Baltijā dzīvojuši nemācīti barbari bez «krietnas valdīšanas», kas mūžīgi ķildojušies un karojuši savā starpā.

«Par šiem tumšajiem pagāniem vienam goda vīram tā sirds iežēlojās, un viņš apņēmās tos pagānus pie kristīgas ticības atgriezt. (. .) Tie vecie pagāni gan kāvās par savu zemi un saviem elkadieviem, bet tie vāci bij stiprāki par viņiem, jo viņi domāja, ka tam dzīvam dievam par godu tos pagānus jākauj un viņus pieved pie kristīgas ticības. Tie vecie pagāni bij nemācīti, tumši ļaudis, tie vāci bij gudrāki un mācīti par viņiem, un

gudri un mācīti ļaudis arvien uzvarēs negudrus un nemācītus.» («Laika grāmata uz to gadu 1871.», 27. un 33. lpp.)

Arī Rīgas vācu avīze «Zeitung für Stadt und Land» 1871. gada 246. numura ievadrakstā «Nacionāli centieni» noliedz latviešu kultūras eksistenci un apgalvo, ka mācīts latvietis vispār vairs nevar būt latvietis. Šinī sakarībā 1871. gadā top kvēls Kronvalda Ata atbildes raksts «Nationale Bestrebungen», ko redakcija atsakās iespiest un kas cenzūras pieprasīto grozījumu dēļ var parādīties atsevišķā grāmatā tikai 1872. gadā.

Kā atbilde šīm pašām problēmām 1871. gadā Maskavā iznāk arī Krišjāņa Valdemāra grāmata «Tēvu zeme un vispārderīgais» («Vaterländisches und Gemeinnätziges»). Tā ir spilgtu, kaujiniecisku rakstu kopojums vācu valodā par latviešu tautas vēsturi, attīstības iespējām, par tautu patiesu draudzību un šovinisma tendencēm, asi kritizējot nacionālo apspiešanu un feodālisma paliekas Baltijas guberņās. Savā grāmatā Krišjānis Valdemārs publicē arī Garlība Merķeļa teiku «Vanems Imanta», kura kopš pirmpublicējuma 1802. gadā nebija izdota, un sniedz apceri par «Vanema Imanta» un «Latviešu» autoru. Garlībs Merķelis Krišjānim Valdemāram, tāpat kā pārējiem jaunlatviešu darba turpinātājiem, ir cildens paraugs cīņā par apspiestas tautas tiesībām un par humānismu.

«Bet jūs, mūsu dienu jaunekļi, kas sajūsmināties par taisnību, lasīdami šīs rindiņas, varbūt pirmo reizi (..) izpratīsiet lielo Merķeļa nozīmi, tās varenās literāri politiskās cīņas, ko viņš izcīnīja, un to drosmi, kas šīm cīņām vajadzīga, pat neatliekami nepieciešama,» raksta Krišjānis Valdemārs, akcentēdams Garlība Merķeļa pasāktā darba ciešo saistību ar 19. gadsimta 70. gadu garīgo atmosfēru. «Man gribētos jums ausī šādus

vārdus ierunāt: indīgi apmelojumi un nikna vajāšana ir gods un nevis kauns katram, kas cīnās par cilvēku labklājību.» (Kr. Valdemārs. Raksti, II. Rīgā, 1937, 374. lpp.)

Pilns patiesa, aktīva patriotisma, atbildības par savas tautas likteni arī Krišjāņa Valdemāra diskusijas raksts «Mājas Viesim», kas ievietots «Baltijas Vēstneša» 1871. gada 4. numurā.

«Katram tautas bērnam būs tanī vietā, kurā liktens to ir stādījis, strādāt pilnā spēkā priekš savas tautas labklāšanas, bez kādas atmaksas un goda paģērēšanas. Citādi latviešu tauta uz priekšu netiks. Latviešu tautai nav gandrīz nekas no tām dižām dāvanām, ar ko lielas un bagātas tautas var atmaksāt, kas tām par labu pūlējas. Bet viena manta tai ir tikpat krāšņa kā citām tautām — «tautiešu karsta mīlestība», kas tās skubina tāpat domāt, kā īru dzejnieks domāja, dziedādams:

Kad tu būtu, tēvu zeme, kā es lūdzu nakt un dien,
Liela, branga jūras pērle, pasauls paradīzes dārzs,
Tad gan lepnāki es tevi sveicinātu, slavētu;
Bet vai tevi karstāk mīlēt nekā šodien varētu?
Ak, tu dārgā tēvu zeme, ķēdēs, važās tavēji,
Vēl jo vairāk mīlē tevi un tev mīlēs mūžīgi.
It kā pelikāna bērni mīlestīb ar asinīm
Iezīž, kas tai tek no krūtīm, tā mēs to iezīduši.»

1871. gadā pirmo reizi Rīgas latviešu teātris izrāda Ādolfa Alunāna lugu «Priekos un bēdās». Presē sāk parādīties arī pirmie Ādolfa Alunāna humoristiskie un satīriskie sacerējumi. Oriģinālliteratūras sniegums tomēr arī tagad, tāpat kā iepriekšējā gadā, ir ļoti mazs. «Mājas Viesī» no tā laika populārākajiem dzejniekiem publicējas vienīgi Lapas Mārtiņš. Te iespiests viens no viņa vēlāk visvairāk dziedātajiem dzejoļiem — «Latviski lai atskan dziesmas». «Baltijas Vēstnesī» turpinās

Andreja Pumpura un Friča Brīvzemnieka daiļrade. Spēcīgi vēršas plašumā nākošā latviešu tautas eposa autora cildinātās tautas vēstures, patriotisma tēmas, aktivitātes un cilvēka pašapziņas cildinājums:

Šo domāja, to domāja,
Sveši ļaudis daudz domāja;
Ko domāja sveši ļaudis,
To tu līdzi nedomā!
Tev jādomā: laiks atnāks,
Kur ik katris domāt sāks.

(«Tautai».)

Īpašu vietu starp «Baltijas Vēstnesī» publicētajiem dzejoļiem ieņem Friča Brīvzemnieka sacerētais «Miķelis». Ar patiesu līdzdalību nabagā cilvēka dzīvei dzejas rindās skan vēstījums par tiem, kam daudzinātā brīvlaišana nav nekādu atbrīvošanu devusi, nedz laimi atnesusi.

Kas vandās tur klupdams tā sniegā?
Tik, dziļāki grimstot, to redz —
Ak! Poltraciņš, pastalas, ūzas
Ne visur vēl miesu tam sedz.
Tas — Miķelis, nabadziņš mīļais,
Kas sniegā te gurdams tvīkst;
Viņš manā dzimtenē dzimis,
Zem sava likteņa slīkst.

Šis liktens ne manim vien zināms,
Ir zināms, kam cilvēka sirds;
Tik bailīgi viņš par to stāsta,
Un stāstot tam asaras mirdz.
Viņš dzimis ir kalpu kārtā
Un kalpodams uzaudzis grūt;
Kā kalps viņš, uz kunga zemes
Izkalpojies, nabags sev jūt.

Viņš tagad «vaļinieks», «brīvvīrs»,
Kam vaļa un brīvība ir
Brist ciemiņos, gaudot un lūgties,
Lai darbu un maizi piešķir.

Dažu labu reizi par nabagu likteni nopūties viens otrs «latviešu ļaužu draugs», mācīdams samierināties un pakļauties liktenim. Taču pasīva līdzjūtība Fricim Brīvzemniekam, tāpat kā Andrejam Pumpuram, nav pieņemama. Redzot «latviešu Miķeļa» skumjo likteni, krūtīs briest protests, rodas dedzīga vēlēšanās «grimstošu cilināt» un tāpēc — «tad ārā caur vētru un salnu, Ar prātu un sirdi, kas jūt!». («Baltijas Vēstnesis», 1871, 7.)

Saulcerīte Viese

TEODORS LEJAS-KRŪMIŅŠ

Ojārs Zanders

RITOŠS AKMENS NEAPSŪNO

Par rosīgo cittautu literatūras tulkotāju, rakstnieku, aktieri, režisoru un skatuves mākslas pedagogu Teodoru Lejas-Krūmiņu stāsta jau viņa paša autobiogrāfiskais tēlojums «Mans liktenis» K. Egles sakārtotajās «Atziņās». Papildinājumu biogrāfijai sniedz arī daža laba vēl nepublicēta vēstule un citi materiāli, kas atrodami arhīvu fondos. ZA Fundamentālās bibliotēkas rokrakstu sektorā, piemēram, glabājas krietni daudz Lejas-Krūmiņa vēstuļu literatūras kritiķim T. Zeifertam. Sarakste ilgusi vairāk nekā trijus gadu desmitus, sākot ar 1898. gadu līdz pat Zeiferta mūža vakaram (1929).

T. Lejas-Krūmiņš dzimis 1871. gada 17. aprīlī Bolderājā laivinieka ģimenē. Skolas dabūjis pamaz, toties vairāk izglītojies dažādos kursos un pašmācības ceļā. Labs ceļvedis pa rakstnieka bērnības zemi ir nesen iznākusī Lejas-Krūmiņa prozas izlase «Mazās ostas stāsti». Tā ir grāmata par pilsētas zēna dzīvi, par seno Bolderāju un Vējzaķsalu, Andrejsalu un vēl citiem toreizējās Rīgas nomales stūriem. Izbraukājies puikas gados uz liellaivām pa Daugavu un Lielupi, viņš labi iepazinis gan ūdeņu skaistumu, gan arī cilvēku raksturus. Tā sauktā Lāmaņu dzimtas hronika ir tikai centrālā ass, ap kuru griežas vesela tēlu galerija. Un stāstījums šķiet veikls un patiess.

Ar teātri Lejas-Krūmiņš aizrāvies jau zēna gados, kad vietējo diletantu izrādē (Ā. Alunāna ludziņā «Brencis

un Žvingulis Austrālijā») tam jātēlo jūras dievs Neptūns — zeltpapīra kroni galvā, ar lielu pakulu bārdu un sudrabotām dakšām rokā. Iekārtojis dzīvojamās istabas vienā stūrī improvizētu mājas «skatuvi», pusaudzis ķeras arī pie piemērota repertuāra sacerēšanas, jo ar tādiem gabaliem kā Bairona «Manfrēds», ko zēni mēģina izrādīt, tiem diez kā vis neveicas... Pusaudža sajūsmu nedaudz atvēsina Rīgas Latviešu teātra direktora Rodes-Ēbelinga replika, kad tas pirmo reizi (1887. gadā) redz savā priekšā enerģisko reflektantu: «Ko, tāds knauķis?!» Neatlaidīgais jauneklis tomēr panāk, ka viņam ļauj piedalīties kora mēģinājumos un izrādēs. «Ko teātra velns reiz apsēdis, tas tik viegli vairs netop par normālu cilvēku,» raksta Lejas-Krūmiņš savās atmiņu lappusēs.

Šinī laikā viņš sāk izmēģināt spēkus arī rakstniecībā. 1889. gadā «Mājas Viesa» pielikumā parādās viņa pirmais oriģinālstāsts «Ziemas svētku vakarā» — «par nabaga zēnu Pēteri Kociņu, kas atrod uz ielas jaunas, bagātas meitenes cimdu un caur šo iegūst mūža laimi», kā vēlāk ironizē pats autors. Lejas-Krūmiņš iesūta laikrakstiem arī teātra kritikas, tāpat vienu otru tulkojumu. Pirmais honorārs, ko pēc krietnas kaulēšanās tam izmaksā Bernhards Dīriķis, ir trīs rubļi par astoņsimt rindiņām drukāta teksta. «Strādāju teātra un rakstniecības laukā reizē, un, tā kā abas tos laikus bija īstas bada profesijas, tad ar iedziļināšanos tā vienā, kā otrā tā nu bija, kā bija,» vēlāk atzinis viņš pats. Vairākus gadus Lejas-Krūmiņš ir režisors Jonatāna biedrības teātrī, kā arī uz citām mazākām skatuvēm, bet no 1898. gada līdz 1900. gadam aktieris Rīgas Latviešu teātrī. Būdams pilns apņēmības, jauneklis ir gatavs sacerēt arī dzejoļus, stāstus un lugas, ķerties, ja vajadzīgs, pie jebkura žanra. Labi panākumi uz skatuves ir, pie-

T. Lejas-Krūmiņš

mēram, viņa dziesmu spēlei «Ubags», un jaunais autors savā patmīlībā pat nepadomā, ka ne vienmēr visu nosaka publikas atzinība. Tādēļ arī saprotams tas spars, ar kādu iesācējs rakstnieks griežas pie T. Zeiferta savā pirmajā vēstulē 1898. g. 12. II. Novēlējis labas sekmes almanaham «Jaunā Raža», viņš, kā saka, ķeras tūlīt vērsim pie ragiem: «Ar I sējuma līdzstrādājušiem rakstniekiem, cik teicama un ievērojama arī nebūtu kāda to daļa, tak nepietiks un arī nedrīkst pietikt: īstā jaunlaiku — progresīvā rakstniecībā galvenais dzīvības ienaidnieks ir vienmuļība (mūžīga mīdīšanās pa reiz ievilktu stigu) un rakstnieku monopols — lietas, kuras i mūsu literāriskā dzīvē nav svešas . . .» Apvaicājies par nākamo burtnīcu iznākšanas gaitu un saturu, Lejas-Krūmiņš vēstules beigās piemetina: «Lai nu gan es nepiederu pie «izredzētiem», «literatūras dieviņiem» utt., kādu kultivēšana mums pēdējā laikā no modes pārgājusi regulā, taču ceru, ka ir man, vienkāršam mirstīgam, laipni neliegsat savu drīzu atbildi.» Nākamās vēstules tomēr parāda, ka ne tik viegli ir solīto pildīt. Sarežģījušies Lejas-Krūmiņa materiālie apstākļi, un, gribot negribot, jālūdz pagarinājums rakstu iesūtīšanas terminam. «Esmu spiests acumirkli domāt un censties pēc maizes kumosa — un tad tik nāk tie ideāli pie rindas . . . Es vislabāki kādā jaukā dienā izbrauktu pie Jums Olainē, un tur no vairākiem sacerējumiem varētum «Ražai» izvēlēties labāko. Visās trijās skicēs mēģinu sagremot — atvainojiet šo vārdu — psiholoģiskus problēmus.» (3. V 1898.) «Jaunās Ražas» II burtnīcā ir vairāki Lejas-Krūmiņa dzejoļi un tēlojums «Rotaļa».

Autors ar laiku tomēr atskārš, ka ne jau oriģinālrakstniecība ir viņa dzīves galvenais aicinājums. Lūzuma punkts, kā Lejas-Krūmiņš savā autobiogrāfijā raksta, te bijis K. Hamsuna romāns «Bads», ko viņš

Vīļa Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka
72 526

aizrautīgi lasījis, sēdēdams uz veca ķeblīša Plātesa spiestuves kantorī. Iepazinies ar modernās cittautu literatūras labākajiem paraugiem, viņš nācis pie atziņas: «Negrēkot vairs turpmāk pret literatūras svēto garu, nerakstīt nekādus oriģinālus, bet gan ziedot savus labākos spēkus lielās pasaules rakstniecības tuvināšanai latviešiem.» («Mans liktenis».)

Zināma pieredze tulkošanā Lejas-Krūmiņam jau ir. Viņš atdzejojis izcilā ungāru brīvības dzejnieka Šandora Petefī dzejoļus, pārtulkojis A. Ostrovska drāmu «Negaiss» (1896), viņa tulkojumā «Mājas Viesa Mēnešrakstā» iespiests Ļermontova «Mūsu laiku varonis» (1898). Runājot par abiem pēdējiem, tulkotājs gan ar rūgtumu atceras: «Abi ir pazīstami un daudz cildināti vai visās kultūras valodās, taču man ar tiem gāja raibi; ilgi es tiem velti meklēju izdevēja . . . tā ka viss darba prieks bija sagandēts.» Zinot, cik grūti klājas ar apjomā plašajiem tulkojumiem, Lejas-Krūmiņš galveno uzmanību pievērš cittautu klasikas īsākajām formām. Bet ne tikai tādēļ. «Pirmais vēl diezgan nedrošais mēģinājums šai virzienā bija stāstu, noveļu un skiču krājums «Pasaules rakstniecība» (1899). Pirmajā grāmatā, kura veltīta tautas darbiniekam Teodoram, es latviešiem sniedzu pēc savas saprašanas rūpīgā tulkojumā un, saudzot katra atsevišķa rakstnieka stila savādības vai fineses, desmit tautu pirmo rakstnieku sīkākus darbus.» («Mans liktenis».) Grāmatiņas priekšvārdā sakārtotājs akcentējis domu: «Manim šķiet, ka iepazīstināšanai ar cittautu rakstniekiem visnoderīgāki taisni sīkāki darbi, jo tie daudz labāk raksturo sacerējuma oriģinalitāti, rakstnieka tēlošanas spēju — izteikt īsumā daudz.» Pirmajā burtnīcā, piemēram, sastopam Augusta Strindberga, Jana Nerudas, Johanesa Šlāfa, Džovanni Vergas, Alfonsa Dodē un Aleksandra Kjēlanda vārdus,

bet otrajā grāmatiņā (1901) Maksima Gorkija «Dziesmu par vanagu», Redjarda Kiplinga un Multatuli darbus.

Ar 1907. gadu rakstnieks Valdis viņu iesaista pastāvīgā darbā — «Derīgu grāmatu» nodaļas izdotās sērijas «Cittautu rakstnieki» sagatavošanā. Laikā līdz pirmajam pasaules karam iznāk vesela virkne viņa tulkotu un kārtotu krājumiņu: «Ziemeļnieku noveles» (1907), «Dienvidnieku noveles» (1908), «Zemnieku stāsti» (1909), «Mīlestības stāsti» (1910), «Slāvu stāsti» (I—II, 1911), «Leģendas» (1912), «Jaunas vācu noveles» (1913), «Zviedru stāsti» (1914), «Kara stāsti» (1915), «Dāņu stāsti» (1915). Tulkojumi izvēlēti vai no visas Eiropas rakstniecības, īpašu uzmanību pievēršot skandināvu literatūrai, par kuru ievadā «Zviedru stāstiem» Lejas-Krūmiņš raksta: «Ilgi Eiropas lielās kultūras tautas darīja pāri saviem «mazajiem brāļiem» — ziemeļu mazajām tautām. Ilgi eiropieši neredzēja vai negribēja redzēt, ka ziemeļnieku rakstniecības druva zeļ un nobriest kuplāk un raženāk nekā viņu pašu druva.» Lejas-Krūmiņš, protams, neaprobežojas ar noveļu un stāstu tulkošanu vien. Minēsim kaut vai Knuta Hamsuna un Vernera Heidenstama romānus un garos stāstus, Makša Halbes un Gustava Vīda lugas. Tulkojumu izvēle liecina, ka viņš centies dot raksturīgāko no katras tautas modernās rakstniecības krātuvēm. «Gala iznākums — maza saujiņa dārgakmeņu, kurus kultūras tautu kopums tura godā un uzglabā vēlākām paaudzēm,» rezumē Lejas-Krūmiņš savā ievadā vācu novelēm.

Visus šos gadus viņš turpina saraksti ar T. Zeifertu, kuru uzskata par autoritāti — jo īpaši tulkojumu izvēlē. «Tulkotu rakstu lietās sagaidu Jūsu pavēles.» (21. XI 1902.) Zinādams par Zeiferta saskari ar slaveno dāņu kritiķi Georgu Brandesu, Lejas-Krūmiņš kādā vēstulē to jokojot dēvē par Brandesu, junioru. (Piezīmēsim,

ka ZA Fundamentālās bibliotēkas rokrakstu fondā glabājas vairākas G. Brandesa vēstules Zeifertam.) Kādā citā vietā viņš raksta: «Vai nenosirdījies par manu artiķeļu sēriju «Jaunākā dāņu rakstniecība» — «Dzimtenes Vēstnesī»? Sak, šis tāds ar ko grib rakstīt par ziemeļu lielo literārisko revolūciju, par manu Brandesu! ... Par tiem citiem latvīteru kritiķiem man maza bēda, bet no Tevis man, taisnību sakot, drusku tā kā bail. Būtu interesanti dzirdēt Tavas domas, kādu iespaidu mans pārskats Tev atstājis — 1000 rindiņās veselu literatūras vēsturi?!» (5. VIII 1911.)

Īpaši rosīga ir Lejas-Krūmiņa sadarbe ar T. Zeifertu, kad pēdējais uzņemas mēnešraksta «Druva» vadību (1913—1914). Lejas-Krūmiņš tulko žurnālam romānus, stāstus un noveles, raksta pārskatus par cittautu literatūru, tāpat arī atsevišķiem rakstniekiem. Sevišķi daudz «Druvas» lappusēs ir viņa rakstītu piemiņas rindu. «Žurnālā es arī sāku rakstīt ievērojamu pasaules gara darbinieku nekrologus un šo «kaprača darbu» no tā laika pēc iespējas turpinu citos latviešu žurnālos un avīzēs,» ironizē Lejas-Krūmiņš stāstījumā «Mans liktenis». Vēstules, kas šinī laikā rakstītas T. Zeifertam, labi parāda ne tikai Lejas-Krūmiņa finansiālās nedienas un viņa uzskatus. Tā ir tolaik raksturīga literatūras ierindnieka dzīves un darba aina. «Tagad reiz esmu nokļuvis tiktāl, ka varu sākt domāt par līdzstrādību «Druvas» sīku rakstu nodaļā. Tāpēc es Tevi lūdzu man pavēstīt, līdz kuram šā mēneša datumam Tev varu iesūtīt materiālus un īsti par kādiem jautājumiem ... Man mājā materiālu veselām kopām, tikai nezinu, ko Jūs, redaktoru kungi, vismīļāk vēlētos uzņemt un turklāt drīzāk (jo, lūk, mēnešiem strādāt uz priekšu man nav iespējams).» (12. IX 1912.) «Tu runā kā lielkapitālists. Tad nav grūti kārtīgi pildīt darbus un pienāku-

mus. Neņem par ļaunu, ka velku paralēles. Tu vari eksistēt no savas algas vien un tagad rasi arī no «Druvas» vadītāja algas vien, — un es nopelnu tikko bada eksistenci ar darbiem 4, 5, 6 posteņos kopā! ... Pēc Tavām uzstādītām normām es manuskriptus laikam gan nekad nevarēšu līferēt. Man vienkārši priekš tam nav līdzekļu. Tie man pastarpām jānopelna ar sīkām šeftēm, lai varētu strādāt pie lielākiem darbiem, par kuriem honorāru dabūnu vēlāk ... Tikai ievērojot manu patiesi ģeniālo «lāpīšanās» mākslu, mana dzīve vēl kaut kā noturas līdzsvarā. Padomāsim, kā tam būtu līdzams, ka es varētu veikt tos lielos darbus, par kuriem sapņoju un rēķinu jau dažu labu gadiņu ... Tu prasi lielākus manuskriptus terminā. Nu kā būtu, ja Tu man «Druvā» izgādātu t. s. avanses? Man liekas, tas nebūtu nekas nedzirdēts, ja vīram kā man, kurš «Druvā» ik mēnešus nostrādā 25—30 rubļus, stāvētu rezervēts mazs konts ... Tu teiksi: «Raibi rēķini.» Jā, labi, bet ko tur lai dara, ka mūsu literāti tik nabagi? ... Man gribētos minēt arī vēl kādu citu āķi: kulšanās ar eksistenci un lielā stāsta tulkošana mani atbaida no mazo — parauga stāstu tulkošanas, un tas man nemaz nepatīk. Mazie man sakrājas leģions un būtu ar labi lietojami, ja atliktu laika tulkot. Tagad daudz mana labākā darba laika aizrit nenozīmīgā darbā maizes kumosa pēc ... Tas jau ir visa mana mūža lāsts, ka jādzīvo un jāstrādā vai nu gluži nepietiekošiem, vai puslīdzekļiem; nebūtu šī lāsta, tad Jūs visi redzētu, ko var pastrādāt rakstniecībā un arī teātra lietās.» (14. V 1913.)

«Man protams, būtu patīkami, ja es drīzumā, kā teicu, dabūtu pastellējumu jaunam darbam, lai varētu izdarīt pārdesmit rubļus lielu «iekšēju aizņēmumu» no «Druvas» redakcijas — pēc pagājušā gada

parauga. Lieta, lūk, tāda, ka man šimbrīžam, strādājot pie lielākiem darbiem (starp citu, Derīgu grāmatu nodaļas «Zviedru stāstiem»), aptrūkst tās pašas nieka sīknaudiņas mierīgai strādāšanai, un tāds aizņēmums tad gandrīz ir vienīgais līdzeklis, kā ar dzīvi kaut kā tikt galā. Uz «Dzimtenes Vēstnesi» man acumirkli nav ko rēķināt. Tu jau pats redzi, kāds tas «top» — ne vien savu uzskatu, bet jo vairāk savu rakstu izvēles ziņā. Ko es tur vairs lai strādātu. Ziņas par literatūru, mākslu, kā redzi, izbeigušās, «Literārais pielikums» pārvērties par stāstu feļetonu . . .» (15. III 1914.)

Pirmā pasaules kara apstākļos sašķobās arī žurnāla «Druva» eksistences pamati. Žurnāls beidz iznākt 1914. gada augustā, un tikai, lai pabeigtu iesāktos rakstus, pēc deviņu mēnešu pārtraukuma 1915. gada maijā iznāk pēdējie numuri. Līdz ar to, protams, jāsaīsina arī iesāktie tulkojumi. Kā redzams no Lejas-Krūmiņa vēstulēm, viņš te sīvi pretojies sava drauga un reizē arī «maizes tēva» direktīvām. «Tas, ko Tu no manis prasi, iet pāri cilvēka spējām. No Lemonjē «Sādžas kakta» man vēl netulkotas pavisam 95 drukātas lappuses, á 35 rindas; kā to lai nu sabāžu $1^1/_2$—2 «Druvas» drukas loksnēs, kā Tu vēlies? Cik daudz tad lai es tur noīsinu, sakropļoju?! Es domāju apmēram tā: es lūkošu īsināt, kur un ko vien varēšu, taču «kastrēšanu» es nepiekopu . . . Tad, otrkārt, nespied Tu mani 6 drukas loksnes mākslas darba noīsināt un notulkot dažās dienās: es taču neesmu mašīna . . .» (27. I 1915.) «Še tev nu vesels vezums «nekroloģijas». Ja vienotra vieta Tev šķiet par garu, noīsini to, kaut gan centos no lielās materiālu kopas «presēt ķieģeļus».» (17. IV 1915.)

Līdztekus tulkošanai Lejas-Krūmiņš nododas arī savai «pirmajai mīlestībai» — teātra mākslai. No 1904. līdz 1905. gadam viņš vada «Ausekļa», bet vēlāk Zie-

meļblāzmas un «Rotas» teātrus, kādu laiku ir arī Rīgas Latviešu teātra sekretārs. Ar savu trupu «Lejas-Krūmiņa skatuves spēki» viņš ciemojies vai it visos Latvijas novados. Par šo «čigāna dzīvi» ar visām tās materiālajām raizēm un nevaļu stāsta arī vēstules T. Zeifertam.

«Man iet kā plikam pa nātrām. Dzīvotājs neesmu un mirējs arī ne, jo, lūk, šoziem dzīvoju no deficītiem. Kalnamuižā sliktu ceļu un slapjdraņķa pēc 7. novembrī piemaksājām apmēram 20 rubļus, Kandavā nupat par divām izrādēm — atkal tikpat daudz. Un strādāt jāstrādā kā zirgam, jādzīvo priekš teātra vien.» (16. XI 1910.) «Tavu atbildi saņēmu jau kopš nedēļām, taču tikai tagad pagūstu uz to reaģēt. Tāda mana dzīve. Tu vispār to domā citādu nekā tā patiesībā. Es esmu cilvēks, kam nekad nav laika; tas manas dzīves lāsts. Šovasar nodzīvoju zaļumos (Inčukalnā pie mīļa paziņas) — veselu vienu dienu, tā visa mana vasaras atpūta... Un tagad sākas «teātra sezona» ar vēl gluži nezināmu peļņu. Apskaužu Tevi un citus zelta optimistus; ko jūs zināt no «dzīves apstākļiem»?!» (9. IX 1911.)

Pirmā pasaules kara gados Lejas-Krūmiņš strādā gan dažādu laikrakstu redakcijās, gan arī Latviešu bēgļu apgādāšanas komitejā. Aizsāktajiem tulkojumiem var nodoties tikai brīžiem. Tomēr jau 1921. gadā iznāk viņa kārtotie «Norvēģu stāsti», tāpat R. Tagores stāstu izlase «Indietes». Daudz darba prasījusi monogrāfija par Knutu Hamsunu (1930), viņa stāstu un romānu tulkojumi. Nav piemirsusies arī dramaturģija; minēsim kaut vai A. Strindberga, B. Bjernsona un J. Heiberga lugu tulkojumus. Bet kā gan visu to paspēt, saglabājot sev iztikas minimumu? Sākas atkal malšana uz diviem gaņģiem. «Lai varētu publicēt čehu un flāmu antoloģijas,

man šoziem jāatsakās no literāras darbības, topot par lauku teātru inspektoru,» raksta viņš vēstulē Zeifertam 1921. g. 2. novembrī.

«Es tagad klīstu pa «Latvijas ārēm». Biju Valmierā, esmu Dobelē — un līdz vasarai apstaigāšu laikam vēl kādus pāri novadus... Ideja pate par sevi laba, un es esmu tais domās, ka visām lauku skatuvēm, kuras gadā sarīko dažas lielāku lugu izrādes, šāda teorētiska — praktiska pamatapmācība ir p a v i s a m nepieciešama... Jūs, metropolē sēdētāji, tak nemaz nespējat ne samanīt, ne iedomāties, cik daudz grēko lauku teātri, ko visu nesauc par «teātri» un k ā ķēpā lielās Blaumaņa, Zeibolta, A. Brigaderes un pat Raiņa lugas uz provinces skatuvēm! Kas tās par «dekorācijām», kas par «inscenējumu», kas par «aktieriem» un kas par «ansambli»! Tas, ko gada laikā esmu redzējis Vecgulbenē, Valmierā, Jelgavā, Dobelē u. c. «centros» — tie jau ir dieva darbi un cilvēku nedarbi. Pret to jākaro nekavējot, visiem spēkiem...» (18. I 1922.) Un rūgtus vārdus šinī pašā vēstulē teic Lejas-Krūmiņš par pēdējā laika tulkojumu izvēli un kvalitāti. «Ko es kā t u l k o t ā j s un modernās pasaules literatūras pazinējs savā mūžā esmu darījis un derējis, tas man Tev nebūs jāsaka. Tak: k ā p ē c m a n n a v d a r b a? Kāpēc man šinī laikā, kur vesela «17. šķiras» literātu un tulku virkne pilda feļetonus un šos pārdrukā grāmatās, nopelnīdami daudzus tūkstošus, kāpēc man jādauzās apkārt pa Latvijas nomalēm un, sūri pelnot dienišķās maizes kumosu, jākaļ apdāvinātiem un neapdāvinātiem diletantiem galvā «teātra ābece»?»

1923. gadā iznāk kopā ar Zeltmati sastādītā rokasgrāmata teātru darbiniekiem «Skatuves māksla». 1920. gadā Lejas-Krūmiņš izveido aktieru ansambli «Modernā skatuve» un 1922. gadā — «Ziemeļnieku studiju». Lejas-

2—22

Krūmiņa centieni — radīt nozīmīgus kamerspēles ansambļus un reorganizēt provinces teātrus — sekmējas tikai pa daļai. Cenzdamies izkopt latviešu teātra repertuāru, viņš, piemēram, sāk izdot cittautu lugu sēriju «Jaunā skatuve». Ibsens, Bjernsons, Strindbergs — tikai daži no autoriem. Materiālā ziņā pasākums, bez šaubām, bezcerīgs, bet vai gan tas spēj nobaidīt tādu entuziastu kā Lejas-Krūmiņu! Lūk, rindas viņa vēstulē Zeifertam 1927. g. 1. novembrī: «Jūs dažs labs teiksiet: Tu esi traks, neizdod! Bet es jautāšu: kur slēpjas vaina? Vai manā lugu izvēlē, vai acumirkļa «publikas gaumes» apstākļos, vai sabiedrības un preses vienaldzībā un trulumā? Un te nu man ir daudz ko iebilst . . .»

Sadalījis enerģiju uz pusēm, Lejas-Krūmiņš īsteno tikai daļu ieceru. Paveikts tomēr daudz, gan teātra mākslas, gan arī tulkotās literatūras laukā. Viens no pirmajiem plašākajiem tulkojumiem, ko saņem latviešu lasītājs pēckara gados, ir M. Andersena-Nekses apjomīgā romāna «Pelle Iekarotājs» sākuma daļas. Tikai 1947. gada 10. janvārī vienmēr ritošais akmens apstājas savā gaitā — iesāktu darbu un vēl nerealizētu ieceru vidū.

VILIS PLŪDONS

KRĀŠŅAIS, KUPLAIS MILZU KOKS

(Liesmas Lūsēnas ievads un materiālu atlase)

Krāšņais, kuplais milzu koks . . . šādu tēlainu apzīmējumu dzejai devis Vilis Plūdons.

J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja fondos glabājas vairākas mapes ar Plūdoņa rakstītajām piezīmēm par dzeju. Tur ir gan autora paša sašūtas burtnīciņas no Kuldīgas semināra laikiem (1892) un pirmajiem skolotāja darba gadiem Liezerē un Bigauņciemā (1897), kāda lielformāta kantora grāmata ar 1906.—1909. g. pierakstiem, vairākas klades un skolas burtnīcas un atsevišķas lapiņas bez gadu skaitļu norādes, kur sacerēšanas laiku var noteikt tikai aptuveni pēc tekstā minētajiem literārajiem faktiem.

Šais papīros vienuviet atrodam gan Plūdoņa radošā darba procesa atspoguļojumu (darbu ieceres un pirmuzmetumus), gan viņa atzinumus par mākslu, teorētiskos pārspriedumus, meklējumus, dažādu literatūrzinātnieku, filozofu un rakstnieku citātus. Brīvi orientējoties sava laika latviešu un pasaules literatūrā, viņš salīdzinājis, izsecinājis, mācījies, jaunradījis. Šīs piezīmes bijušas it kā paša Plūdoņa dzejas mācību grāmatas. Visiem pierakstiem par epigrāfu varētu likt viņa rindas: «Pat to lielāko koku, līdz viņš nostāj augt, ar laiku pāraug mazie un sāk to apēnot.» (R 52/1, inv. 201726, 267. lpp.) Nemitīga sevis attīstīšana, dzejnieka personības un mākslas pilnveidošana bijis vadmotīvs visām Plūdoņa atzīmēm.

2—22

Še pirmoreiz plašākai sabiedrībai tiek nodota daļa no Plūdoņa vēl nekad nepublicētā mantojuma — viņa piezīmes par dzeju. Vairums no šiem atzinumiem (kaut vecākajiem ir ap astoņdesmit, bet jaunākajiem ap četrdesmit gadu) vēl joprojām skan svaigi, ierosinoši, šodienīgi.

Precīzu gada skaitļu trūkums neļauj izsekot Plūdoņa mākslinieciskо uzskatu attīstībai. Tādēļ izvēlētais materiāls sakārtots tematiski piecos ciklos:

1) par dzīvi kā mākslinieciskās jaunrades avotu;
2) par fantāzijas lomu īstenības faktu mākslinieciskajā apguvē;
3) par mākslinieciskās uztveres vērīgumu un savdabību;
4) par dzejas būtību, tās saturu un formas specifiku;
5) par mākslinieka oriģinalitāti un viņa lielumu.

Katra cikla centrālo domu izceļ kāds paša Viļa Plūdoņa izteikums.

I

Ne grāmatas, bet vienīgi dzīve...

... jo vairāk cilvēku tu iepazīsi, jo bagātāks būs tavs gara materiāls. Nedzīvo vientulībā, bet apmeklē visādas ļaužu sapulces gan krogos puišu ballēs, gan augstākās saviesībās. Apmeklē kā augstmaņu mājokļus, tā nabaga būdiņas un uz katra cilvēka stāstījumiem par zināmu personu vai gadījumu noklausies un tos ievēro! Tā darīja brāļi Grimmi un arī Turgeņevs. (R 20/3, inv. 39193, 2. lpp., paša piezīmes no 1892. g.)

Atzīmēt novērojumus no dabas un cilvēku dzīves, lai tos vajadzības gadījumā varētu kā raksturīgu realitāti

iespraust vienā otrā sacerējumā. Tādi novērojumu uzmetumi priekš rakstnieka ir tas pats, kas skices priekš gleznotāja (sal. paša izmantojumus no dienasgrāmatas «Selgā», «Mazajā Andulī» u. c.). Tā darījis Gogolis, Mopasans un daudzi citi rakstnieki. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 41. lpp.)

Sižetus rakstniekam sniedz ne vien vēsture, bet pati tekošā dzīve. Mopasans sarakstījis daudz stāstu pēc draugu nostāstiem. Labs sižetu avots ir avīzes: notikumu kronika vai tiesas kronika. Šiem notikumiem «menekeņiem» vajadzīgs tikai dot miesu un izskatu un iedvest viņos dzīvību. (R 52/1, inv. 201726, 110. lpp.)

Ne grāmatas, bet dzīve, vienīgi dzīve spēj padarīt dzejnieku par dzejnieku. Šie Gētes vārdi katram jauniesācējam dzejniekam ierakstāmi viņa karogā. Kur dzīvība, tur dzīve. Kur dzīve, tur mīlestība, nenovīdība etc. — tur dzeja. Vajag tik mācēt iespiesties šai dzīvē, noprast viņas sirds pukstēšanu. Katrs niecīgākais gadījumiņš, nejauši redzēts skats ir viela, no kuras var celties īstam dzejniekam pievilcīgs ražojums, vajag tik mācēt just un domāt (salīdz. Слепой музыкант, Короленко). (R 20/6, inv. 39192, 31.—32. lpp., paša piezīmes 1897.)

. . . katra cilvēka dzīvi var pielīdzināt kamolam. Kamolā mēs redzam tik to kārtu, kas ārpusē, bet no ārpuses vien mēs nevaram pateikt, no kādas krāsas dzija sastāv kamola iekšienē. To mēs tikai varam pateikt, ja

kamolu atritinām, pavedienu izstiepjam vienā garumā un viņu uzreiz pārskatām. Rakstniekam jāmāk redzēt cilvēka dzīvi nevis kā satītu, bet attītu kamolu. (Turpat, 39.—40. lpp.)

Cik daudz mums nav vēl tādu rakstnieku, kas mīl notēlot mums kaut ko neparastu, neikdienišķu, kas notēlo, piem., aklus, kroplus, nenormālus, ubagus etc., etc. Vai šie notēlo īstu dzīvi? Nebūt nē!

Es gribu notēlot tos faktus, kas dzīvē nāk priekšā, viņus tā komponēdams, ka tie atstāj uz lasītāju dzīvāku iespaidu. (Turpat, 36.—37. lpp.)

... no reālistiem — novērotājiem mēs varam ko labu mācīties, proti — gribu novērot. Mūsu laikos šo teicamo īpašību mūsu jaunākie rakstnieki, aizraujoties no dekadentu dogmas, sāk aizmirst.

Bet cik daudz jaunu īpašību, cik daudz vēl ne no viena nenovērotu un neuzrādītu pazīmju mēs spētum atrast savā apkārtnē, katra priekšmeta vai parādības novērībā.

Mēs esam tapuši pārāk vienaldzīgi pret visu to, kas ap mums notiek. Diena mums paiet pēc dienas, neatstādamas uz mums nekādu iespaidu, gadalaiki mainās, bet mēs to neredzam. Ņem vērā, ka tas gads, kas pagājis, tā diena, kas pagājusi, nekad vairs atpakaļ neatgriezīsies. Tā ir nomirusi priekš visiem laikiem un uz visiem laikiem. Bet katrai šādai dienai ir sava seja, sava dvēsele, citai skaista un jautra, citai dziļdomīga un drūma. Katra diena ir kā dzīva būtne, kura dzimst un mirst. Bet dzejnieka dvēsele ir kā barometra spirāle, kura reaģē uz kuru katru laika pārmaiņu. (R 52/1, inv. 201726, 255.—256. lpp., 1907. g.)

II

Nē, tam visam fantāzijas ceplī jāpārdeg . . .

Ne asais skatiens, ne pakaļdarinājums dabai, bet tikai mākslinieka brīvi un dzejiski pārveidota dabas aina ir mērķis, pēc kura dzejniekam jācenšas. (R 21/3, inv. 39226.)

Iespaidus atdot nevis tā, kā tos uzņem, bet īpatnējā uztvērumā, projicējot tos pārnestā, attālinātā (simbolos vai personifikācijās) dzejiskā tēlā.

Tiešie iespaidi ir tikai negatava prozaiska viela. Turpretim dzejojums ir krāsains atstarojums, domu un jūtu degpunkti īpatnējā uztvērumā. (Turpat, 3. klade, 13. lpp.)

Ne vien tos kailos faktus, kas tiešām bijuši, bet izdomāt, safantazēt ko gluži jaunu, nebijušu, bet kas varēja būt (tāpat kā «Mazā Anduļa atmiņās» daudz vietās). Un taisni tās izdomātās vietas ir tās interesantākās!

Vajadzīgs tēlot, nevis vienkārši konstatēt. Visiem tēliem jābūt skaidri apjaustiem. Ar to nepietiek, ka pasaka, kas notiek; vajag rādīt, kā tas notiek. Citādi stāstījums līdzinās atstāstījumam. Jo atstāstījums taču satur tikai faktisko pusi. Bet mākslas darbā ir vajadzīgs atdzīvinājums, un tikai ar to iesākas māksliniecisk a radīšana.

Reālajam jāsakūst kopā ar fantastisko. Jāizdzēš robeža starp asi konturēto īstenību un irreālo, tikai dvēseles pārdzīvojumos radīto pasauli. (R 13/16, inv. 38932, piezīmes uz vākiem burtnīcai «Iz paša dzīves».)

Katrs temats ir «pliks un kails» tāpat kā zeme radīšanas sākumā, kad tā bij «neiztaisīta un tukša». Bet, kad šo tematu papušķo, papildina, pieliek tam šo to klāt, tad iznāk dzīvs, jauks tēlojums. (R 12/11, inv. 3894, piezīme atmiņu stāsta «Mazā Gogas brīnumputns» uzmetumiem.)

Mūsu vēsture dzejā pārāk maz izsmelta. Vienīgi Pumpurs un Auseklis. Bet cik daudz še vēl slēpjas vielas rakstniekiem! Tas var noderēt par tikumisku atspaidu grūtos brīžos un garīgu spoguli. Skatus, dzejoļus, stāstus no kara, mēra un bada gadiem. Tāpat par senākiem vēsturiskiem notikumiem, piemēram, kūru uzbrukums Rīgai etc. (skat. senās kronikas). Ne vien faktus, kas bijuši, bet arī iedomātus notikumus, kādi varēja būt (salīdz. Вещий Олег — Puškina, tāpat balādes, kur vikingi uzbrūk Francijai karaļa Kārļa laikā). (R 21/11, inv. 39487, 1.—2. lpp.)

Kur daudz un dažādu vielu varam aizgūt no mūsu, leišu, kā arī vispārīgās vēstures, apstrādājot to gan balādēs, gan stāstos, gan lugās. Vajadzīgs tik kailo notikumu ar fantāzijas palīdzību atdzīvināt. Mūsu vēsturē, piemēram, stāv sekošā kailā piezīme: zemgalieši nolem uz pavasari atņemt sakšiem savu tēvu tēvu pili Tērveti etc. Dzejniekam no šīs sīkās piezīmes, no šī sausā skeleta jāprot — radīt dailes tēls. Viņam jāapliek skelets ar «miesu», šai miesā jāiepūš arī «dzīvība», t. i., radījumam jābūt tik pilnīgam, ka viņš atstāj īstenības ilūziju. Priekš tam dzejnieks var izlietot dzejiskus līdzekļus, kādi vien tam patīkas (salīdz. Šekspīru, Puškinu, Gogoli). Vēsturiski avoti mūsu daiļrakstniecībā gul vēl gluži neaizskarti, izņemot dažas Ausekļa balādes. Cik daudz daiļu dārgumu negul mūsu hronikās! Tās jāceļ dienas gaismā! (Turpat, 13.—14. lpp.)

Mēs mēdzam redzēt tikai to, ko visi redz, dzirdēt to, ko visi dzird. Mēs nevīžojam atdarīt acis un ausis un novērot dabā ko jaunu. (..) Tur, piemēram, stāv liepā nogatavojušās sēkliņas. Jau ir ziema. Vēji drūmi žvīgo pa koku zariem. Reizēm nobirst pa sēkliņai zemē. Vai šīs sēkliņas liepā nespēj ierosināt dzejnieka sirdī tādus pat dzejiskus sapņus kā viņas ziedi?

Iedami pa mežu ziemu, redzam sniegā daudz un dažādas švīciņas, punktiņus un citādus iespiedumus. Tās ir putnu un zvēriņu pēdiņas. Arī tās var modināt dzejas ierosu.

Zināms, ja kāds sāks šos novērojumus salikt pantos, tur iznāks kaila proza. Nē, tam visam fantāzijas ceplī jāpārdeg, jāpārveidojas.

...nav dabā parādības, kura šādā vai tādā veidā nevarētu ievīties dzejnieka fantāzijā, to apaugļodama un ierosinādama. Tādēļ jātur vaļā tikai ācis un ausis! Labs piemērs šai ziņā Šekspīrs. Arī Gēte. (R 21/11, inv. 39487, 1. klade, 8.—9. lpp.)

III

Katrs priekšmets, dzejiski noskaidrots (..), top par īpatnēju pasauli.

Iz vienkārša, kaila fakta ir izcēlušies slavenākie ražojumi. Tātad kailais fakts ir ražojuma dīglis. Dīglis pats par sevi ir niecīgs krikumiņš. Ņemiet kastāni, — kas tas pats par sevi ir? Bet, zemei barojot, lietum līstot un saules stariem sasildot, tas izvēršas par augu, uz kura kuplo lapāju un sniegbaltajiem ziediem mēs nolūkojamies ar labpatikšanu.

Fakts ir tas pats, kas nule piedzimis bērns. Cik viņš nesmuks, nepievilcīgs, niecīgs. Bet pagaidiet, paiet

gadi, un šis nesmukais bērns izvēršas par daiļu jaunavu, kura spēj iekarsēt sirdi katram uzlūkotājam. Tāpat kailais fakts, mākslinieka mīlestības un sirsnības apdvests, izvēršas par daiļu ražojumu, kas pievelk katru lasītāju. (R 20/6, inv. 39192, 137. lpp., Paša piezīmes 1897. g.)

Vietu tēlojumos līdz ar reālo, zināms, vajadzīgs ielikt arī savu īpatnējo, subjektīvo. (. .) Tādējādi mēs ikvienu parādību, ikvienu priekšmetu spējam individualizēt. Un tādā ceļā ir dzejiskums atronams visur. (. .) Kāds skaistums, ja tādām acīm raugāmies uz dabu, mums atklājas tad ikkatrā zemes nostūrītī. Tad dzejniekam nav vairs jāmeklē «speciāli dabas jaukumi»: augsti kalni, romantiski ezeri, mūža meži etc., jo viņš atrod specifisku jaukumu katrā vienā vietiņā. «Speciāli dabas jaukumi» vajadzīgi tikai lajam, cilvēkam ar neattīstītu dzejas gaumi, jo uz viņa nerviem jāsit virsū, tā sakot, ar āmuru, lai tie ko sajustu. Turpretim īstam dzejniekam nav jābrauc pēc dabas iespaidiem ne uz Alpiem, ne uz Norvēģiju; viņa paša dzimtenes kailās noras, uz kurām šurpu turpu šaudās smalkas smildziņas, vai purvainie tīreļi, kur piesaulē sildās kāds retais no kāršāvēja muižnieka paglābies zaķītis vai bradā vientule dzērve, iejūsmina viņu un modina viņā tikpat skaistas dzejiskas sajūsmas. (R 52/1, inv. 201726, 64. lpp.)

Apdziedāt visus tos priekšmetus un parādības, kuras ietiecas mūsu jūtekļu aplokā. Visu to, ko tu redzi, dzirdi, apjaud. Tāpat kā to darījusi tauta savās dainās, kura ar visiem savas apkārtnes priekšmetiem ved

sirsnīgas valodas; kopā ar tiem priecājas un bēdājas, lūko iztulkot viņu būtību un atrast atbalsi savai dvēselei. Kā tauta apveltījusi dziesmām ne tikvien dižās, varenās dabas parādības (pērkoni, sauli, mēnesi, zvaigznes, debesi, vēju, lietu, sniegu etc.), bet pat mazo, sīko smildziņu un niecīgo masaliņu, tā arī mūslaiku (vistim latvju) dzejniekam jāreaģē uz visu, visu, pat to niecīgāko stādiņu un kukainīti. Arī viņam, tāpat kā tautas ģēnijam, nedrīkst būt parādības vai priekšmeta, kas būtu apdzejošanai par niecīgu, neievērojamu. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 34.—35. lpp.)

Katrs priekšmets, dzejnieka novērots, īpatnēji uztverts, dzejiski noskaidrots, individualizēts, pacelts dzejiskos augstumos, top par īpatnēju pasauli. Nav tādas tik necienīgas, neievērojamas parādības dabā vai cilvēka dzīvē, kura šim nolūkam nenoderētu. Vajadzīgs tik «uzmest acis» kuram katram priekšmetam, koncentrēt uz to visu savu uzmanību, piedot tam individuālu nokrāsu, poetizēt to — un no viņa rasies tik dzejisks tēls vai vesela dzejiska aina. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 44.—45. lpp.)

«Ja jūs nepaliksit kā bērni, tad jūs debesu valstībā nenāksit,» sacīja Kristus. «Ja jūs netapsit kā bērni, tad jūs dzejas valstībā netiksit,» saku es.

Debesu valstībniekiem Kristus domājis bērnu nevainību, bet, ja dzejnieks grib būt dzejas svētnīcā, tad ar šķīstību un nevainību vien nepietiek, jābūt vēl bērna spirgtumam un bērna acīm. Bērna spirgtumam sajutumos un bērna acīm, aplūkojot kuru katru ārēju parādību. Katra ārēja parādība bērnu ne vien valdzina, tā

sacelļ viņā arī dīvainas emocijas. Viņš ikvienā šādā gadījumā pārdzīvo kaut ko nebijušu, neredzētu, nedzirdētu, vārdu sakot, neikdienišķu.

Tādām pat izbrīnījušamies acīm — kā kaut ko jaunu, pirmoreiz redzamu un dzirdamu — jāaplūko ārējās parādības arī dzejniekam. Tad viss ikdienišķais liksies neikdienišķs, jauns, nebijis, individuāls.

Tātad svaigums, pirmbūtnība un oriģinālība dzejā ceļas no tam, kādām acīm mēs parādības uzlūkojam.

Kam šī bērna skata trūkst, tas par velti pēc oriģinālām gleznām un jūsmām grābstīsies, gribēdams ko jaunu izteikt. Viņam trūks ceru, apgarotības, iedvesmas.

Ordināra skatīšana turpretī rada ordinārās domas un jūtas. Un tā tas ir pie pieaugušiem. Viņi vairs neskatās uz pasauli bērna acīm, dziļām, iejūsmināt ām, līgsmojošām, uzsūcošām, bet vienaldzīgām, trulām, neko neredzošām vai tikai praktiski aprēķinošām. Parādību uztveršana tā, kā tās uztver bērni, ir tā sauktās «ceras» (вдохновение, Begeisterung). Tikai tādējādi uz ārējām (arī iekšējām) parādībām lūkodamies, kļūsim iejūsmināti un radīsim ko jaunu, nebijušu.

Bērnam katra visniecīgākā parādība ir vienlīdz noslēpumaina, liela, mistiska. Vai viņš redz mazu, kūpošu lampiņu pie sienas vakaros aizdedzinām vai prusaku pa mūrīti lodājam, vai lietus lāses plīkšam pret logu — no visa, visa tā runā uz viņu pasaules gars savās daždažādajās parādībās. Tādus pat «brīnumus» no visniecīgākām parādībām jāizlasa arī dzejniekam. Tikai tad viņš sniegs mums dzejā ko jaunu. Un tas panākams vienīgi, ja uz parādībām lūkojas ar bērna acīm — ar cerām.

Ikkatru parādību (pat to visnepatīkamāko) var aplūkot no divām pusēm: praktiskās un dzejiskās. Citiem vārdiem runājot, var uz viņu lūkoties liela cilvēka acīm

un bērna acīm. No tādas «bērnišķīgas aplūkojamības» cēlušies visi dzejas izteiksmes līdzekļi: metafora, personifikācija, hiperbola, salīdzinājumi, simboli, alegorijas etc.

Bērnišķība jau arī ir īstas dzejas pazīme, no kuras mēs paģēram: naivību, sirsnību, vienkāršību, grāciju, pirmbūtnību, nemākslotību etc.

Tātad: jo dzejnieks var palikt vairāk par bērnu, jo priekš viņa dzejas tas labāki. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 16.—19. lpp.)

IV

... Kāds neredzams burvju spēks jūsu dvēseli pacēlis spārnos...

Īsta, patiesa dzeja nav nekāda galvas gudrība, bet ir sirdslieta. Tā ir patiesība, kas nav vairs jāpierāda, bet kas par pareizu izrādījusies vienmēr un visos laikos. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 45. lpp.)

Bieži mūs āras iespaidi sajūsmina. Bet izteikt šos iespaidus tā, lai arī citi tos justu, paģēr no mums pastāvīgi zināmas pūles. Tā, piemēram, es dzirdu rudens naktī iešalcamies vēju puskaila koka lapās! Tas sacelļ savādas jūtas. Bet kā to izteikt, lai arī citi saņemtu tādu pat iespaidu? (R 52/1, inv. 201726, 265. lpp., 1907. g.)

Jaunradīšanas ekstāze

Vai jūs pazīstat iedvesmi? Vai jūs pazīstat jaunradītāja saldo prieku? Liekas, it kā kāds neredzams burvju spēks jūsu dvēseli būtu pacēlis spārnos, un jums tiek

tik silti un mīļi ap sirdi, it kā jūs būtu iemīlējušies. Visa apkārtne, visa pasaule ir aizmirsusies. Tie ir tie brīži, kad jūs ko sacerat, un saceramais pats no sevis lejas iz jūsu dvēseles. (R 22/21, inv. 39040, 1. lpp.)

Jaunradīšanas izmisums

Šie smacīgie brīži nava sveši nevienam jaunradītājam. Tos pazina Gustavs Flobērs, kad tas savās jaunradīšanas mokās centās aizsniegt frāzes muzikālo un plastisko pilnību. Tos pazina Heinrihs Heine, kad tas lūkoja visvairāk domu un jūsmu ietvert visīsākā formā, un Ļermontovs, kad tas savam «Dēmonam» meklēja un nevarēja atrast ietērpu, ar kādu viņa paša dailes gaume būtu varējusi samierināties. Lords Bairons izsakās par šādiem brīžiem: «Vajadzība rakstīt vārās manī un moca mani, bet savas domas uzrakstīt uz papīra man visgrūtākais darbs.» (Turpat, 2. lpp.)

Dzeja un pērle

Pērle ir slimīga pērlenes parādība, tā ir tēlā pārvērtusies pērlenes asara, tā ir izdzinums no pērlenes sāpju dzelmēm; tā ir svešķermens, nospiedošs un dzeļošs, no kā pērlene grib vaļā tikt.

Tāpat dzeja ir tēlā atdzimušas dziesminieka sāpes. Bet vai tas bramanis vai pasaules dāma, kam pērle viz gredzenā, maz zina, kā tā radusies iz pērlenes sāpju ielejas? Un vai vieglprātīgais lasītājs, kas vieglu smīnu sejā, paviršām acīm pārskrien dziesminieka dzejoli, maz iedomā, ka tas izdzimis iz dziesminieka sāpju

ielejas kā pērlenei pērle. Ka ar šo dzejoli dzejnieks lūko atraisīties no tā, kas viņam nedod miera — tāpat kā pērlene no sava smilšu graudiņa. (R 52/1, inv. 201772, 141. lpp.)

Tā jau ir īstas lirikas pazīme, ka viņa mums nenieka neapraksta, nenieka nerāda pilnīgā, dabiskā īstenībā, bet liek tikai nojaust tāpat kā mūzikā, tikai noteiktāk, iedodot mums rokā atslēgu, ar kuru mēs spējam viegli atslēgt dzejas «rēbusu». Turpretim, ja dzejas kodols nav uzminams vai pārāk grūti uzminams, tad dzejnieks pāršāvis pār dzejas strīpu mūzikas tiesā.

Sava robeža ir arī starp mūziku un dzeju. Dzejai palaikam jāsaistās pie zināmas noteiktas vietas un lietas, tādēļ dzejai var būt tikai vienējāds iztulkojums. Mūzika turpretim plūst pilnīgi brīvi, neierobežoti, tā ka par viņu nekad nevar sacīt, ka tā taisni to un to attēlotu. Dzeja, var teikt, ir ūdens straume, kas plūst redzama un taustāma noteiktā gultnē. Mūzika turpretim pielīdzināma brīvi plūstošai, neredzamai gaisa strāvai virs mūsu galvām. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 2. lpp.)

... pati dzeja, pats jūtu iešķetinājums nedrīkst būt mierīgi episki stāstošs, bet tanī jābūt liriskai nekārtībai, spējiem lēcieniem, negaidītai pārejai no vienas dvēseles noskaņas otrā, no vienas dvēseles ainas vai apstākļu situācijas citā dvēseles ainā, citādā apstākļu situācijā (salīdz. Herdera, Gētes, Verlena, Šellenberga u. c. darbus). Viņā jābūt tik plāvājošam, ņirbošam fluīdam kā mūzikā. Un par visām lietām tanī jāielej dziļi dvēseles pārdzīvojumi. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 1.—2. lpp.)

Lirisks dzejolis nekārto domas ne vietas, ne laika sekojamībā, bet piesaista tās vaļīgi, nekārtīgi no daždažādiem ne laikā, ne telpā tuvu nestāvošiem priekšmetiem un parādībām ap vienu zināmu ideju, kā rozetes ap centru. (Turpat, 10. lpp.)

Lirisku dzejoli nevajag vis allaž nobeigt ar noapaļotu, pilnīgi noslēgtu kadenci. Bieži to vajag noraut spēji, ar disonanci, ar kādu jautājumu, izsaukumu etc. Caur to nereti dzejoļa galvenā doma top daudz spilgtāk izcelta, apgaismota un jūtu noskaņa raksturīgāk izcelta. Reizēm lasītājs tādējādi it kā ar burvju mājienu vārdiem nostādīts dziļa domu bezdibeņa priekšā. (Turpat, 1. lpp.)

Labāk piņģerots dzejas esences nekā krūze dzejas atšķaidījuma. (Turpat, 7. lpp.)

Tā dzeja un vispār tas daiļsacerējums jo tuvāki pilnībai, kurā dzejnieks mazāk runā, bet vairāk liek nojaust, kurā viņš mazāk izsaka, bet vairāk liek lasīt starp rindiņām. (Turpat, 3. lpp.)

Rakstnieciskajam kaunīgumam ir daudz kas kopējs ar miesīgo kaunīgumu; apģērbs, vai tas būtu no pakulām kā nonnei vai no čaukstoša zīda kā pasaulīgas skaistules rīta pārvalks, pārsedz tikai sieviešu miesas formas, tai pašā brīdī iztēlodams formu izlocījumus un viņu dabisko lunkanību. (R 20/4, inv. 39188, paša piezīmes no 1897. g., 13. lpp.)

Dzejas izteiksmē vajag izskanēt smalkumam, maigumam, cēlumam. Nevis rupja, ikdienišķa, banāla. Tādēļ vārdu un gleznu izvēlē jābūt ļoti uzmanīgam. Vārdi un gleznas taču ir tās krāsas, kuru sakopojums izraisa visu ainu. (6R 21/3, inv. 39226.)

Dzejnieka valodai vajag būt tikpat daudzpusīgai un dažādai izteiksmes tonī un tembrā kā orķestra mūzikai. Viņai jāatdod tās maigākās, klusākās jūtu nianses, tāpat kā stiprās, spēcīgās skaņas.

Dzejnieka stilā kā kurā vietā jābūt savam «andante», «adagio», «allegretto», «rondo» etc., un, lai visu to spētu atdot, tad vajadzīgs sevišķi šo izteiksmes līdzekli, t. i., valodu attīstīt, izveidot, padarīt jo bagātu daždažādām jūtu un domu nokrāsām. Mūsu dzejas valodā — jāizdara pilnīgs apvērsums. (R 52/1, inv. 201776, 13. lpp.)

Ja kāds grib labi runāt svešā valodā, tad viņam arī šai valodā jādomā. Tāpat, ja gribam labi runāt dzejas valodā, mums ir jādomā dzejas valodā. Bet kāda tad nu ir tā dzejas valoda? Ar ko tā atšķiras no ikdienišķās valodas? Dzejas valoda ir, pirmām kārtām, tāda valoda, kura nerunā vis abstraktos jēdzienos, bet gleznās, tēlos, simbolos. Un īsts dzejnieks ir tas, kas abstraktas domas spēj pārtulkot piemērotā tropu un figūru valodā. (R 22/5, inv. 39731.)

... dzejiski izteikties īstenībā nozīmē nelietot tiešu, īstu nojēguma apzīmējumu, bet tā vietā citu, viņam šādā vai tādā ziņā radniecīgu nojēgumu, kas pirmējo

dara apjaužamāku un iespaidīgāku. Tā, piemēram, bērns pielīdzināms strautiņam, kas jautri aizdejo pa puķainu pļaviņu, strautiņš atkal bērnam — viņa kustībā, jautrībā un dvēseles skaidrībā. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 7.—8. lpp.)

Vārdi jau paši par sevi ir simboli, kas ierosina mūsos zināmu dzejisku sajūsmu. Tā, piemēram, līdz kā es pieminu vārdu «mežs», tad manī mostas daudz un dažādas domas un jūtas. Tāpat — pieminot upi, purvu, jūru, dārzu, tīreli etc.

Vēl spēcīgāk un daudz noteiktākā virzienā nekā atsevišķi vārdi ierosina domas jau veseli teikumi, veselas dzejiskas vārsmas. Uz domu asociācijas pamata mums rodas jauni tēli, jaunas gleznas, kas saistās ar šīm uzmestajām domām, tā ka drīzi rodas vesels dzejols. Tādēļ vajadzīgs no ārējiem vai iekšējiem iespaidiem uzmest vismaz kādu strofu. Tāds uzmetums ir izplūstošo nesakarīgo iespaidu noteikti norobežots attēls.

Pirmā salna uz pļavām.
Pirmais ledus uz lāmām.
Vēl ir agrs, agrs rīts.
— — — — — —
Manis neredz neviens,
Manis nedzird neviens,
Tikai sastingusē zāle čaukst savādi zem kājām.

(R 52/1, inv. 201726, 264.—266. lpp.)

Un taisni tas pieder pie liriskas dzejas daiļumiem, ka tanī teikumu salikumi neseko gramatikas teikumu darināšanas likumiem. Bieži īss ieminējumies par kaut ko,

tad atkal kā norauta atelsa no kaut kā cita, kam ar iepriekšējā teikuma domām, liekas, nebūtu nekāda sakara. Tā viss dziesmas plūdums plūst tēzēs un antitēzēs, kurām jārada jo dzīva jūtu noskaņa (tas viņu virsuzdevums). (R 21/3, inv. 39226, 5. lapiņa.)

Visu atsevišķo priekšmetu notēlojumam un raksturojumam jābūt nevis vispārīgam, bet pieskaņotam tai idejai, tai noskaņai, kuru rakstnieks grib izteikt. Pieņemami tikai tie vilcieni, tās pazīmes, kas šo galveno ideju, šo noskaņu uzceļ, pastiprina. Viss pārējais, lai tas būtu cik zīmīgs un raksturīgs priekš šī priekšmeta paša par sevi, atmetams. (R 22/12, inv. 38944.)

Pie idejas izcelšanas jālūkojas kā gleznotājam, priekšmetam krāsas pieskaņojot, un kā komponistam: galvenās tēzes atkārtojot, variējot, modulējot, pievijot pie visa un apvijot ap visu, kur vien iespējams. (R 21/3, inv. 39226.)

Nevajag censties visu tematu uzreiz izteikt, sabāzt visas domas vienā teikumā, bet izveidot tās brīvi, nepiespiezdamies patstāvīgos teikumos tā, ka tās iznirst no prāta dzīlēm un jūtu atvariem dabiski, kā puķes iz zemes klēpja, un sasaistīt teikumos vaļīgi kā pušķīšus vainadziņā. Gan jau tādējādi nākamie teikumi paši no sevis būs iepriekšējo teikumu paplašinājumi un papildinājumi.

Vārdu sakot, vajadzīgs uzrakstīt domas tādā kārtībā

vai, labāk sakot, liriskā nekārtībā, kā tās «galvā dzimst» un «no sirds izriet». «Не мудрствуя лукаво,» kā saka Puškins. Tā dabīgi bez liekas gudrošanas sacerējušas savas dzejas senās dabas tautas, pie kurām sūta Herders skolā Gēti un citus tā laika dzejniekus!

Šāda pat dabiska domu un jūtu izteiksmes gaita, šāda pat «nepiespiesta» bezplāna kārtība jeb liriska nekārtība ieturama ne vien dzejā, bet arī prozā. Arī tanī jāraksta cits pakaļ citam tas, kas bez liekas gudrošanas «iznirst no sirds» un «uznāk uz mēles». Pasakas, teikas, vectēvu dažādi nostāsti, tāpat bērnu vaļsirdīgi atstāstījumi var savā ziņā noderēt šim stāstīšanas veidam par paraugu. Tas ir varbūt tas pats, ko domājis R. Blaumanis ar saviem padomiem P. Līcīšam: «Centies savas jūtas attēlot tik dabiski, cik iespējams. Ja apraksti kādu piedzīvojumu vai cilvēku, tad neizpušķo to pēc grāmatas vīzes.» Saprotams, ka ļaudis vecos laikos, kamēr vēl grāmatas nepazina, nevarēja savus stāstījumus «pēc grāmatas vīzes izpušķot». No tam šo stāstījumu pirmatnējais dabiskais svaigums, kas mūs tik patīkami apdveš. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 4.—5. lpp.)

Mūslaiku dzejas ritums, tāpat kā mūslaiku mūzikas ritums, nerit tik gludi, tik līdzeni, bet izskan vairāk pustoņos, disonancēs. No apaļi un harmoniski noslēgtas kadences vairs nevar runāt. Teikumiem, rindām, pantiem vairs nav tās simetrijas kā agrāk. Domas palikušas drudžainākas, visa dzejas gaita steidzīgāka, nervozāka. (. . .)

Taisni modernajai dzejai jāmeklē jauni rindu, pantu un atskaņu salikumi. Tai ziņā Rainis gājis ar teicamu priekšzīmi pa priekšu. (R 52/1 inv. 201726, 252. lpp.)

Kādēļ tad dzejniekam nemeklēt jaunus ceļus, lai atstātu dzīvu iespaidu uz lasītāju (..), viņam jāizdomā jauni līdzekļi, ja ar veciem nepietiek. (..) Jauna viela prasa jaunu formu. (R 20/4, inv. 39188, paša piezīmes 1899. g.)

Piemērot savu (dzeju — *L.L.*) latvju tautas dzejas formai (kā to, piemēram, darījis Auseklis; sevišķi ievērojama īpatnēja forma «Beverīnas dziedonī»). Tikai viņam ir viens vien ritums — 4 pēdu trohajs, bet šai ziņā ritumu var padarīt daudz dažādāku. Salīdzināt tautas dainu daktiliskos ritumus. Tāpat mīklu un buramo vārdu formu (še Plūdons izrakstījis tautas mīklu paraugus, atzīmējot to daudzveidīgos ritumus — *L.L.*). (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 30. lpp.)

Lirisku dziesmu radot, dvēselē jāskan jau iepriekš melodijai, pēc kuras tad rodas dzejols. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 13. lpp.)

Brīvritumu sacerējumos padoties iekšējās sirdsbalss ritumam (tā ir mūzas balss, kas slepu tev ausīs čukst, kas un kā jāraksta). Kas lai der par normu, par mērauklu, kā un ko būs rakstīt? Nevis viena otra rakstnieka stils, ne viņa īpatnējā vārdu un teikumu konstrukcija, bet tava paša iekšējā sirdsbalss, tava mūzas balss — tā lai diktē, kā un kas tev jāraksta. (R 21/3, inv. 39226, 3. klade, 10.—11. lpp.)

Cik lieliski mūsu rakstnieki savos sacerējumos tagad iesākuši spriedelēt par mākslu, mākslas principiem, mākslinieka dvēseli etc. (skat. Fallija «Dzelteno vanagu»). Tā ir tikai tukša salmu kulšana visos sīkumos iztirzāt un uzstādīt mākslas teorijas principus.

Katrs jauns mākslas darbs uzstāda jaunus principus un nav vis radāms pēc zināmas šablonas. Tādēļ var pielaist gan trīs četrus pamata principus, pēc kuriem jārīkojas, bet nevis uzstādīt veselu principu kodeksu. Ar mākslu tāpat kā ar kara taktiku. Kamēr Koburgas princim pilna galva ar kara taktikas teorijas principiem, ar kuriem viņš tomēr nevar uzvarēt, tamēr Suvorova karamākslas likumi bij ietverti tikai trijos vārdos: acumērs, ātrums, trieciens. (R 52/1 inv. 201726, 251. lpp.)

Ar vislabāko gribu un vislielāko uzcītību neviens vēl nav kļuvis par īstu mākslinieku. Jo tas tiešām tiesa, ka par dzejnieku ir jāpiedzimst un ka dzejas mākslu nevar iemācīties nekādās augstās skolās. Iemācīties, piesavināties var tikai amatu, nevis mākslu, var tikai ārējo tehniku, nevis mākslas iekšķīgo būtību, mākslas formu, nevis viņas kodolu, viņas vāro, smalko, netveramo un nesveramo dvēseli. (R 46/5, inv. 39336.)

V

Ikvienam dzejniekam jālop par savas pasaules radītāju.

Mūsu tautas gara mantās guļ nākamā latviešu ģēnija dīgļi. To, par ko tauta interesējusies, ko viņa savās dainās apdziedājusi, savās teikās un pasakās attēlojusi, vajadzīgs tikai attīstīt tālāk.

Šīs tautas gara mantas nav vis jāuzskata par dzejas mērķi, bet par mazo dīglīti, iz kura jāizaug krāšņam, kuplam milzu kokam, kas apēno pasauli. Tautas gara mantas ir tikai tas fundaments, uz kura ceļama mūsu dzejas ēka. Šais dzejas dīgļos ir tie elementi, kas cittautu poēzijās trūkst, tātad no šiem dīgļiem attīstītā, izaudzinātā dzeja būs individuāla, patstāvīga.

Mūsu tautas dziesmas, piemēram, apdzied tik dzīvi dabu un viņas parādības, sākot no niecīgākās zālītes līdz stiprajam ozolam, — to apstākli katrā ziņā jāņem vērā tagadējam dzejniekam. Bet viņam jāapdzied nu dabas priekšmeti un parādības citādā, tālākas attīstības perspektīvā.

Dzejas dīgļus jeb elementus neņemt vien no latvju, bet arī leišu, prūšu, kā arī visu citu tautu folkloras elementiem un tos pēc savas individualitātes attīstīt. (R 52/1, inv. 201726, 254.—256. lpp.)

Vecmodīgais tautiskums tagad internacionālajā pasaules tirgū vairs nevelk. Ievērību iegūs tikai tie rakstnieki, kuri mācēs savas tautas nacionālajām īpašībām uzspiest modernitātes zīmogu. Tādēļ jābūt modernam, ja grib reflektēt uz cittautu ievērību. Bet šai ziņā moderns nav jāsaprot tukšā, ārišķīgā, bezsakarīgā ākstībā. Tāds modernisms stāv vēl zemāk par pirmajiem tautiskajiem sacerējumiem, bet modernisms jāsaprot kā ģenialitāte, t. i., patstāvība sacerējuma uzķērumā, viņa idejā un viņa apstrādājumā. (Turpat, 257. lpp.)

Lai no dzīves un dabas izteiktu ko jaunu, nebijušu, tad uz tām jāskatās paša acīm, nevis caur citu mākslinieku brilli, tā vielas uztvērumā, kā viņas attēlojumā.

Tādēļ meklē jaunus daiļumus, tādus, kādi vēl nevienā literatūrā nav līdz šim bijuši. Nevis kaut ko analoģisku tam, kas jau ir, bet radīt ko gluži jaunu. Atvērt savās dzejās jaunus uzskatus uz lietām un parādībām. Katru ikdienišķāko parādību parādīt citādā gaismā, nekā citi to redz (salīdzināt Vitmenu, Verharnu, Beklinu u. c.). (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 28.—29. lpp.)

Mana dzeja ir orķestra mūzika. Es sevī apvienoju visu pasaules dzejnieku dzejas instrumentus: sapņu fleitas un kara taures, lirisko vijoli un komisko fagotu, bet katru no šiem instrumentiem es negribu likt savā orķestrī pūst tādu pat un tāpat tālāk, kā tas jau līdz šim pūsts. Es gribu tos pēc iespējas attīstīt tālāk, padarīt pilnīgākus . . .

Tādēļ — ne tikai to pašu un tāpat kā dzejnieks, pie kura ej skolā, bet iet soli tālāk. (. .)

Tikai tad tu būsi liels, ja mācēsi atklāt jaunus dzejas horicontus. (R 52/1, inv. 201726, 254. lpp.)

Par jaunu saucams tas, kas iet jaunus ceļus un sniedz mums tiešām ko jaunu tā idejā, kā izteiksmē. To ievēro! (R 21/1, inv. 39487, 5. lpp.)

. . . lielum lielā daļa dzīves nejaukumu rodas no tam, ka mēs uz dzīvi skatāmies pavirši. Mēs «laiku nositam» dzerdami, kārtis spēlēdami un visādi citādi trakodami. To dara visi, kam trūkst paša «es». (R 52/1, inv. 201726, 256. lpp.)

Katram māksliniekam, kas liels grib būt, vajadzīgs garā un miesā pacelties augstāk par tiem seklajiem subjektiem, kuri līdzīgi sūdu bambaļiem rokas tikai mēslos, nododamies dzeršanai, kāršu spēlei un citām zemām izpriecām, atrod tur jau lielu lielo un vienīgo baudījumu. (Turpat, 252. lpp.)

Vajag vienas lielas domas, vajag viena kopu mērķa, viena apvienojoša pavediena, pie kā saistīt visus atsevišķos darbus tā kā zīles vainadziņā. Ikvienam lielam dzejniekam jātop par savas pasaules radītāju. (R 21/1, inv. 39487, 1. klade, 32.—33. lpp.)

Radīt kādu mākslas darbu ir svēts, liels, dižens darbs. Viss pasaulē mainās, pārvēršas, izzūd. Stiprākais ozols ar laiku nokalst. Cietākā klints pa gadu simteņiem sadrūp, bet mākslas darbs paliek un dzīvo, un runā uz nākamām audzēm par gadu tūkstošiem. (R 52/1, inv. 201726, 201. lpp., 1907. 8. X.)

Ja mēs gribam bēgošam, zūdošam, nīkstošam ilgumu piešķirt, tad mums tas jāietver mākslā. (. .)

Mana skaistā bērnība ir pagājusi; mēs, brāļi, esam izklīduši pa pasauli kur kurais. Un mājās, kuras mums bij tik mīļas, tik dārgas, tagad rīkojas svešas personas. Viss senākais jaukums tiešamībā ir zudis, iznīcis. Bet, kad es visus savus bērnības piedzīvojumus, savas toreizējās sirds jūtas, savu bērna saulīti un visu to pasauli, kas toreiz ap mani bija līdz ar visu to, kas šai pasaulē bija, attēloju dzejā tēlos un sajutumos, tad visu to, kas bijis, es pārdzīvoju no jauna un radu pasauli, kurā

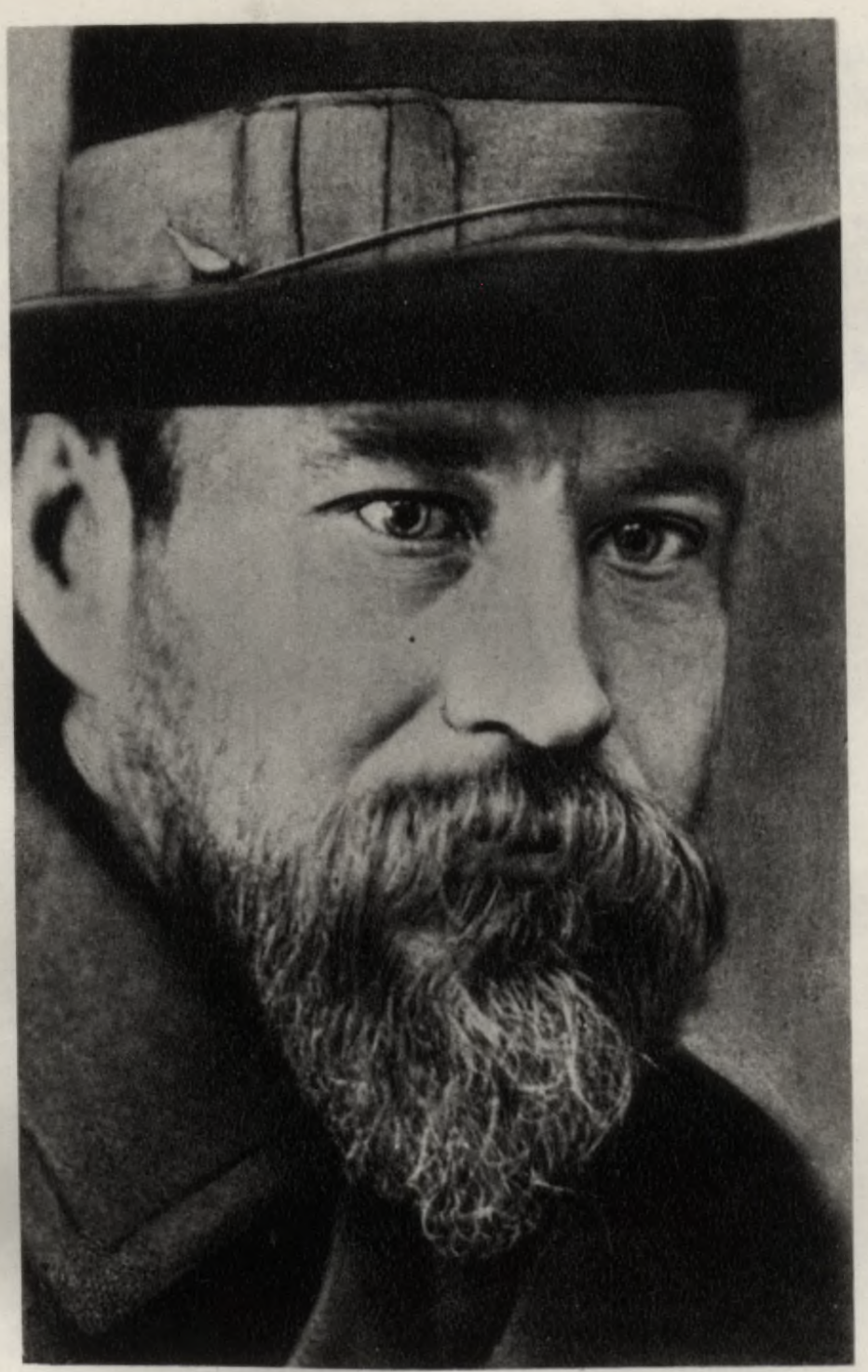

A. Baltpurviņš

notikumi, cilvēki, cerības, domas, jūtas etc. nav padotas iznīcībai. Lūk, tā ir mākslas pasaules lielā priekšrocība un pārākums, salīdzinot to ar reālo pasauli.

Jā, māksliniek, tu nomirsi, un līdz ar tevi nomirs tavi sapņi, tavi sirdsvēlējumies, tavas cerības, tavas ilgas, tavas atmiņas — viss, kas, tev dzīvojot, bijis tik mīļš un dārgs. Paliks pāri tikai tas no tavas dzīves, no taviem sapņiem, sajutumiem un piedzīvojumiem, ko tu būsi attēlojis mākslā. (R 52/1, inv. 201726, 252. lpp. 1907. g. 8 X.)

AUGUSTS BALTPURVIŅŠ

Rakstnieks un skolotājs Augusts Baltpurviņš (1871—1930) atstājis nelielu, bet iezīmīgu literāro mantojumu prozā un dzejā, vērtīgākais tajā — stāsti, kuru pamatā, autora vārdiem izsakoties, «dzīvē pieredzētais un dzirdētais» savā individuālā uztverē, psiholoģiskas problēmas reālistiski romantiskā skatījumā. Baltpurviņam iznākušas prozas grāmatas «Rakstu 1. krājums» (1907), «Agrā rītā» (1909), «Starp diviem krastiem» (1921), «Pēdīgais cēliens» (1924). Vairāki viņa reālistiskie darbi veltīti bērnu dzīvei, bērnu un pieaugušo attiecībām. Tāds ir arī «Sirdsdraugs», kas ievietots «Rakstu 1. krājumā».

SIRDSDRAUGS

Vasarnīcas durvis un logi vaļā un krāsām notašķīti. Divi zēni pārvelk guļamās drēbes no viena kakta otrā un ķitā grīdu tāļāk. Viens no zēniem nosmērētos pilsētnieka svārkos, otris — tīrā, pelēkas lauku vadmalas uzvalkā.

Otrā istabā zellis Pleika krāso šilti. Reizu reizēm viņš pagriež alus pietūkušo seju pret vaļējām durvīm, un šaurās acis tā viltīgi smīn.

«Tu, jaunais zelli, panāc šurp!» viņš dod rokas mājienu zēnam pelēkajā uzvalkā. Zēns ātri pietrūkstas,

ieskrien otrā istabā un padevīgi gaida sava priekšnieka tāļāka rīkojuma.

«Tu, man liekas, būsi malacis,» Pleika runā, ietaisīdams viņam starp pirkstiem mālpinzeli tā, kā to vajadzīgs turēt mālējot.

«Tā. Tu jau esi redzējis, kā es to daru. Es vilkšu kontūras, un tu pildīsi tukšumus. Pamēģini!»

Zēns pastiep drebošu roku, un pinzele neveikli pieduras pie balta bleķa, atstādama tur melnu bezformas traipu.

«Kad iesāksi, ies. Es jau ar reiz biju tāds zēns no laukiem, bet pilsētā vajag prast dzīvot, ja grib tikt uz priekšu. Galvenais — nevajag būt «gauneram». Es, kad piestājos, izmaksāju, lai ēd un dzer, cik gribas. Tā, tā, tikai *sauber* un *vorsichtig*. Kad es teikšu meisteram vārdu, tad sestdienā — cik dienu, tik rubļu. Mēs jau varam dzīvot kā sirdsdraugi . . .»

* * *

No Pietnieka traktiera šovakar kā arvienu pa atvērtajām durvīm plūst ārā baltiem mutuļiem dūmu un tvaiku maisījums, pazuzdams aiz durvīm nakts tumsā.

Reizē ar tvaikiem izlaužas netīra dzērāju rūkoņa, kuru reizēm pārspēj ratu dārdēšana uz ielas.

Ap gāzes lampu pār bufeti savilkušies dūmu mākoņi kavē spožo gaismu izplatīties tāļāk. Pa plašajām telpām kustas spocīgas figūras visdažādākos kostīmos un tā neveikli, it kā tos kavētu tur sakrājusēs biezā, netīrā krēsla.

Liekas, ka katris gribētu taisīt savu ģimnastikas gabalu: cits taisītos lēkt pār šņori, citam būtu jāiet pa

tievu kārti, un, liekas, viņš teju, teju nokristu, ja biezais gaiss to nesaturētu.

Starp citiem lempīgiem soļiem spiežas pusmūža vīrietis noplīsušā, no netīrumiem spīdīgā mētelī. Viņa formīgais izšuvums un drēbes biezums liek domāt, ka tas reiz kalpojis glaunam valkātājam. Arī viņa tagadējā īpašnieka alus pietūkusē seja, piemiegtās acis un pašapzinīgi sakniebtās lūpas liekas runājam: «Jūs visi priekš manis tikai gnīdas!»

Viņš tuvojas tumšā sienmalī stāvošam galdiņam, pie kura sēd zēns pelēkā lauku apģērbā. Retie krāsu traipekļi jo asi parādās uz tīrās drēbes.

Zēns pagriež uz bufeti pusbailīgi, pusnaidīgi ūdeņainās, pelēkās acis, kurās nenoteikti jaucas naivums, ilgas un ciešanas. Gaišdzeltenie, plānie mati asi atšķiras no uzkrītoši bālās un liesās sejas, atstādami novārdzināta jaunuma un svaiguma iespaidu. Viss viņa izskats liecina, ka viņš svešs šai dzīvei.

«Tik tiešām, ka mans vārds Pleika, bet es tāds neesmu,» pienācējs runā, nolikdams alus pudeles un glāzes uz slapjā, netīrā galda. «Sestdien tu dabūsi sešus. Tici man un nebēdā neko.»

Pleikam pierodas arī biedri.

Uz acumirkli zēnu šie vārdi apmierina, bet, redzot, cik ātri iztukšojas viena pudele pēc otras, viņš atceras savas slimās māmiņas lauku būdiņā. Salīdzinot pēdējo ar pilsētas greznajiem, plašajiem dzīvokļiem, kādus viņš te strādādams redzējis, izliekas, ka tur, kur viņa mīļajiem vecākiem un māsiņai jādzīvo, ka tur pa visiem kaktiem aukstums un trūkums ložņātu kā divi nešķirami draugi. Un viņa slimajai māmiņai ārsts bija licis ēst vairāk vieglus un spēcīgus ēdienus, kā pienu, olas un svaigu sviestu, bet viņa bija tam pretī, pietika ar rupju maizi, kartupeļiem un melnu tauku putru, lai

atlicinātu kādu mazumu viņam ceļa naudai un iesākot jaunajā dzīvē . . . un kā te to pucēja! . . .

Un šie smiekli, joki, pudeļu un glāžu skaņas griežas viņam kā nazis sirdī, un aizturētas raudas laužas ar varu uz āru, bet viņš savaldās. Šī māja viņam izliekas zvēru nams un šie ļaudis visrupjākie zvēri, kuriem savas asaras rādīt viņam kauns. Tie smietos un zobotos par tām. Tā prieka viņš tiem nenovēlēs.

«Mēs dzīvosim kā sirdsdraugi! Rītā mēs mālēsam atkal burtus, un sestdien seši uz galvošanas.»

Bet tad kā šaubīdamies ievaicājas:

«Vai meisters prasīja, vai esi strādājis?»

«Nē.»

«Nu tad uz galvošanas . . . tik neesi pats muļķis un saki, ka esi jau strādājis pie mālderiem. Vari teikt: divas vasaras,» viņš runāja, atkorķēdams beidzamo pudeli un, pielējis abas glāzes, spiež zēnu tukšot vienu, kā sirdsdraugam.

Divas vasaras! Viņš lai melotu! Vai viņš to varēs tik viegli izteikt! Bet seši rubļi! Traka nauda! Ja tik tā izdotos. Viņš pieliek glāzi pie lūpām, bet nevar norīt. Rīkle žņaudzas cieti.

Viņš atceras klusas un mierīgas lauku dzīves — kā tīras un gaišas saules dienas, un nu — cita, rupja, netīra un nežēlīga dzīve to sagrābuse savos dzelzu cietos un aukstos pirkstos un draudē bez žēlastības saberzt un izšķaidīt. Viņam par varu gribētos teikt ardievas visai šai dzīvei, kura sākuse nosmērēt ne vien viņa tīrās drēbes, bet jo sāpīgāki sajūtami viņa skaidro dvēseli. Sestdien lai viņš melotu. Diezin vai viņš varēs. Viņam gribētos cirst pliķi visiem meļiem un liekuļiem un bēgt, bēgt, bēgt . . . bet uz kurieni? . . . Pie vecākiem? Tos viņš nedrīkstēja vairāk apgrūtināt. Tad viņš būtu nicināms gļēvulis un nelietis. Un visur, kur arī

negriezās viņa domas, draudēja dzīves dzelzu dūre, pret kuru viens pats cīnīties viņš izlikās sevim par vāju un nesagatavotu. Viņš noņemas paciest visas nežēlīgās dzīves pārestības, kalpīgi locīdamies viņas priekšā, kamēr pieaugs viņa spēki un ievingrināsies ar viņu cīnīties, un tad sacelsies pret to un nokratīs tās važas no rokām un kājām un būs brīvs, brīvs . . .

Bet vai viņš nepaliks tāds pats kā šis Pleika? Neizsūks citus? Viņš arī reiz bijis tāds zēns no laukiem. Briesmīgi! Tad labāk mirt . . .

* * *

«Mēs ar Ansenu dzīvojam kā sirdsdraugi. Kad mēs strādājam, tad strādājam abi un, kad iedzeram, tad iedzeram abi!» Pleika stīvu mēli šļupstē, streipuļodams pār istabu uz gultu, pieķēries zēnam, to līdzi raustīdams.

«Tu saproti. Mēs esam draugi,» viņš murmina, atpogādams netīro mēteli un pastiepdams atpakaļ rokas, lai zēns novelk.

Kad tas bija padarīts, viņš atsēdās uz gultas un pastiepa dubļainās kājas, lai zēns novelk kamašas.

* * *

Rīts. Strādnieki ātri izklīst pie darba.

Pleika piesēstas pie šiltes, aizpīpo papirosu, paņem pinzeli, iemērc krāsā un grib sākt strādāt, bet acis negrib vērties vaļā.

Viņš paberzē tās ar pirkstu, pieliek pinzeli pāra reizes pie bleķa, tad nokāsējies iesāk:

«Kad rausim, tad rausim, bet šitā nevar. Aizej atnes kortelīti vai pāra pudeles alus.»

Zēns, nogaidījies, kad naudu dos, ieminas nedroši: «Bet man nav naudas vairs . . .»

«Ko tad tu nāc pilsētā bez naudas, vai domā, ka te cepti baloži no gaisa birst . . .» Pleika runāja diezgan skarbā balsī, izvilkdams no kabatas pusrubli. «Kortelīts, divas pudeles alus un viena jaktsdesa,» viņš runāja, it kā diktētu recepti.

Pēcpusdienā ienāk meisters. Pleika omulīgi snauž blakus savām pudelēm, un zēns patlaban tīra ar savu jauno mutautiņu kādu nepareizi ievilktu traipu.

Pleiku izlamā un liek šilti pārtaisīt.

«Un tu, lielais mākslenieks, cik ilgi tad tu jau esi mālders? Vai esi kur jau strādājis?»

Zēna seja aptumšojas un sastingst.

«Jā,» atskan dobji un bez skaņas, kā iz kapa. Bet tūdaļ steidzās izteikto izlabot: «Nē, neesmu nekur vēl strādājis.» Un balsī jūtamas uzvarētāja gaviles. Seja noskaidrojas.

«Aha! Ātri gribēji tikt par meisteri,» meisters zobojas, apskatīdams nosmulēto bleķi un iztukšotās pudeles aiz tā. «Esi lielāks malacis, kā izliecies. Cik gribēsi par dienu?»

Zēna acis, kā palīdzības meklēdamas, vērstas uz «sirdsdraugu», bet tas šoreiz šaurās acteles vien blisina un pats izskatās ļoti muļķīgs.

Ansenam izmaksā piecdesmit kapeikas par dienu un atlaiž.

Sirdsdraugs neteic ne vārda.

1903

JĀNIS PORUKS

Apsesdēls

CIK ES PAZINU PORUKU JĀNI

Pazīt es Poruku — jāatzīstas — pazinu maz. Kopā mēs bijuši reizes piecas sešas. Tas viss.

Iepazinos ar Poruku Cēsīs, vēl skolā iedams, Poruka brāļa — mana skolas biedra dzīvoklī. Poruks, likās, bij paģirās, kas manī sacēla zināmu pretīgumu. Rasi arī šis pretīgums vainīgs, ka iespaidu saņēmu negaidīti pelēku. Jutos dziļi k r ā p t s, neapmierināts. Dvēselē kas kā saduļķojās un vēlāk nosēdās nepatīkamās padibenēs. Turpmākā mūsu pazīšanās bija — tikai pa gabalam. Garāmejus sasveicinoties.

No Cēsīm aizgājušam, P. man izzuda. Sastapāmies atkal tikai 1905. g. «jānvāra dienās» Rīgā, P. dzīvoklī, vakarā, ko J. Akuraters minējis savos «Dienu atspīdumos».

Minētā vakarā pie P. bij salasījušies vai visi toreiz Rīgā dzīvotāji rakstnieki. Garastāvoklis bij visos dumpīgs. Runas šurp, runas turp. Vienojās — jāizlaiž tautai uzsaukums. Bet šā uzsaukuma, kad vai uzmetumā, nevienam nebija. Nebij pat skaidri, vai kopējā lapā katram savu sa- un parakstīt vai visiem vienu. Vienojās — visi vienu. Bet katram jāuzmet savs gabaliņš kā materiāls kopējam uzsaukumam. Nolika visā drīzumā atkal sarasties un lietu izvest galā.

Sajūsma bij visos tāda, — bijis uzsaukums gatavs, neapskatīdamies vai kurais parakstītu. Rasi pats Poruks pat ne ar sievu neaprunājies.

Visi apzinājās nopietnību un risku. Arī to, ka visvairāk riskēja P. kā ģimenes cilvēks. Pārrunāja — Rīgā neviens, kas nespēj izslapstīties, nepaliks. Dažs pat ieminējās, vai Porukam nebūtot labāki uz ārzemēm. Neatceros, ka P. tam būtu piekritis vai noraidījis.

Tā pagāja pirmais vakars. Izklīdām, cieši noņēmušies nākamā vakarā ierasties visi, kurais ar saviem materiāliem uzsaukumiem.

Šis nākamais vakars atnāca, bet ne visi vairs sanāca. Laba sauja nebija ieradusies. Sanākušos arī lielā daļa vilka astes atpakaļ. Parakstītājos palika — P o r u k s un vēl trīs četri citi.

«Es nezinu,» saka J. Akuraters, «kādu iemeslu dēļ neiznāca uzsaukums.» Iemesls — šie četri pieci vientuļi palikušie gribētāji parakstīt. Iemesls — ka latvju rakstnieku vairākuma dūšas pietika viena vakara salmu ugunij, ne vairākam.

Notikumi mani aizrāva no Rīgas. Ar Poruku sastapos atkal piektā gada rudenī Cēsīs «trakā laikā». Nolikta bij «tautas sapulce». Ar P. satiekamies pie izdevēja J. Ozola. Tāds savādi kautrs. Šim ar mani kas runājams esot, jālūdzot kas. Nez vai es būšot ar mieru.

Izrādās, Porukam kāds garāks aprādījums tautai, uzsaukums. Pats viņš nespējot nolasīt: balss piesmakusi. Lai v i ņ a v ā r d ā nolasot. Vai es esot mierā to?

Apņēmos, priecīgs apņēmos. Poruks kā atzēla, apstarojās.

Rakstu nolasīju. Nebij viņā nekā spilgta, īpatnēja, bet daudz dziļu sāpju un lielas sirsnības. Apskatīta tautas pagātne klaušās, verdzībā. Dienu nakti pātagas dzītās kungu gaitās līdz dzīvniekam. Tāda pagātne. Kāda tad tagadne? Porukam nav attaisnotāja vārda arī tai. Viņš saceļas arī pret to un aicina tautu — v i s u

tautu — kopējiem spēkiem nokratīt visu bijušo un esošo — celt cilvēka cienīgu dzīvi.

Šis Poruka ticības apliecinājums revolūcijai uztraucis zināmus viņa radus. Dažas dienas vēlāki satieku to drūmu, sabrukušu.

— Kas noticis?

— E, — atmet Poruks īgns, — tur man šie sievas radi!

Šos vārdus atceros kā pēdējos mūsu sarunā, kas arī palika pate pēdējā mūsu starpā. Revolūcijas bangas mani aizrāva no Cēsīm. Poruks man pazuda.

Pēdējo reizi to redzēju 1906. gadā. Pagāja man garām savādu skatienu, nepazinis. Pagāju tam garām, netraucējis to viņa savādā gaitā.

No žurnāla «Latvju Grāmata» (1924, 6)

Kārlis Krūza

DZĪVES MIJKRĒSLI

(Ojāra Zandera ievads un materiālu atlase)

Par Jāni Poruku rakstīts daudz, un tomēr no svara ir katra vēl nepublicēta atmiņu lappuse.

«Sapņu straumes» — tā saucas Kārļa Krūzas piezīmes, kas glabājas ZA Fundamentālās bibliotēkas rokrakstu fondā. Tās aptver laiku no 1904. gada līdz 1925. gadam un, protams, ne visas vienlīdz nozīmīgas. Svarīgākie šķiet pieraksti, kas datēti ar 1909. gada vasaru un rudeni, kad abi dzejnieki daudzkārt tiekas. Viņu pirmā sastapšanās gan notikusi jau 1903. gadā «Mājas Viesa» un «Dienas Lapas» redakcijās, kur Poruks ir biežs ciemiņš. Šinī pašā gadā top K. Krūzas apcere par latviešu rakstniecību «Austras staros», kur, bez šaubām, pieminēts arī Poruks. Savos «Literārajos apskatos», kurus K. Krūza raksta «Latvijas Zemgaliešu kalendāram» no 1905. gada līdz 1907. gadam, redzamu vietu viņš ierādījis Porukam. «Īsts mākslinieks var būt arī kluss kā bērns ... Mēs sapratīsim to un iesim līdz šādam māksliniekam, kas nekad nava varējis skaļi runāt ar savu tautu, kas nekad nava pakāpies uz paaugstinājuma, lai ļaudis viņu redzētu, bet pie kura ir gājuši tikai tie, kas nodomājuši viņu uzmeklēt tur, kur viņš bija viens pats, — klusumā.» (1906) K. Krūza ir viens no pirmajiem, kas sniedzis atsauksmes par Poruka kopoto rakstu sākuma sējumiem «Zalkša» apgādā. Tā, piemēram,

runājot par Poruka liriku, viņš raksta: «Poruka dzeja izauga kā puķe tuksnesī, bet Poruks to izaudzināja neredzēti skaistu. Nokaras dažas pusvītušas ziedu lapas, bet tādu ir maz, — un tagad viņš var ar lepnumu nolūkoties savā pagātnē, kur maz bija tādu, kas ticēja, ka tik nelabvēlīgos apstākļos var uzplaukt šādi ziedi.» («Pret Sauli», 1906)

Ar K. Krūzu Poruks sagājies visu Rīgā pavadīto laiku. Jo īpaši 1909. gadā, kas ir tik smags dzejnieka dzīvē. Ārstēšanās nav devusi gaidīto, slimība progresē, un Poruks jūtas fiziski salauzts un garīgi nomākts. Uz materiālu pabalstu ir maz ko cerēt, bet Druvienas pagasta vietnieku pulks sevi apkauno ar lēmumu: ja jau Poruks tā vēlas atgriezties dzimtajā pusē, tad to mitināt — kā pagasta nabagu... Arvien skopāk veras redakciju durvis, un ir reizes, kad pavisam nesmalkjūtīgi tās aizcērt dzejnieka priekšā. Tiesa jau tiesa, pēdējie Poruka darbi zaudējuši savu skaidrību un spēku. Bet tā vēl gribētos strādāt... Skumjā rezignācijā izskan rindas:

Tu jautā: «Uz kurieni ejam?
Vēl tālu? Man kājas kūst.»
Viens vienīgs ceļš mums priekšā,
Tā galā sirdis lūst.

(«Ceļš», 1909)

Klusais un kautrais Kārlis Krūza ir viens no retajiem, kam Poruks vēl uzticas, brīvi izklāsta savus uzskatus, domas... Un, kā parāda Krūzas atmiņu fragmenti, šīs domas un ieceres vēl nebūt nav tik peļamas. Lai arī jau dzejnieks jūt tuvojošos nakti...

16. VI 1909

Šodien atkal, bet tikai drusku vēlāk parādījās Poruks. Tikai tagad viņš neapstājās pie durvīm, bet ienāca pie manis[1] un sniedza man roku. Viņš domājot, ka es viņu pazīstot, un tāpēc viņš esot nācis taisni pie manis, bet nevis pie kā cita, kā es esot domājis vakar. Agrāk viņš esot arī labākas dienas pieredzējis un dažreiz izturējies mazliet vieglprātīgi, godīgu pilsoņu valodā runājot, bet arī par to es būšot dzirdējis, jo savos stāstos viņš esot to visu aprakstījis, neslēpdams pat to, kas varētu pašam par ļaunu nākt, bet pēdējā laikā visi no viņa novēršoties, uzskatīdami laikam par nenormālu, un tā viņš dažreiz nonākot galīgā postā ... Viņš zinot, ka varētu vēl rakstīt, bet ko tas līdzētu, jo visās redakcijās tagad sēdot tikai n o r m ā l i redaktori, kam viņa darbi nederot ... Vai tāds stāvoklis mūsu rakstniecībai varot par labu nākt, par to viņš negribot spriest, bet, ka dzejnieks tā dažreiz varot nonākt bezizejas stāvoklī, to es sapratīšot, un, ja vien iespējams, lai es viņam aizdodot uz nākošo darbu rēķina, cik nu varot ... Sapratu labi, ka uz nākošo darbu rēķina man nav tiesības nekā aizdot, bet arī tukšā man Poruku projām negribējās laist ... Ātrumā apsvēris, kur man vēl nāktos honorārs, apņēmos viņam rubļus piecus aizdot ... Nevaru pateikt, vai Poruks aizgāja apmierināts vai neapmierināts, bet es atkal biju reiz nelaimīgs, ka man jādzīvo tādā nabadzībā, ka es nevaru nekam palīdzēt ...

---

[1] Žurnāla «Zalktis» redakcijā.

21. VII 1909

Nākdams no pasta, ieraudzīju no Inženieru ielas puses tuvojamies Poruku. Pamanījis mani, viņš apstājās un krustcelēs uzgaidīja. Paskatījies pulkstenī, Poruks sniedza man roku un sāka runāt, ka no dzejniekiem šai karstajā laikā laikam esot palikuši Rīgā tikai mēs divi vien, it kā mums saules tveice pilsētas putekļos būtu visvajadzīgākā. Bet patiesībā tikai tāpēc, ka mums neesot labu lauku māju ar labību un visādiem lopiem, nemaz nerunājot par namu Rīgas centrā vai nameli kaut kur nomalē, lai gan arī tāds dažreiz varot dot patvērumu kā dažam labam dzejnieku izmantotājam antoloģijās un hrestomātijās... Un, ja arī varbūt kādam vēl neesot, tad droši vien būšot, jo šie kungi to protot. Pret tādiem vīriem vajadzētu uzstāties tiesas ceļā, bet neviens advokāts taču dzejnieku aizstāvēt neuzņemtos... Bet arī starp mums esot starpība, — es esot jauns un varot vēl ko sasniegt nākotnē, bet viņam nekāda nākotne vairs nesmaidot, laikam tāpēc, ka savu pagātni viņš esot par daudz sāpīgi pārdzīvojis, gribēdams izdibināt patiesību, kādas nemaz neesot...

6. VIII 1909

Elizabetes ielā satiku Poruku, un viņš mani uzveda «Parka» viesnīcā savā istabā. Uz galda blakus rokrakstu uzmetumiem un rakstāmlietām stāvēja pustukšota pudele laba vīna un slaida glāze. Pazvanījis viesainim, viņš lika tam uznest vēl vienu glāzīti un biskvītus, piezīmēdams, ka viņš jau zinot, ka es daudz nedzerot, jo esot kādreiz piedalījies «Ausekļa» jautājumu vakaros. Piepildījis glāzes un uzaicinājis dzert, lai gan savu glāzi pielika tikai viegli pie lūpām, Poruks sāka stāstīt,

ka gribot uzrakstīt jaunu romānu, tikai daudz plašāku un labāk apstrādātu kā «Rīgu». «Rīgu» viņš esot rakstījis steigā un bez sevišķas patikas, tikai tāpēc vien, ka pēc kādas sarunas «Mēnešraksta» redakcijā devis solījumu, ka arī viņš var uzrakstīt romānu, un atļāvis to uzņemt prospektā. Tāpēc arī «Rīga» stipri vien kaitējusi viņa rakstnieka slavai, ko viņš nodibinājis ar saviem stāstiem un dzejoļiem, bet tagad viņš redzot, ka tā romānu nevarot rakstīt... Labs romāns nevarot rasties nejauši, piesēžoties vaļas brīžos pie galda, bet tam jau iepriekš vajagot nogatavoties rakstnieka galvā visās konsekvencēs, paturot prātā arī kādu galveno ideju vai domu, lai neiznāktu tikai skatu savirknējums, ar ko lasītājs nezinātu, ko iesākt. Savu jauno romānu viņš gribot rakstīt par audzināšanas jautājumu. Ar to neesot teikts, ka viņš gribētu uzmesties par kaut kādu latviešu Ruso vai Pestalociju, jo arī par jaunatnes audzināšanu varot rakstīt dažādi... Par nekādu kailas morāles sludinātāju viņš negribot būt, jo ar to, kā visiem zināms, nekas liels neesot panākams, — tā noderot tikai zināmiem kungiem par labu ienākumu avotu, bet viņš saprotot ļoti labi, ka arī audzināšanai visā dzīvē ļoti liela nozīme: dažs augstu mācīts nelietis, ko visa apkārtne nesot kā kādu slogu, nebūtu par tādu kļuvis, ja no mazām dienām nebūtu par nelieti audzināts. Viņš nedomājot, ka kāda kalpa sieva mācot savam puišelim zagt, — tas visu dzīvi nevarot samaitāt, bet par mūsu turīgākajām aprindām, kur bērnu audzināšana notiekot pavisam aplami... Lai latviešu turīgākās aprindas galīgi neuztrauktu, jo par šādām lietām šai sabiedrībā atklāti runāt esot nāvīgs apvainojums, viņš domājot sava jaunā romāna darbībai likt norisināties kādā Rīgas vācu lieltirgotāja namā — ne tikai ģimenē, kas būtu pārāk šauri, bet

visos viņa uzņēmumos, kādu tam netrūkstot ne centrā, ne nomalēs, ar filiālēm Liepājā, Ventspilī un Cēsīs, nostādot pašu lieltirgotāju ar savu ģimeni darbības centrā, bet parādot arī lielā uzņēmuma kalpotājus visās pakāpēs, kam zināmos gadījumos varēšot pievienoties arī citu profesiju personas: mājas ārsti un mājskolotāji, sirmi mācītāji un tikko izšķīlušies kandidāti, sīktirgotāji un amatnieki, pasaules gala sludinātāji un dažādi sektanti, policijas pristavi, gorodovojs un sētnieks, nemaz nerunājot par visādiem spekulantiem kā biržā, tā tiesas zālē... Romānā jāparādoties trim paaudzēm: vecajai, kas baudot tikai godu un mūža maizi, nezaudējot tomēr svarīgos atgadījumos savu iespaidu dzīvē; pusmūža ļaudīm, kas galvenā kārtā rūpējoties tikai par savas mantas un bagātības vairošanu, nekautrējoties ne no kādiem līdzekļiem, ja tie nešaubīgi sola kādu labumu; tad jaunajai, kas mācoties staigāt iepriekšējās pēdās, bet pagaidām, cik tas šādā sabiedrībā iespējams, visvairāk nododoties visvisādām izpriecām, dejai, sportam un dzīves baudīšanai... Beidzot paliekot bērni, kam šādā sabiedrībā jāizaug... Te nu viņam padomā esot kāda bērna traģēdija, kam vajagot dot romāna labākās vietas, bet ap to viņš vēl veltīgi savā fantāzijā nopūloties, it kā šī bērna dvēsele arī no viņa vairītos. Bet viņš ticot, ka šai cīņā varot kļūt apskaidrots... Man varbūt liekoties savādi, ka viņš izvēlējies Rīgas vācu sabiedrību, bet vai tad es neesot novērojis, ka visus vācu sabiedrības netikumus cenšoties piesavināties arī latviešu sabiedrība, tā ka kritikai te būšot pateicīgs darba lauks pierādīt, ka arī Poruks māk uzdot mīklas un runāt simbolos... Bez tam viņš jau sen esot mācījies atzīt, ka tautība ir tikai apsegs, aiz kura neizbēgami parādās c i l v ē k s ar visām savām kaislībām un kļūdām...

J. Rozentāla zīmēts J. Poruka portrets

7. VIII 1909

Pēc divpadsmitiem kādu laiku nosēdēju Vērmaņparkā pie Asmas Janča [1], bet taisni pulksten vienā, kā bija norunāts, gāju pie Poruka. Atradu viņu tai pašā istabā, kur vakar, uz galda stāvēja tā pate pudele vīna ar abām glāzēm, bet likās, ka savai glāzei Poruks no vakardienas nebūtu nemaz pieskāries ... Kad bijām apsēdušies, pasniedzu Porukam savu «Zelta laipu» [2]. Paskatījies ierakstā, Poruks teica, ka viņam ļoti patīkot tā lielā vienkāršība, ar kādu es protot savu apkārtni dzejisku darīt ... Arī viņš esot reizēm centies pēc tādas vienkāršības, bet daudzreiz to atmetis, jo neesot laikam tā audzināts ... Bet viņš labprāt vēlētos zināt, kas man to esot ieaudzinājis ... Pastāstīju par Beļu būdu, Liepkalniem un saviem ganu laikiem Katrīnas muižā, un Poruks piezīmēja, ka man tiešām bijusi laba skola, bet kā dzejnieks es tomēr vairāk būtu panācis, ja būtu arī kādā īstā skolā ticis ... Tad Porukam atšķīrās mans dzejolis «Kāda vēlēšanās». Viņš to izlasīja un nopriecājās, ka šai dzejolī esot izteikts taisni tas pats, par ko mēs nupat runājām ... Grāmata nebija atgriezta, un tāpēc viņš to nolika uz galda, solīdamies pāršķirstīt vēlāk ... Vispārīgi par maniem dzejoļiem viņš varot teikt, ka jau no paša sākuma viņam patikusi viņu gatavā forma, lai gan saturs reizēm licies niecīgs un nenozīmīgs ... Bet es jau toreiz esot bijis gandrīz vēl bērns ... Ap 1905. g. revolūciju es esot jau parādījis gaiši savu dzejnieka spēku, paceldamies pat līdz Šillera patosam, bet es jau zinot, ka Gētes dabas lirika viņam stāvot tuvāk par visām Šillera deklamācijām ... Labā formas sajūta mani tomēr esot pasargājusi no

[1] Rakstnieka Jāņa Kļaviņa pseidonīms.
[2] K. Krūzas dzejoļu krājums.

pārmērībām, un, kur labs trauks, tur ar laiku varot ieliet vissaldāko saturu... Padomājis kādu brīdi, Poruks sāka runāt, ka viņa paša dzejai daudzreiz par ļaunu nākuse pārmērīgā vēlēšanās izteikt kādu dziļu domu, jo domāšana esot viņa ļaunais ģēnijs, kas viņu nekur neatstājot... Pat tagad, pēdējā laikā, viņš esot izdomājis kādu jaunu filozofijas sistēmu jeb atziņas teoriju sakarā ar matērijas un enerģijas darbību telpā un izplatījumā. Poruks sāka savu sistēmu izskaidrot, bet tad paņēma no galda un nolasīja man priekšā kādu vācu valodā sarakstītu rakstu... Sajutu, ka man viņa domām grūti sekot, un es neslēpu to arī Porukam. Tad viņš nolika savu rokrakstu vecajā vietā un piezīmēja, ka īsti vērtīga būtu tikai tāda filozofijas sistēma, kas varētu cilvēci atpestīt no visiem maldiem, mokām un ciešanām, bet tādas laikam nekad nebūšot... Beidzot man vajadzēja pārdzīvot kādu dziļu brīdi. Atlaidies platajā krēslā, Poruks atzinās, ka viņu jau ilgi nomācot kādas lielas rūpes, par ko viņš neesot vēl ne ar vienu runājis... Šīs rūpes esot: kas notikšot ar viņa Karmenīti[1]... Klusajās stundās, kādu viņam tagad esot daudz, viņš bieži vien sajūtot, ka bez viņa Karmenītei jāpazūd, it kā nebūtu neviena cilvēka pasaulē, kam varētu to uzticēt... Poruka acīs pamirdzēja asaras, un nemanot iestājās dziļš klusums...

16. VIII 1909

Aizgāju uz Suvorova viesnīcu pie Poruka. It kā iepriecināts par manu ierašanos, Poruks bija ļoti runīgs un izstāstīja, kā braucis uz III un IV dziesmu svētkiem,

---

[1] Poruka meitiņa.

labi raksturodams Vīgneru Ernestu, Vizuli, Plūdoni un citus tā laika darbiniekus... Vīgneram savā laikā bijis daudz enerģijas un labu nodomu, bet kas lai zinot, kur tas viss palicis vēlāk... Viņš domājot, ka īsta dzejas gara mūsu komponistiem, tāpat kā dažam labam dzejniekam, vienmēr bijis par maz. Apjautājās, vai arī man patīkot mūzika, un bija priecīgs, ka es varēju šo un to atcerēties par Hofmani un Šnēfogta koncertiem... Šnēfogts gan esot tikai čellists, bet viņš protot arī Vāgneru iztulkot... Apjautājies, kā es varot dzīvot, Poruks beidzot sāka stāstīt par saviem ganu laikiem, kur arī bijis daudz prieka un dzejas, lai gan īstas ganu gaitas līdzīgi man viņš neesot nekad pazinis...

26. VIII 1909

Pēc pusdienas kādu laiku apsēdos Vērmaņparkā. No Iekšrīgas puses parādījās Poruks un pagāja mierīgi garām. Gāja lēnāk kā viņureiz, bet stalti kā arvienu. Atcerējos mūsu sarunu par dziesmu svētkiem un gribēju gandrīz aiziet pie viņa uz viesnīcu, bet tad ienāca prātā, ka es varbūt viņu tikai traucēšu, un tā arī palika. Ausīs tikai skanēja Poruka vārdi: «Uz balta zirga Gēte jāj uz Zezenheimas kluso sētu, un Friderika galdu klāj, it kā tā viesi paredzētu...» — un atkal mani apņēma lielā dzejas burvība, kas pamostas arvienu, Poruku ieraugot... Vakarā pastāstīju par to Artūram Bērziņam[1], viņš izteicās, ka man tiešām vajagot Poruku biežāk apciemot, lai vēlāk būtu ko uzrakstīt atmiņas, jo no manis viņš taču nebēgot... Arī man pašam liekas, ka no manis viņš nebēg, lai gan ar pazīstamiem cilvēkiem, cik esmu novērojis, viņš ne labprāt satiekas...

[1] Žurnālists un teātru darbinieks.

27. VIII 1909

Ap pusdienas laiku biju apsēdies Vērmaņparkā... Tuvojās Poruks un jautāja, vai var piesēsties. Visu rītu viņš esot staigājis pa Rīgu, bet būšot vai jāsāk domāt, ka tā vairs nav vecā Rīga... Viņš domājot par to Rīgu, kas varējusi uzturēt ne vien vācu operu, bet arī latviešu teātri un izaudzinājusi pirmos latviešu dienas laikrakstus un mēnešrakstus... Liekoties, ka arī tagad to netrūktu, bet tur vairs viņu nepazīstot, it kā Poruku Jānis nemaz nebūtu dzīvojis... Rīgā viņš gribējis atkal daudz rakstīt, bet tagad redzot, ka nevarot... Pats Rīgas gaiss esot kļuvis nepanesams... Vai es atceroties, ka kādreiz viņš, kad mēs visi esot bijuši kopā ar Blaumani, mūs nosaucis par «sarkanajiem», bet mēs nezinot, ka toreiz viņš neesot vis bijis Niedras pusē, bet drīzāk kopā ar mums un Cēsīs pat kādā mītiņā uzstājies... Dzīvei mūžīgi jāatjaunojoties, bet bez īstas dzejas un mākslas jaunā dzīve veco nekad neuzvarēšot... Par to viņš domājot pastāvīgi, bet nekur nevarot savas domas izteikt, jo visās redakcijās esot sasēdušies cilvēki, kas baidās no domām... Staigāt pa tām viņam esot galīgi apnicis, un tātad jau šodien viņš aizbraukšot uz Mīlgrāvi[1], jo tur vismaz mežs tuvumā, kur aizbēgt no pārgudriem alus draugiem un uzmācīgiem apmeklētājiem... Tur dzīvojot klusi cilvēki, kas viņu daudz netraucējot. Iejautājos, vai viņš labāk nevar braukt uz Cēsīm pie saviem radiem, kur varētu būt vēl tālāk no Rīgas, bet varēja redzēt, ka šis jautājums Poruku uztrauc. «Tur es nekad vairs nebraukšu,» viņš diezgan stingri noteica un gribēja jau piecelties, bet tad apsēdās atkal un brīdi vēl uzkavējās. Vislabāki tagad būtu,

---

[1] Kādu laiku Poruks uzturējies «Burtnieku namā» Vecmīlgrāvī.

viņš beidzot aizrādīja, uzrakstīt romānu, bet tikai vielu tad vajadzētu ņemt no leišu dzīves, jo leiši laikam nebūs piesavinājušies tik daudz vācu parašu kā latvieši, un šādu vielu varētu arī drošāki un brīvāki apstrādāt. Nelaime tikai, ka viņam tur trūkstot labu pazīstamu, jo tad viņš te vairs nekavētu nevienu dienu... Tad Poruks piecēlās un ātri aizgāja uz Tērbatas ielas pusi...

11. XI 1909

Pie Artura Bērziņa saradās Antons Austriņš, Kārlis Skalbe un Jānis Akuraters. Aizgājām visi uz «Viktoriju» un apmetāmies loga tuvumā. Tālāk pie kāda galda sēdēja Poruks. Apsēdos tā, ka varēju viņu visu laiku redzēt. Uz galda Porukam priekšā stāvēja vidēja lieluma kauss, piepildīts līdz pusei ar kādu sārtu sulu. Poruks sēdēja kā sastindzis un mūs laikam nemaz nemanīja. Un visu laiku, kamēr mēs bijām «Viktorijā», viņa roka ne reizi nepacēlās pie pustukšotā kausa... Atcerējos, ka tā es viņu esmu redzējis sēdam «Sabiedrībā», «Suvorovā», pie Kazarova un citur, un sapratu, ka, tā sēdot, veidojas ne viens vien viņa brīnišķīgais dzejolis — droši vien arī Biķeris miroņu salā. Poruka mūžīgās slāpes nekāds vīns nevar dzesināt, un laikam tāpēc arī viņš dzer tik maz, tā ka ar parastajiem dzērājiem, kādu visur tik daudz, Poruku salīdzināt nav iespējams... Kad atstājām «Viktoriju», Poruks vēl palika savā vietā. Un man likās, ka arī mūsu aiziešanu viņš nemaz nemanītu.

JĀNIS EZERIŅŠ

Pēteris Ramizars

ATMIŅAS PAR JĀNI EZERIŅU

Ar atmiņām ir diezgan dīvaini: daudzi svarīgi notikumi ar laiku mūsu apziņā izplēnē kā ogles un izgaist — *memoria minuitur*, bet bērnības un jaunības dienu atmiņas, kaut mazāk svarīgas un mazāk nozīmīgas lielās dzīves notikumu gaitā, spītē laikam un turas ilgi.

Šķirstīdams kalendāra lapiņas, neviļus apstājos un apmulsis redzu — aprit astoņdesmit gadu, kopš dzimis Jānis Ezeriņš.

Cik ātri paiet laiks!

Ar Ezeriņu mācījos kopā Valmieras skolotāju seminārā trīs gadus, bet mēs nebijām klases biedri. Ezeriņš iestājās seminārā 1906. gada rudenī, kad vēl dzīvas bija atmiņas par 1905. gada vētrainajiem notikumiem, kuros piedalījās arī semināristi. 1907. gada augustā par semināra direktoru P. Adamova vietā nāca A. Pavlovs. Kārtības un disciplīnas uzraudzība kļuva manāmi vaļīgāka, ieplūda svaigāks gaiss. Arī par grāmatu, žurnālu un laikrakstu lasīšanu neviens vairs netika vajāts, semināra latviešu bibliotēku legalizēja. It kā paši no sevis radās dažādi pulciņi un interesentu grupas atbilstoši individuālajām tieksmēm: daži pievērsās sabiedriskiem jautājumiem, citi interesējās par mūziku, citi par literatūru. Debatēja klasē, rekreācijas telpās, staigājot Gaujas malā un «Stāvajos krastos». Ap 1908. gadu seminārā izveidojās diezgan spēcīga literātu

grupa, no kuras dalībniekiem daži vēlāk kļuva plaši pazīstami kā dzejnieki, rakstnieki, literatūras kritiķi, mākslinieki un sabiedriski darbinieki. Te var minēt bez Jāņa Ezeriņa vēl tādus vārdus kā Leonu Paegli, Vili Knoriņu, Kārli Kārkliņu, Frici Goliātu, Kārli Janeli, Pēteri Blūmfeldu (Sviri), Jūliju Sīli, Hermani Aplociņu (gleznotāju) u. c.

Neliela semināristu grupa izdeva bērnu un jaunatnes literatūru («Rīta vēji» 1908. g. un «Zem zvaigznēm» 1909. g.) Valmieras grāmattirgotāja P. Liepas apgādā. Vairums rakstu bija J. Ezeriņa un L. Paegles. Viņi abi bija nešķirami draugi. Kad citi gāja uz Valtera kalniņu vai Gaujas «Stāvajiem krastiem», Ezeriņa un Paegles ceļš parasti nogriezās uz P. Liepas grāmatu veikalu, kur viņi netraucēti varēja ieskatīties jaunākajā daiļliteratūrā, žurnālos, laikrakstos. Literāros strīdos un disputos viņi vienmēr uzstājās vienoti. To īpaši varēja vērot kādā referātu un diskusiju vakarā, kas notika semināra zālē.

Uz ienestas katedras stāv Jānis Ezeriņš. Viņa priekšā vesels žūksnis papīra lapiņu ar izrakstiem no grāmatām, žurnāliem, laikrakstiem. Viņš runā par literatūras virzieniem un šo virzienu pārstāvjiem, nosaukdams viņu vārdus un pamatodams savus uzskatus ar citātiem, kas jau iepriekš uz lapiņām uzrakstīti. Viņš nolasa dažus fragmentus no deviņu latviešu rakstnieku deklarācijas «Mūsu mākslas motīvi», kas nodrukāta 1906. g. dekadentu žurnālā «Dzelme» un kas vēršas pret reālistisko kritiku, aizstāvot tīrās mākslas principus un «skaistuma reliģiju». Līdzās «Dzelmei» uz katedras nolikts krievu simbolistu žurnāls «Весы» («Svari»).

Dažs labs no jaunajiem klausītājiem pirmo reizi dzird tādus vārdus kā Valerijs Brjusovs, Konstantins

Baļmonts, Andrejs Belijs, Moriss Meterlinks, Pols Verlēns u. c. Viņi klausās un skatās izbrīnas pilnām acīm.

Ezeriņam blakus stāv Leons Paegle. Viņš enerģiski atbalsta Ezeriņa uzskatus un dedzīgi aizstāv tos. Klausītāji reaģē dzīvi un impulsīvi. Nav vairs noslēpums, ka Paegle un Ezeriņš jau raksta dzejoļus. Tas imponē sevišķi jaunajiem. Skan jūsmīgi aplausi, bet skan arī protesta starpsaucieni no vecāko kursu audzēkņiem. Sevišķi asi Ezeriņa uzskatus kritizē reālistiskā virziena pārstāvji Vilis Knoriņš, Fricis Goliāts un Kārlis Janelis. Viņi pārmet dekadentiem tieksmi sekmēt literatūras un mākslas novēršanos no reālās dzīves, sekmēt atteikšanos no progresīvām idejām. Tobrīd šie kritizētāji par dekadentiem uzskatīja ne tikai Jāni Ezeriņu, bet arī Leonu Paegli.

Sevišķi asus pārmetumus Ezeriņam nācās dzirdēt par dzejoli «Brekekekeks», kurā, pēc kritizētāju domām, varot saskatīt krasu dekadences, pat erotiskā maksimālisma izpausmi.

Minētā dzejoļa teksts šāds:

Kāds meitenīts!
Tīrā spēlīte.
Un smīns cik glīts,
Un pati sārta
Kā kaķa mēlīte.
Tāds meitenīts!
Paijāt vai mūžu visu.
Trīs gadus es bursā dzisu —
Nu līksme smīnā.
Nu debess, kad rīts,
Kā galdauta zīds,
Samircis asins vīnā.

Šis dzejolis nodrukāts arī «Krāšņatās» (Jānis Ezeriņš, Raksti, I, 130. lpp.)

Uz pārmetumiem Ezeriņš reaģēja ar divrindu «Valmieras sentence»:

Vecos mūros vēl viss dziļi mistisks,
Tikai kulturālās pūcēs kaut kas vistisks.

Taču, kam veltījums tieši domāts, nebija minēts, tāpēc arī ko apvainoties nevienam nebija iemesla.

Tā nu pēc šī vakara audzēkņu savstarpējās attiecsmēs starp dažādo uzskatu pārstāvjiem naida nekāda nebija, bet aizvien tik daudz opozicionāra pretspara, lai garīgais spriegums neatslābtu.

Liels saviļņojums semināristu starpā radās, kad uz kādu laiku Valmierā apmetās Antons Austriņš, kuru mēs, semināristi, jau uzskatījām par «meistaru, kam forma izkalta un katrs vārds krīt vietā», lai gan viņš pats sevi necili dēvēja tikai par «mailīti, kas zvejniekam zib sietā». Šai laikā šad tad varēja redzēt Gaujas krastā stāvam garo piebaldzēnu un sarunājamies ar diviem semināristiem — Leonu Paegli un Jāni Ezeriņu. Laikam jau gan, sastādot jaunatnes literatūras krājumus «Rīta vēji» un «Zem zvaigznēm», arī Antona Austriņa padoms būs noderējis.

Ap šo pašu laiku pēc diskusiju vakara radās nodoms izdot audzēkņu žurnālu. Tāds tad arī iznāca 1908. un 1909. gadā, pavisam divi numuri, ar nosaukumu «Domas». Nosaukums nav aizgūts, jo drukātais žurnāls «Domas» iznāca daudz vēlāk: no 1912. gada līdz 1915. gadam (izdevējs A. Golts) un no 1924. gada līdz 1934. gadam (izdeva b-ba «Domas»).

No žurnāla aktīvākajiem līdzstrādniekiem minami Jānis Ezeriņš, Leons Paegle, Pēteris Blūmfelds (Sviris), Ģederts Zolbergs, šo rindu autors u. c. (daži paraksti nav atšifrēti). Žurnālu uz rasējamā papīra pārrakstīja

Rihards Viļumsons, bet vāku un vinjetes zīmēja Hermanis Aplociņš, Alberts Gulbis u. c.

Jānis Ezeriņš ar saviem darbiem piedalījās abās «Domu» burtnīcās. Var jau būt, ka kaut kādi niecīgi literāri mēģinājumi ir bijuši arī agrāk, tomēr 1908. gadu var droši uzskatīt par Ezeriņa īsto literārās gaitas sākumu: tad iznāk jaunatnei veltītais krājums «Rīta vēji», kurā ar rakstiem piedalās arī J. Ezeriņš, tāpat «Domās» parādās viņa dzejoļi, kas vēlāk izlaboti, pārstrādāti un dažādi variēti, mainot gan virsrakstu, gan tekstu, nodrukāti laikrakstos. Tā, piemēram, Kārlis Egle izteicies, ka viņu valdzinājis dzejoļa «Sirmgalvji» (laikr. «Latvija» liter. piel. 1909. g. 22. nr.) pirmais pants, ko gribējies atkārtoti lasīt un pārlasīt:

Mans šūpuls iz baltziedu vijas,
Es šūpulī saldi smēju.
Nāk vectēvs no dūmu rijas
Un pašūpo: ēju-ēju!

Taču šī pati dzeja trijos iedalījumos ar virsrakstu «Vectēvi» jau ierakstīta «Domu» I burtnīcā, t. i., 1908. gadā. Vēlāk I un II iedalījums atkal pārstrādāts un ar virsrakstu «Dziesma» nodrukāts «Krāšņatās», bet sekojošā III iedalījuma tur nav (ir tikai komentētāja «Piezīmēs» minēts). Kā sava laika liecinieku to atzīmēju šeit:

III

Vēroju tumšām acīm,
Kā rudens lietus svaidās...
Vienās gaidās
Sekoju kapuracim...

Mazs bērnu pulks mani ciena —
Tiem iemācīju dziesmas jaunas.
Kad miršu — man būšot viena.
Tagad tie dziedāt kaunas.

Es eju pa kalna taku
Un klausos: tur klintis šķiedās...
— Klusu, klusu! — es saku.
— Mani bērni dziedās!

Pēc «Domās» ierakstītajiem darbiem var vērot, ka Ezeriņš literārās darbības sākumā vairāk pievērsies dzejai un tikai vēlāk prozai — novelei un stāstam. Tā, piemēram, «Domu» pirmajā burtnīcā nesaistītā valodā no Ezeriņa nav nekā, turpretim gadu vēlāk otrā burtnīcā jau ievietotas četras lappuses gara prozas skice «Ap dārzu».

Tās ir topošā rakstnieka rindas, saturā vēl diezgan naivas un nevarīgas, nervozi satrauktā stilā rakstītas. Bet jau te, kaut gan skicē nav nekādas intriģējošas fabulas, nedz darbības vai neparedzētu notikumu samezglojuma, ko Ezeriņš vēlāk savās novelēs tik meistariski prata parādīt, — jau te redzams viņa īpatnējais, savdabīgais izteiksmes veids, bagāts poētiskiem salīdzinājumiem un gleznām, kur teikumi cits caur citu rit un vijas viegli, kā rotaļādamies, piemēram:

«Tā tas katram būs bijis, gar dārziem ejot... Gar dārziem, ar sētu apvilktiem. Nu jā, sēta. Lai garām ietu.

Saule riet... Stars kā zelta adata spraužas tavos matos, un smaržu kroņi sakārti viņā no rozēm balti, no lilijām rūzi, mirdzoši... Bet manu rezēdu putekļi dzeltāni. Vai redzi, vai jūti?

Dziest saule aiz sila, izšķetinās kroņi, saplok vijas. Smaržu vainags! Saplok un vijas. Un zvaigznes aizaužas, un sils uzvelk sirmu cepuri galvā.»

Šai burtnīcā ievietoti arī divi Ezeriņa dzejoļi, kurus neesmu nekur redzējis nodrukātus.

KUR BIJI TIK ILGI?

Es ilgi skatījos, kā tālē gaisti...
Es jaunu melu pasauli sev radīju.
Tīk sevi apmānīt — tā zinot, skaisti:
Es savā Piektā tevi kapā vadīju — —
Par skaistu, par skaistu tu miri,
Par lepnu tev bēres dzēru.
Tu nedrīksti augšā celties —
Tev nepanest otru bēru!
Bet palaidne ceļas smīnos,
Un debess mirdz acīs zilgi...
Man atveras lūpas — brīnos:
Kur biji tik ilgi?

Sevišķi zīmīgs ar savu bezbēdību un ķecerīgo izaicinājumu otrs dzejolis

LŪGŠANA

Jehova, es smeju,
Smej man(im) līdz!
Tev vieglāk uz leju —
Kāp šurpu! Labs rīts!
Es nespēku spēkoj's,
Es zvanīj's, lai skan.
Bet, ja es grēkoj's,
Kungs, nepiedod man!

«Domās» bija pat sava humora un satīras nodaļa. Arī Ezeriņš ar savdabīgi jautro, bezbēdīgo un draiskulīgo raksturu nebija humoram svešs. Tā nebija dzēlīga ironija, ne skarba satīra, kas plūda no Ezeriņa spalvas. Viņam nebija didaktiska nolūka, viņš negribēja ne moralizēt, ne mācīt. Ezeriņa humors bija vieglu, pat vieglprātīgu ekspresiju zīmējums. Piemēram minēsim «Pavasara atmošanos» Rīgas krievu teātrī:

Piemēroti. Zālē var sajūsmā gaust —
Asaras traipus neatstāj zīdā.
Bet galerijā neviens neraudās:
Movicam kapu rok grīdā.

Tādā pašā noskaņā ieturēti Ezeriņa veltījumi Ed. Vulfam u. c.

Jānis Ezeriņš semināra laikā sevi uzskatīja par dekadentu, un viņa sākuma perioda darbos tiešām manāma dekadentu ietekme. Kaut arī tas bija tikai mākslots literārs modes virziens un ilgi nepastāvēja, pēdas tas tomēr atstājis.

Tai laikā (1909. g.) parādījās klajā pēc dažiem cittautu autoriem sagatavota (tulkota) kompilatīva rakstura brošūra «Tipi vispasaules literatūrā», kur J. Ezeriņa skatījumā aplūkots Fausts, Dons Žuāns, Mūžīgais Žīds, Prometejs, Sātans, Kains, Hamlets, Ivans Karamazovs.

Brošūras priekšvārdos J. Ezeriņš īsti dekadentiskā stilā raksta: «Bet arēnā cīnās literārās skolas un virzieni. Domāsiet divus āžus uz laipas? Jā, tas akts pirmais, bet ne radošais kultūrā. Laupījumam sekojošs ērglis — lūk, akts otrais, radošais. Apzinīgi vai neapzinīgi — abi tie aktīvi. Pirmais akts katrreiz pāriet otrā, pēc cīņas uz laipas . . .» utt. Liepājas avīze «Dzīve» nodrukāja manu recenziju, kurā tulkotāju kritizēju par viņa neskaidro un miglaino izteiksmi un tulkojuma kļūdaino valodu. Tā, piemēram: «Drāma pildīta ar Fausta bērnišķīgajām izejām un kavē laiku. Ar dibenu uz augšu viņš apgāza visas mūsu iedomas. Šķelšanās ideja . . . ir sekas no iziešanas iz dabiskās saprašanas.»

Arī «Domu» otrā burtnīcā tika ievietots veltījums tulkotājam «Tipi . . .» ar attiecīgu Hermaņa Aplociņa krāsainu zīmējumu: divi āži uz laipas badās, tālumā virs mākoņiem redzams melns ērglis, bet zem laipas — upes melnais ūdens.

Par recenziju, kā arī par zīmējumu un veltījumu Ezeriņš zināja gluži labi, tomēr savas līdzdarbības žurnālam neliedza. Tas valdzināja jaunos prātus un šķita

esam labi, ka tā varam cīnīties gara ieročiem, ka spējam patiesības mīlestību un kalpošanu mākslai stādīt augstāk par savu aizskarto patmīlību. Jāpiezīmē vēl, ka minētās brošūras vāka zīmējums jau arī bija tā paša H. Aplociņa.

Jāmin daži vārdi arī par to, kādos apstākļos jaunajiem literātiem nācās strādāt. Seminārs — tā bija internātskola, kurā audzēkņi dzīvoja un mācījās. Gatavošanās stundām notika vakaros, bet laiku no pusdienām līdz vakariņām varēja brīvi izmantot, kā katram patīk, — iet uz pilsētu vai palikt mājā. Šai laikā klusāku vietu atrast seminārā bija pagrūti. Vispār pēcpusdienā, tuvojoties semināra ēkai no pilsētas puses, tā atgādināja bišu stropu. Tur nemitīgi sīca, dīca, rūca un dūca līdz vēlam vakaram: te kāds spēlēja harmoniju, tur vijoli, čellu, te pūta flautu, klarneti vai citu pūšamo instrumentu. Bieži notika arī orķestra mēģinājumi Jāņa Mediņa vadībā, gatavojoties koncertam Valmieras Latviešu biedrības namā. Saprotams, ka šādos apstākļos parastā klase nebija piemērota vieta, lai sevī nodziļinātos, koncentrētu domas, ļautu vaļu brīvam fantāzijas lidojumam.

Bet bija seminārā tāda tiešām klusa vietiņa apakšstāvā kādā pustukšā pamatskolas paraugklases nostūrī, kur varēja mierīgi, neviena netraucēts nodarboties, ar ko pašam tīk: zīmēt, lasīt, rakstīt, tulkot. Tur tad allaž kāds no jaunajiem literātiem cītīgi un steidzīgi kaut ko atzīmēja uz papīra. Varbūt tur tapa kāds dzejolis, skice, uzmetums vai novele ... Šo kluso kaktiņu bija iecienījuši arī Jānis Ezeriņš, Leons Paegle, Kārlis Kārkliņš. Te ar grāmatu paku padusē bieži mēdza iegriezties Vilis Knoriņš u. c. Te bija labi, te bija klusu un mierīgi. Te nebija parasts kādu traucēt ar jautājumiem vai ar lūgumiem pēc paskaidrojuma. Te neviens ne-

interesējās par to, kas raksta, ko raksta, kādā nolūkā raksta, uz kurieni raksta un kam raksta. Te saplūda visi «Domām» paredzētie manuskripti, te veidojās un tapa arī pašas «Domas».

Vēl dažas atmiņas par Ezeriņu kā cilvēku ...

Vajag tikai aizvērt acis, un kā dzīvs manā priekšā nostājas Ezeriņa tēls: slaidu, tievu augumu, kalsnēju seju, dzīvām, dedzīgām acīm, skaļu, mazliet akcentētu valodu. Viņš bija kustīgs, nervozi straujš, atbildēs asprātīgs un sarunās jautrs, interesants biedrs. Ezeriņā mājoja neapvaldīts dzīvības skaļums. Viņš allaž bija par kaut ko sajūsmināts un gatavs kliegt par to visiem, lai ikviens dzird un zina.

Var droši teikt, ka Ezeriņš bija ekspansīvākais, oriģinālākais no visiem literārā pulciņa dalībniekiem. Domāju, ka to izjutām visi, tomēr objektīva kritika tika vērtēta augstāk par subjektīvām simpātijām un cieņas izpausmi. Tāpēc bieži ar Ezeriņu mēdzām arī strīdēties.

Būdams pēc dabas ļoti impulsīvs, J. Ezeriņš gāja līdzi laika garam. Tas nozīmē, ka zināmai «liriskai nekārtībai» vajadzēja būt kā apģērbā, tā izskatā, jo cilvēka «es» ir galvenais, kas nosaka katra indivīda vērtību. To semināristi sevišķi uzsvēra un tāpēc arī visur centās pasvītrot, ka viņi ignorē pieņemtās normas. Tā, piemēram, laika gars prasīja, lai mati būtu gari, bet, ja tos griež, tad ziemas vidū un līdz ādai. Par to pat ziņojums bija «Latvijā», kur korespondents no Valmieras žēlojās par jaunās paaudzes izvirtību: «Matus tie cērp tikai vienreiz gadā, pašā ziemas aukstumā.»

Tāds gadījums tiešām bija, kur kādi pieci seši semināristi ap Jaungadu nogrieza matus līdz ādai. Vai viņu vidū bija arī Ezeriņš, to gan neatceros. Taču ar izvirtību tam nebija nekāda sakara. Tas bija vienīgi

īpatnējs protesta veids cīņā pret konvencionālajām pieklājības normām. Korespondents saņēma arī pelnīto atbildi sešdesmit rindu garā dzejā, kas bija nodrukāta Liepājas avīzē «Dzīve».

Protams, nekādi eņģeļi semināristi nebija. Tāpat brīžiem palaida nerātnības, visādas draiskulības. Un Ezeriņš nepavisam nebija no rātnajiem: temperamentīgs, zobgalīgs — viņš zināja, ar ko kam iedzelt. Dažreiz viņš par aušību objektu izraudzījās savu klases biedru Jāni Loži, kam piemita dažas dīvainības.

Par to bijušais seminārists Kārlis Pētersons (Medards Olis) stāsta: «Lože baidās no papirosiem un neieredz smēķētājus. Kādā vakarā, kad visi jau klasē, Ezeriņš pieiet pie Ložes un piedāvā papirosu. Lože acumirklī pietraucas kājās un dodas uz durvīm, skaļi kliegdams savu parasto: «Allē! Allē!» Bet kāds jau no ārpuses tur klases durvis ciet. Lože parausta kloķi un tad skrien uz atvērto logu. Ezeriņš tik tikko paspēj bēgli vēl noķert aiz svārkiem. Kādu citu reizi Jānis Ezeriņš izsaucis Jāni Loži uz divkauju ar lielajiem virtuves dunčiem. Šie dunči, apmēram centimetrus četrdesmit gari, spodriem, smailiem asmeņiem melnās koka spalās, patiešām bija briesmīgi, jau uzskatot vien. Bailīgais Lože no divkaujas atteicies, bet citi viņam iestāstījuši, ka no divkaujas atteikties nedrīkst. Lože griezies pēc padoma pie skolotāja Sokolovska, bet tas atbildējis, ka atteikties tiešām nedrīkst. Tāpat izteicies arī pareizticīgo mācītājs. No divkaujas atteikties ieteicis vienīgi vēstures skolotājs P. Dreimanis, kam tad Lože arī paklausījis. Taču šiem jokiem ir tikai gadījuma raksturs, un tie nebūt neliecina par Ezeriņa tieksmi otru nerrojot vajāt. Ezeriņš bija jūtīgas dabas, viņš varēja viegli pajokot, bet nekad nebija ļauni kašķīgs vai nesaticīgs.

Vēl seminārā būdams, Ezeriņš jau bija pasācis smē-

ķēt. Par to viņam reiz nācās diezgan dārgi samaksāt, jo bija aizgājis uz pilsētu manā mētelī (vispār jēdziens par privātīpašumu semināristiem nebija tabu), bet, atgriezies seminārā, aizmirsis nenodzēsta papirosa galu mēteļa kabatā.

Papiross bija sācis gruzdēt, un mētelim izdega liels robs. Nācās drēbi griezt uz otru pusi un lāpīt, par ko drēbniekam vajadzēja samaksāt trīs rubļus. To Ezeriņš bez kurnēšanas arī izdarīja.

Beidzis 1910. gada pavasarī semināru, Ezeriņš aiziet uz Lazdonas draudzes skolu par skolotāju. Kā allaž būdams jūtīgs, atsaucīgs, viņš strauji reaģē uz visām parādībām un ne mirkli nevilcinās ar padomu vai palīdzību, ja tā vajadzīga. Man uzglabājusies kāda vēstule. Dabūjis zināt, ka esmu izslēgts no semināra kā politiski neuzticams un ka man draud iesaukšana karadienestā, viņš steigšus raksta:

«Lazdonas dr. skolā 4. okt. pulkst. 2.00 naktī.

Šīvakara koncertā Lazdonā satikos ar Ramani un (ātri rakstu, otra bursaka vārdu kā stulbs neatminos. «Kusā ievēlētais»), kuri man pastāstīja tādas dīvainas lietas. Tu taisoties iet karā! Vai nevar kaut kādi «tās lietas» grozīt? (..) Pašlaik Praulienas pag. skolā vakanta palīgskolotāja vieta. «Nav visai slikta.» Šovakar runāju ar pirmo skolotāju. Ramizaru viņš pazīst, lai gan Ozoliņu[1] ne. Pieteikušies jau vairāki kandidāti, pat ar protekcijām.»

Lai gan grozīt neko nepaguvu, tomēr Ezeriņa padoms no visiem, kādus man deva, bija labākais un nāca no sirds.

---

[1] Pēteris Ozoliņš ir rakstnieka Pētera Ramizara īstais vārds. (*Sak.*)

Atmiņu nobeigumā gribētu runāt arī par jautājumu: vai Ezeriņš skolotāja pienākumiem nodevās ar visu sirds degsmi? Vai audzinātāja darbs varēja apmierināt viņa meklētāja garu un jaunatklāsmes dziņas?

Atbildi dod kādas citas vēstules sākums.

Lazdonā 8. dec. 10.00

«Tev tās pašas bailes, kas man. No garīga tukšuma un līdzsvara zaudēšanas nav arī man tālu. Vari iedomāties, ko nozīmē jauno autoru «manuskriptu» caurlūkošana. Cilvēkam mūžīgi j ā a t k ā r t o j a s, jāpaliek par d e r ī g u m u ļ ķ i» utt.

Varbūt te meklējami iemesli, kāpēc Ezeriņš vēlāk pameta skolotāja darbu.

Bet bija arī citi iemesli.

Ezeriņš parādījās pie latviešu literatūras debesīm pēkšņi, īsā laikā iegūdams lielu popularitāti un skaļu slavu. Kā meteors viņš ātri uzliesmoja, viesdams ap sevi spilgtus gaismas lokus, un tikpat ātri izdzisa.

Nomira viņš nepilnu trīsdesmit četru gadu vecumā ... Cik bija tādu, kas zināja, kāda tumša, drūma traģēdija plosās dzejnieka dvēselē? Jau gadiem ilgi, dienu pa dienai, pamazām, bet neatlaidīgi viņu grauza dilonis. Bet dzejnieks, izmisumam spītēdams un drūmo nāves tuvošanos atvairīdams, skaļi gavilēja:

Tā eju kā saule tvanā,
Tā deju kā māmuļas rats.
Ir dziesma pasaulē manā,
Un deja — esmu es pats!

(«Domas», I burtnīca)

Bet dilonis grauza ... Un kļūst saprotams daudz kas Ezeriņa raksturā: tāpēc šī mūžīgā steiga, nervozais

skurbums, dvēseles svelme un degšana, lai nebūtu jādomā par neizbēgamo. Ezeriņa dabā nebija ilgi vaidēt, nopūsties, skumt. Lepns un spītīgs viņš bezbēdīgi met izaicinājumu liktenim: ja es gēkojis, — kungs, nepiedod man!

Un ļaunā slimība viņu beidzot sagrauza . . .

Ar Jāni Ezeriņu no mums šķīrās gaiša personība, savdabīga, izsmalcināta stila meistars un jūsmīgs dzīves skaistuma apliecinātājs.

Tādus rakstniekus neaizmirst.

ROBERTS EIDEMANIS

«ES ESMU VIENMĒR GRIBĒJIS PATIESĪBU RUNĀT»

(Imanta Pijola ievads un materiālu atlase)

Gadu desmitiem veci laikrakstu komplekti, bibliotēku un muzeju rokrakstu fondi un laikabiedru atmiņa arvien vēl glabā daudz nozīmīgu, literatūras vēsturē nepelnīti piemirstu notikumu, kas varētu papildināt vai pat noskaidrot priekšstatus par rakstnieku radošajām personībām. Daudz materiālu atrodas Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā, arī tās astoņdesmit sešas Augustam Saulietim rakstītās Roberta Eidemaņa vēstules, kuras stāsta par jaunā rakstnieka izaugsmi.

Vēstules rakstītas Augustam Saulietim, Eidemaņa draugam un literārajam skolotājam. Abus šķir mūža ceturtdaļgadsimta robeža, bet vieno kvēla interese par literatūru. Viņi iepazīstas 1911. gadā un pēc tam sarakstās un palaikam arī tiekas līdz pat 1917. gada februārim; revolūcijas laikā sarakste izbeidzas.

Apstākļi, kādos dzīvo Valkas reālskolnieks Roberts Eidemanis, ir ļoti tuvi tiem, kurus romānā «Pedagogi» (1908) tēlo Antons Birkerts. R. Eidemanis sniedz asi kritisku Valkas sabiedrības raksturojumu 1912. g. 17. maija vēstulē: «Vakaros eju pa kapsētu pastaigāties, skatos cilvēkos un lasu kapu uzrakstus. Kapsētā tagad iet jautri, jo ir XX gadu simtenis: pie Cimzes pieminekļa jaunkundzes mācās dejot, bet jaunskungi braukā starp mēmo kapu rindām ar velosipēdiem. Un tādas domas nāk prātā: visur kur cilvēks varētu vēlē-

ties dusēt, tikai ne Melno Jāņu pilsētas kapsētā. Es esmu pēdējā laikā ļaudīs skatījies un maz cilvēku atradis.» (RLMVM-7906.) Jaunais dzejnieks tiecas darboties. Nozīmīga ir Eidemaņa vēstule, kas rakstīta Valkā 1912. gada 28. janvārī (RLMVM-7899): «Es esmu uzsācis klusu cīņu ar mazpilsētu, un tā cīņa pastāv nicināšanā. Uzsācis — un daudz, daudz cietis. Es savā cīņā — savā nicināšanā arvienu taisnis esmu bijis.»

Plašais vēstuļu klāsts paver plašāku ieskatu Roberta Eidemaņa skolnieka ikdienā, stāsta par iecerētiem un uzrakstītiem darbiem, kuru pirmais lasītājs un vērtētājs bieži vien ir Augusts Saulietis. R. Eidemaņa dzīves gadi aplūkojamā periodā ietveras trejos lokos: skolnieka gadi (1911—1914), studijas (1914—1916) un karadienests (1916—1917).

1911. gada vasaru R. Eidemanis pavada pie vecākā brāļa Hermaņa, Salacgrīvas draudzesskolas skolotāja. Šeit viņš raksta dzejoļus, šeit izlasa Fr. Bārdas recenziju par savu pirmo dzeju krājumu, kas ievietota «Dzimtenes Vēstneša» 128. numurā. Āronu Matīsam nosūtīti dzejoļi, bet A. Jesenam publicēšanai — stāsts. 28. jūnija vēstulei pievienots dzejolis:

Jau atkal ar dziesmu tautā
Nāk Roberts Eidemans.
Viņš sauli un vējus jautā,
Un sirdsdraugs viņam Pans.

Uz krasta siseni vienu
Reiz esot tie pēruši
Un otrureiz kroņa pienu
It draudzīgi dzēruši . . .

Un iemetušies zālē
Un bļāvuši, līdz sārts
Jau vakars dedzis tālē:
Bij's Panam meldiņš, šim — vārds.

Bet tad pa tumsu kā lēpis
Kluss maldījies rīmnieks šis.
Ko dienai un saulei slēpis,
To naktij viņš atdevis.

Rudenī Eidemanis atgriežas Valkā, lai turpinātu mācības reālskolā. Trūkuma dēļ nākas pasniegt privātstundas, un aiz pārlieku lielās slodzes reizēm sāk streikot veselība.

1912. gada sākumā Eidemanis kārtojas braucienam uz Rīgu, kur pavada divas dienas A. Saulieša sabiedrībā. Martā Valkā ierodas Eidemaņa brālēns Linards Laicens un paņem viņa dzejoļus drukāšanai laikrakstā «Liepājas Atbalss». No 15. maija līdz mēneša beigām jākārto eksāmeni, pēc tam Eidemanis dodas uz Salacgrīvu. Šeit viņš izlasa Saulieša «Pasaku» un vairākās vēstulēs to vērtē. 20. oktobrī Eidemanis aizbrauc uz Rīgu un kopš tās reizes uzrunā Saulieti uz «tu». Decembrī pret viņa gribu «Rīgas Avīzes» pielikumā ar parakstu «Malēnietis» tiek nodrukāts stāsts «Ercenu dāma» (nr. 43, 44).

1913. gads sākas ar jaunu veikumu — sarakstīts stāsts par kādu mājskolotāju, kas dažās dienās izdzīvo un novērtē savu dzīvi. Jauni darbi nosūtīti arī «Jaunības Tekām» un laikrakstam «Latvija». Februārī Eidemanis saraksta poēmu «Don Pedro», ko nosūta Saulietim vērtēšanai, pēc tam gatavojas gada pārbaudījumiem, ko kārto maijā. Jūnijā Eidemanis sāk veidot trešo dzejoļu krājumu «Skolnieka grāmata». 20. augusta vēstulē Saulietis tiek lūgts, lai palīdz sameklēt izdevēju. 28. augustā Eidemanis nosūta Saulietim krājumu un raksta: «Nosūtu caur māsu Tev savu «Skolnieka grāmatu». Nupat viņu vēl caurlasīju un paliku stipri neapmierināts. Bet, kāda arī viņa nebūtu, tomēr izdot gribu; taisnību sakot, nevis tikai gribu, bet man tas

jādara. Nosūtu Tev gandrīz visus divu pēdējo gadu dzejoļus, un Tu, lūdzams, pie vaļas brīža pašķir tās avis (ja tādas atrastos) no āzīšiem. (..) Man šķiet, ka Tu arī būsi stipri nemierā ar manu grāmatu. Un es ceru, ka Tu to man skaidri teiksi. Un es Tev ticēšu un saņemšu Tavus patiesos vārdus ar prieku.» (RLMVM-7919.)

Saulietis savā apgādā «Varavīksne» bija izdevis Eidemaņa krājumu «Uz saules taka», taču bez cerētajiem panākumiem, tādēļ dzejnieks neiedrošinās lūgt Saulieti uzņemties «Skolnieka grāmatas» izdošanu. 15. septembrī viņš tomēr to dara, 2. oktobrī lūgumu atkārto un tajā pašā dienā saņem noraidošu atbildi: Saulietim trūkst līdzekļu. Septembrī un oktobrī R. Eidemanis ir smagi slims, ārstēšanās dēļ iemanto parādus, tāpēc steidzina J. Rausku izdot augustā pabeigto drāmu «Kalnāju dzimta». Cik noprotams, Saulietis ilgi vilcinās ar drāmas vērtējumu un ir izsacījis visai asus spriedumus.

1914. gadā dzejoļu krājuma izdevēja meklējumi atsākas no jauna. 15. februārī R. Eidemanis raksta: «Uz pavasari es katrā ziņā gribu laist «tautā» savu «Skolnieka grāmatu». Tur dažādi iemesli: pirmkārt, pa ekzamu laiku nebūšu spējīgs ar stundām pelnīties un tad gribu caur spalvu glābties, un, otrkārt, «Skolnieka grāmata» tad dabiski noslēgs vienu manas dzīves ciklu. Es ceru, ka būšu tagadējo vidusskolnieka dzīvi pareizi attēlojis — būs tai grāmatā gan pirmā mīlestība, gan vīna un nebēdnības dziesmas, gan jumta istabiņa ar saviem sapņiem, klusām domām un nabadzību, gan tāli ceļi, kuru sākums pie šās dzīves beigām. Tātad mana grāmata būs varbūt kaut kas jauns mūsu literatūrā, apgaismodama to dzīvi, kuru nav gandrīz neviens gribējis apgaismot, t. i., mūsu vidusskolas audzēkņu dzīvi.»

(RLMVM-7912.) Pēc mēneša tuvo gala eksāmenu jausmās Eidemaņa balss skan rezignēti: «Tu prasi, kā stāv ar manu «Skolnieka grāmatu». Izdevēja meklējis neesmu un arī nemeklēšu, jo negribas iet ar saviem sirdsbērniem pie svešām durvīm un droši tikt atraidītam. Saki, kuram tad būtu prieks izdot kādu nebūt «Skolnieka grāmatu». Nav taču viņā melno fabrikas strādnieku dziesmas, nedārd riteņi un rati un nežvadz siksnas, bet viņā dzied topošais cilvēks — gan jumta istabā, trūkuma mocīts un pilns smagām domām un sapņiem, gan biedru pūlī ar vīna kausu rokā, gan pie tāla ceļa stāvēdams jeb raudzīdamies, pirmās mīlestības apgarots, savu iedomu radītā tēla acīs. Ir vietām naids un rūgtums, un spēki, bet ne tāds, kas pēc naža jeb pistoles meklē.» (RLMVM-7921.)

Jūnijā Eidemanis pabeidz reālskolu un ilgi nevar izšķirties, kur mācīties tālāk. Karam sākoties, viņš patriotiska saviļņojuma mirklī pat gatavs pieteikties brīvprātīgajos. Nomāc Saulietim maksājamie parādi, tomēr Eidemanis oktobrī uzsāk studijas Pēterburgas Mežu institūtā. A. Saulietis šajā laikā kļūst par laikraksta «Latvija» literārās daļas vadītāju, un Eidemanis tādējādi cer sadeldēt savu parādu, cītīgi sūtīdams Saulietim jaunus stāstus. Kaut oktobrī parāds sasniedz četrdesmit piecus rubļus, Saulietis neatsakās palīdzēt gan ar saviem, gan redakcijas līdzekļiem. Pastāvīgais bads sašķoba Eidemaņa veselību, un no novembra beigām līdz janvāra vidum viņš spiests ārstēties mājās.

1915. gada pirmie mēneši paiet, gaidot atbildi no RLB Stipendiju komisijas, kas aprīlī Eidemanim piešķir četrdesmit rubļus. Tomēr ar to nepietiek, pusbada dzīve turpinās. No marta līdz 22. maijam kārtojot eksāmenus, Eidemanis saņem tikai teicamas atzīmes.

Pēc tam līdz jūnija vidum jāstrādā praktiskie darbi. Vasaru dzejnieks pavada Salacgrīvā. Visur jau rok tranšejas, un literārais darbs nesokas. Kara elpa jūtama arī Pēterburgā, kur viņš atgriežas rudenī.

Skolas gados R. Eidemanim raksturīga ļoti emocionāla dzīves parādību uztvere, augsts ētiski estētisko ideālu slieksnis, tieksme pēc patiesīguma. Zēna gadu jūtīgumu pamazām nomaina apzinīga, neatlaidīga rīcība izvirzīto mērķu sasniegšanai. Arī mērķi pakāpeniski kļūst lielāki, nozīmīgāki. Roberta Eidemaņa personību studiju laikā raksturo aizvien apzinīgāka tiekšanās veikt sabiedriski nozīmīgu darbu. 1914. gada 25. oktobrī viņš raksta: «Gribas teikt vienu skaidru un patiesu vārdu par mūsu augsti dzimušiem kultūras nesējiem, par to, kā viņi dzīvo un saimnieko, un iet pretim tagadnes lielajam momentam. Fakti man ir. Tikai kārtībā jāsaved.» (RLMVM-7898.)

1916. gadā Eidemani iesauc cariskajā armijā. Pagaisusi pirmo kara dienu romantiskā jūsma, Kijevas Nikolaja karaskolas I rotas kursants Roberts Eidemanis caurām dienām kaļ reglamentu paragrāfus. Militārā dresūra aizņem visu laiku, tādēļ no karaskolas sūtītās vēstules ir tikai īsi atgādinājumi par savu eksistenci. Nekādi nopietni literāri darbi Kijevā nav radušies. Saņēmis jaunākā virsnieka dienesta pakāpi, Eidemanis 1916. gada oktobra sākumu pavada Salacgrīvā. Braucot uz dienesta vietu Kanskā, Eidemanis sūta atklātnes no Petrogradas, Čeļabinskas un Permas. Tālajā Sibīrijas pilsētā Eidemanis sagaida Februāra revolūciju, šeit sākas viņa ideālu piepildīšanās. 1917. gada 20. februārī Eidemanis nosūta A. Saulietim pēdējo atklātni.

1911. gads

28. jūnijā

Es tagad esmu sācis stingrāki uz sevi un savu dzejošanu skatīties. Un tad paliek tā sāpīgi ap sirdi: pelēkā smilga pazūd sārtajās gundegās, neļķēs, rozēs, jo viņa ir pelēka un skumja. Un tai «pazušanā» ir smilgas sāpes.

Vasarā

Tagad patlaban dzīvoju pa Salaci: rakstu dzejas, maldos gar pelēko jūru un dusu ēnainos dārzos. Gribas visu sevi noslāpēt un atrast mieru, bet — ar to mieru nu ir, kā ir . . .

6. decembrī

To vakaru, kurā mēs pirmo reizi satikāmies, es ilgi atminēšos un šais atmiņās sildīšos kā nosalis ceļinieks pie mīļas uguntiņas. Es varbūt likos Jums tāds savāds, nenormāls savā vaļsirdībā? Kā to izskaidrot? Man šķiet, tautas gudrība to manā vietā skaidros: kad trauks esot pilns — viņš plūstot pāri. Un tāds trauks biju arī es: rūgtums un sāpes meklēja izeju, un sirds meklēja otru sirdi — un atrada. Es jau no mazām dienām meklēju cilvēkus. Diogens viņus meklējis ar lākturi, es meklēju — ar sirdi. Bet sirds cilvēku ir maz, un cilvēki tinas, kā Jūs sakāt, pasaules aukstumā — un jūtas laimīgi. Viņi tinas pasaules aukstumā, žvadzina savas kapeikas un neskatās paši sevī. Bet siržu meklētājs skatās sevī un ieskrien ar galvu sienā; ieskrien — un top stūrgalvīgs āzis, bet siena ir stipra un nekustas. Mūra sienu

viņš varbūt sagrautu, bet aizspriedumu un mūžības sienu — nekad. Siena paliks nesatricināta. Tikai nabaga āzis varbūt būs savu galvu sadauzījis. Tā veca un tomēr jauna pasaka. Es gribētu dzirdēt Jūsu domas vienā lietā. Es esmu ateists, bet tomēr ticu dvēselei. Bet, ja dvēsele ir, — vai viņa var iznīkt? Un gribas sacīt ar Janševski: vai tas var būt... Neļaunojaties, ka es tādu savādu jautājumu uzliku; ja atzīstat viņu atbildes necienīgu, lai viņš paliek par nebijušu. Es nejutīšos nemaz apvainots. Gar to jautājumu es daudz mocījies — un tikai tādēļ viņu piezīmēju.

22. decembrī

Rīgā tagad iznāk vairāki žurnāli (Druva un Jaun. T.), gribētu kādreiz viņiem sūtīt, bet... (..) Un šim «bet» es netieku pāri un apmierinu sevi ar Austriņa vārdiem, ka esmu vēl priekš viņiem par mazu — «naivi dumu». Nekas — paskābšu vēl pāra gadus pa avīžu feļetoniem, lūkošu pieaugt garā... un sirdi par kulaku pārvērst. Vispār es ceru, ka no manis izvērtīsies labs «vajadzības dzejnieks» — un tādiem taču jauka dzīve. ...Un tomēr — mani Jūsu vēstule stipri iepriecināja, jaunu liesmu krūtīs uzpūta, jaunu (kaut arī mazu) ticību. Bet — vārdu dziesminieks es neesmu pelnījis. Vismaz sevī tā domāju. Un, ja Jūs mani par dziesminieku esat saukuši, tad droši vien tādēļ, ka tie dzejoļi, kurus Jums nosūtīju, ir bijuši no labākiem. Lai nu Jūs nemaldinātu — piesūtu trīs pirmos, kādi zem rokas gadījās. Tie labāk runās.

No Jūsu vēstules es — atvainojat — skaidri neizpratu Jūsu domas par dvēseles nīcību vai mūžību. Bet viņas man sevišķi vajadzīgas. Varbūt viņas pataupīs

man dažu labu sāpju — iekšējo sāpju stundu, jo es Jums ticu. Kādēļ? Cik es Jūs pazīstu kā dzejnieku un rakstnieku — es varu teikt, Jūs neesat spējīgi teikt citu kā to, ko Jūsu sirds runā. Un tad — neļaunojaties, ka esmu tik uzbāzīgs, — es vēlētos zināt, ko nozīmē dzīvot, atmetot visus dzīvnieciskos instinktus, jūtas. Priekš saviem līdzcilvēkiem? Priekš sevis paša? Priekš ideāla? Jeb dzīvot nozīmē tikai — dzīvot. Dzīvot — un tad aiziet bālajā kalnā zem raudošiem bērziem, lai baltie dzeltengalvainie tārpi pabeidz visu... Un, par to visu domājot, kļūst skumji un sāpīgi ap sirdi un paliek sevis paša un savas būtības žēl. Paliek dusmas pašam uz sevi, kādēļ esmu tāds nelga, grūžu galvu sienā un nevaru būt tāds pats kā citi zēni: iekniebt meitenei sānos un piesmiet aiz pārgalvīgas laimes — debesis un zemi. Bet... es eju kā ubags pie svešām durvīm un alkstu līdzcietīga vārda.

1912. gads

28. janvārī

Es iepazinos ar nāvi — visā viņas baigumā un skaistumā; daudz domāju, pārdomāju un apsvēru... Gribētos visu to aprakstīt, bet spalva par mēmu. Tur mutei jārunā.

5. februārī

Kā no Rīgas pārbraucu, tā tūliņ devos uz laukiem. Ilgi, ilgi staigāju pa klusajiem mežiem, un pavasaras sapņi staigāja pa manām pēdām — basām kājām un ziliem deguntiņiem. Es gaidu pavasaru. Ziemas skaistais vēsums svešs manai sirdij. Tā mīl sauli, puķes un zaļas, maigas ēnas.

3. jūnijā

Es nekad nebiju tik daudz ievērojis melu un netikumu kā šai pēdējā gadā. Liekas, acis ir skaidrākas tapušas un meklē debesis, bet neatrod. Tomēr tāda meklēšana un neatrašana nav par sliktu: man šķiet — cilvēks iekšķīgi bagātāks un stiprāks tiek. Gribētos teikt kaut ko asu spalvai — un es pamazām viņu trinu. Tikai vēl par vāju ir. Varbūt kādreiz. (..) Gribas atkal jūras. Es esmu viņu iemīlējis. Tas jau nu pastāvīgi tā ir: niecīgais meklē mieru pie lielā. Bet, to darīdams, arī pats lielāks top.

1913. gads

25. maijā

Gribas lauku zaļuma un miera. Kā tagad te iet, to Tu vari iedomāties. Putekļi, karstums, nejēdzīgā mazpilsētas dārdoņa, — un kaut kur jumta istabiņā, galvu rokās atstutējis, tad Roberts Eidemanis lasa matemātikas un ķīmijas formulas, bet sirdī glabā dziesmas, kuras savu kārtu gaida. Nu — pēc formulām tā būs.

20. augustā

Stundas nav vēl dabūtas, bet cerams, ka būs arī viņas. Debesis taču ir žēlsirdīgas. Un jūrnieks, kurš izmests uz vientuļas okeāna klints, tomēr drīkst cerēt. Un tāds neskaidrs kā dzīve arī es pats. Reizēm nogurums — līdz nāvei pat un dzīves apnikumam, reizēm skaļš sauciens pēc prieka. Bet pēdējais grūti atrodams. Sāpīgi iedomāties, ka atkal priekšā garš, pelēks un

grūts, sviedraini grūts gads. Un tādu vēl daudz. Vai tos es izturēšu? Bet ticēt tomēr drīkstu. To es gan esmu nolēmis — dzīvot no sava paša darba, un, ja tad jāpakrīt slimību jeb nespēka grauztam, tad es varu droši teikt: es darīju, ko spēju, viens ceļš bija, un viņu es gāju. Vai Tu tam nepiekrīti? Ja arī citi mani nesaprastu, Tu taču sapratīsi, ka es gāju to labāko ceļu — roku rokā ar savu cilvēka lepnumu.

13. oktobrī

Saki — vai tad visa dzīve ir tādā grašu varā? Un kur tiem sapņiem piepildīšanās? Lai kā, bet jau tagad sāk riebties šis kapeiku bads, kuru visapkārt redzu. Bet gribas vēl ticēt savai zvaigznei.

3. novembrī

Vispār es tagad vairs sevis nepazīstu. Tā vien ļiekas, ka es staigātu pa lielu mežu. Viss paliek arvien tālāks, un savāds tukšums jeb savāda pilnība nāk tevī. Es lasīt arī nekā vairs nedrīkstu: ko arī nelasu — dzirdēti, kaut kur dzirdēti, lai arī pašam nezināmā laikā un vietā. Tās visas ir savādas sajūtas, par kurām gudris cilvēks var tikai pasmieties. Būs laikam laiku maiņa. Tad, pēc veco cilvēku teicieniem, visādi jodi to nabaga dvēseli mocot un mulsinot. (. .)

Kad tu, cilvēks, esi nokliedzies tik daudzās stundās, nojaucies ar visādiem idiotiem un pusidiotiem, tad cita nekā negribas kā labi nosnausties. Un tad tikai, snaudā krizdams, pagurušā galvā atrodi kādu domu, bet nav spēka viņu izdomāt un formā atliet.

1. decembrī

Vai zini? Es esmu nonācis pie Taviem vārdiem: «Ir kas cits briesmīgāks nekā nabadzība: pasaules aukstums tas ir.» Un gribas runāt rūgtu vārdu. Politisks dziesminieks es nepalikšu, bet ass protestētājs — drīz vien.

1914. gads

3. janvārī

Tagad — kaut gan drusku par vēlu — es pateicos sirsnīgi par Tavu «Sniega zemi» un novēlu visu labu Jaunajā gadā. Tavus stāstus es atkal lasīju ar lielu interesi, lai gan visi jau bija pazīstami no seniem laikiem. Maz ir mums tādu darbu, kurus var vairāk reizes lasīt un tomēr arvien kaut ko jaunu no viņiem izlasīt. Un pie tiem retajiem pieder arī Tavi «Sniega zemes» stāsti; es tik droši runāju tāpēc, ka pats, kā jau teicu, vairāk reizes viņus lasu un tomēr vēl — mīlu.

5. novembrī

Mīļais Sauliet! Atrazdamies pašlaik grūtos apstākļos, griežos pie Tevis ar lūgumu, vai Tu nevarētu man izpalīdzēt ar kādiem 20 rubļiem. Tādā gadījumā es būtu līdz svētkiem cauri. Tagad gan iet tā paslikti: ir pie dvēseles dažas kapeikas. Biedri arī tukši — nevar aizdot. Tīri slāba dūša! Un tad — gribu turēt priekš svētkiem vienu eksāmenu. Bet nevaru — nav to 2 rubļu, kas priekš grāmatām vajadzīgi. Labi, ka vēl dzīvoklis ir samaksāts. Nezinādams pie cita griezties, griežos pie

Tevis. Priekš nedēļas gan caur vēstuli Tevi lūdzu, bet Tu neatbildi, laikam neesi saņēmis. Izpalīdzi! Ja ne visu uz reizi — tad kādu daļu! Vulfa astoņi rubļi arī nav vēl atsūtīti. Tiešām nezinu, ko darīt.

Tavs R. Eid.

16. novembrī

Es pirmoreiz savā mūžā sāku just, kas ir naids. Un es nīstu tos vienaldzīgos cilvēkus, kuri tā paiet citu sāpēm garām. Man ir bagāti radi, un ko viņi dara? Man palīdzēt mēnesī ar kādiem 20—30 rubļiem nebūtu grūti, vēl jo vairāk tādēļ, ka es pēc beigšanas atdošu. Bet ko viņi? Klusē jeb žēlojas par grūtiem laikiem! Un palīdz man daudz tukšāki cilvēki — Tu un brālis! Ja es dzīvē vēl tikšu uz priekšu, tad — mana pirmā griba atriebties šiem vienaldzīgajiem cilvēkiem: ne kā rupjš noziedznieks es saprotu šo vārdu, bet kā inteliģents — zināmā mērā — cilvēks.

24. novembrī

Trūcīgie apstākļi cilvēku gan salaužˇ, gan norūdina. Varbūt es, neskatoties uz vājo organismu, piederu pie pēdējiem. Un, par spīti nerviem, gribu dzīvot, gribu darīt savu darbu, lai augtu pats lielāks.

14. decembrī

Ko, vai nav savādi ar tiem dzejniekiem? Galva rēķina un mēra ar sīkiem grašiem to, kas nāk iz sirds dziļumiem!

1915. gads

28. janvārī

Šodien iešu pie viena maza mākslinieka vakariņās. Tas ir cilvēks, kurš daudz pieredzējis: bijis pie Amūras — zelta raktuvēs, bijis Sibīrijas mūžamežos un dabu mīl vairāk kā cilvēku. Cilvēks esot ļaunāks un netīrāks par zvēru. Un tiešām, kad dzirdi viņa nostāstus par dzīvi zelta raktuvēs, par pastāvīgām slepkavībām, blēdībām un neģēlībām, kuras notiek jaunajā Amerikā — Sibīrijā, tad reizēm i man gribas viņam piekrist. Dažus no viņa nostāstiem es atzīmēju un gribu rakstīt kādus stāstus iz Sibīrijas dzīves. Mani pievelk Sibīrijas mežonīgie kalni, meži, ļaudis — stipri, droši, tikai savu paša dzīvību mīloši un kaislību pilni ļaudis. Kāds kontrasts, ja salīdzinām visu to ar mūsu vienmuļi gurdeno latviešu sabiedrību! Mums maz uguns, maz spēka. No zelta meklētājiem to mēs varētu dažu labu reizi aizņemties — uguni, drosmi vien, ne viņu mežonīgās, grēcīgās kaislības. Redzi, kas te būtu materiāla, sevišķi tādēļ, ka tāda dzīve mūsu literatūrā vēl ne reizi nav tēlota.

28. septembrī

Dzīve te (Pēterpilī — *I. P.*) ārkārtīgi dārga un pelēka. Trūkst maizes, cukura ... Trūkst cilvēkos līdzjūtības, smalkjūtības. Valda viens lozungs: «Raut, satvert, dabūt.»

Ak, cik te daudz skaļu kliedzienu, ārīgas, mākslotas iejūsmas un pašuzupurēšanās, bet turpat līdzās uz ielām salst simtiem cilvēku, kuriem nav dzimtenes, kuri mirst aiz trūkuma un bēdām. Es nekad tik dziļi kā šinī laikā neesmu sajutis to valšķību un netaisnību, kas

valda pasaulē. Un nekad es tik daudz neesmu domājis par savas tautas likteni. Vai tiešām mūsu tautai draud iznīkšana jeb Izraēļa lāsts? Negribas ticēt. Ja mēs varējām pārciest teutoņu garo jūgu, ja mēs tad, būdami bez augstākas kultūras, tomēr neiznīkām, — vai tad mēs drīkstam domāt par iznīkšanu tagad? Šis grūtais laiks mācīs mūs, ka vajaga apvienoties, ka nevajaga pārāk daudz paļauties uz svešiniekiem. Vairāk pašlepnuma, patstāvības, tāļredzības! Ak, kaut mūsu žurnālisti, mūsu tautas darbinieki, vadoņi utt. — kaut viņi visi reiz nāktu pie atziņas, ka laiks ir atmest sīko naidu, ka tagad tiek mesti kauliņi par mūsu būt jeb nebūt.

1916. gads

23. augustā

Lazaretē gulēdams, lasīju Hamsunu, Čehovu un Turgeņevu. Pēc sausiem ustaviem tie izlikās divkārt mīļāki un lielāki. Gribas apskaust Hamsuna klaidoņus: spieķis, saule un baltais ceļš zem kājām. Viņiem ir daudz līdzības ar Tavu Andri Vītalku. Tikai Vītalkam dvēsele slima, bet nemiers tāds pats dziļš un mūžīgs. (. .)

Dzīvot gribas! Katrs miesas auds sauc — dzīvot! Un spēka tik daudz kā tam pasaku cilvēkam, kurš zemi pacelt gribējis. Un tomēr — es baidos no nāves. Nolādēti ir tie, kas cilvēkos ticību nokauj, bet jaunu nav vēl līdz šai dienai atraduši. Gļēvulis es neesmu. Manas domas un sāpes — tās paliks manī kā maza un no ļaudīm nemanīta traģēdija, bet savu pienākumu uz cīņas lauka es izpildīšu kā vīrs. (. .)

Te ir tādas klusas un saulainas dienas. Pa gaisu laižas viegli tīkliņi. Gribas būt pašam klusam un skaidram — viņpus domām un sāpēm, būt gaišam kā pati daba.

10. oktobrī

Ka Tev tik grūti iet, tas man stipri sāp; vēl stiprāki tādēļ, ka nevaru Tev nekādi palīdzēt un tikai savu neviltotu drauga līdzjūtību izteikt. Labprāt ietu līdz ar Tevi art un ecēt, un sēt. Savādi, briesmīgi laiki, draugs, dzejnieki un mākslinieki ķeras pie šķēpa un arkla! (. .)

Vajadzētu kaut uz mēnesi nonākt dziļā vientulībā jeb Tavā sabiedrībā, tad es gan uzmodinātu sevī veco dzejnieku un kratītu no visām azotēm dzejas. Bet trūkst gaisa, un es pats reizēm jūtos kā krātiņā ieslēgts un pēc zaļa meža izsalcis vilks. Tāda savāda visa tā dzīve, goda saņemšana un atdošana utt. Bet, reiz es esmu uzvilcis mundieri, es gribu to nest ar godu, lai arī pēc dabas asiņu straumes mani baidītu. Un man liekas, ka klusie dzejnieki un mākslinieki prot mirt katrā ziņā ne sliktāk par tiem, kuru soļus skaita pļāpīgās avīzes un pastāvīgi raksta: «Tāds un tāds mūsu augsti cienīts rakstnieks iestājies brīvprātīgo bataljonos un v. v.»

27. novembrī

Zināma lieta: kareivja dzīve, no agra rīta līdz vakara krēslai es esmu pie saviem pelēkiem brāļiem — šiem taigas zemniecīņiem, kusliem, badā novārgušiem un dzīves salauztiem cilvēkiem, no kuriem es gribu iztaisīt īstus kareivjus. (. .)

Es nezinu, vai kādreiz vēl man izdosies tikt atpakaļ pie sava darba. Es nožēloju, ka esmu dzejnieks. Ja es tas nebūtu, tad daudz vieglāk būtu iet uz savu Golgatu. Bet tagad . . . just, ka manī kā kapā tiek aprakts daudz labu un neizteiktu vārdu, — tas ir briesmīgi. Es tak vēl esmu jauns, August, man vēl viss ceļš priekšā, es vēl

daudz varētu darīt mūsu kopīgā druvā. Pareizāki sacīt — es vēl neesmu sācis strādāt. Un tad ir grūti domāt — par bezvārda kapu poļu purvos. Bet lai kā! Savu pienākumu es izpildīšu, kā to esmu zvērējis.

1917. gads

13. janvārī

Es baidos, ka te manī var nomirt dzejnieks. Reizēm tiešām aizmirstu, ka es kādreiz esmu dzejojis, un tad es esmu niknis un ciets virsnieks. Bet to jau prasa no manis disciplīna un mans amats! (. .) Kā es gribētu iedegt savos večukos (tie pa lielai daļai nelaikā novecojuši cilvēki) cilvēciskas jūtas un domas, bet viņi ir nogrimuši nepārspējamā apātijā.

. . . es zinu, ka Tev vēl liels darbs priekšā, un ticu, ka vēl ilgi tauta raudzīsies Tavā augošā un latviskā lielā talantā. Nedomā, ka es glaimoju. Es esmu vienmēr gribējis patiesību runāt.

Olga Eidemane

KAROTĀJA KAISLĪGĀ SIRDS

(Stāstījums Rakstnieku savienībā 1970. gada 25. maijā)

Vispirms sirsnīgi pateicos latviešu rakstniekiem par visu, kas izdarīts un tiek darīts mana vīra un drauga Roberta Eidemaņa piemiņai, un ceru, ka arī turpmāk viņu neaizmirsīs.

Kad šķirstu Roberta Eidemaņa pēdējo dzejoļu krājumu, tad it kā šķirstu viņa dzīves lapas, dzirdu viņa balsi. Priecājos par viņa cilvēcīgo skaistumu un reizē skumstu, ka viņa nav starp dzīvajiem, ka nepukst vairs karotāja kaislīgā sirds, šis «trakais motors», kā viņš pats kādā dzejolī saka.

Roberta agrīnie dzejoļi liecina par dzejnieka mīlestību pret dabu, tie ir romantiski sapņaini, bet jaunais dzejnieks jau runā par cīņas skaistumu:

> Kāds skaistums — tumsas briesmās
> Degt pašam savās liesmās,
> Pret straumi laivu irt!

Karavīrs un boļševiks Roberts Eidemanis bija arī dzejnieks un rakstnieks. Daiļliteratūra bija viņa sirdslieta, viņa otrā dzīve. Viņš bija īsts liriķis, ar visu savu sirdi un prātu uztvēra dzīvi un izsacīja to savos dzejoļos. Viņš sapņoja par cilvēces gaišo nākotni. To redzam jau viņa jaunības dzejoļos «Laiks iet« un «Reiz jānāk pērkoņiem».

Darbā Roberts Eidemanis bija pret visiem vienkāršs, sirsnīgs, ļoti disciplinēts. Tiešām jābrīnās, kā viņš prata

vērtēt laiku, prata strādāt un atpūsties. Blakus daiļliteratūrai un lielajam atbildīgajam darbam armijā viņš rakstīja militārajos žurnālos un laikrakstos, tos rediģēja, nodarbojās ar pilsoņkara vēsturi.

No agra pavasara līdz vēlam rudenim strādāja vasarnīcas sakņu dārzā ar savu draugu rakstnieku Pēteri Sviri, ļoti veikli, var sacīt, skaisti skaldīja vasarnīcā malku. Mīlēja sportu. Viņam patika peldēt, jāt, slēpot, staigāt, braukt ar riteni un vadīt automašīnu. Ar lielu azartu spēlēja volejbolu. Rudenī staigājām pa mežiem, lasīdami sēnes, baudīdami dabas skaistumu. Sočos atpūtas laikā Roberts daudz peldēja un daudz staigāja. Mums bija savs maršruts — piecpadsmit kilometri pēcpusdienā gar jūru.

Jūru Roberts sevišķi mīlēja — kā savas dzimtenes Baltijas jūru ar staltām priedēm smilšu krastā, tā arī Melno jūru ar tās krāsu bagātību. Stundām varēja klusēdams sēdēt pie jūras, klausīties viļņu ritmiskajā troksnī, smelt «spēku», «niknumu» un «jaunības prieku», «dot spārnus dziesmai», kā viņš saka savos dzejoļos.

Pie jūras radīti daudzi Roberta dzejoļi un stāsti. Ģimenes dzīvē Roberts arvien bija mīļš un labs. Viņš bija labs dēls, vīrs un tēvs. Dzejolis «Mātei» uzrakstīts ar lielu maigumu pret veco pusaklo māti. Sievai veltītie dzejoļi liecina par dziļām jūtām: «Motors», «Kāds varens rīts», «Ar tevi un ar zvaigznēm runādamies» (pēdējo sacerēja, kad atgriezāmies no teātra) un citi.

Bet ar sevišķu maigumu viņš mīlēja bērnus — Gunāru, kuram uzrakstīja «Pirmo vēstuli dēlam» tonakt, kad dēls dzima, un Arnoldu, kuram veltīja dzejoli «Trokšņainā saule», apsveikdams viņa dzimšanu.

Roberts Eidemanis bija cilvēks, kurš ar spalvu un šauteni rokās cīnījās par cilvēces gaišo nākotni. Viņš bija īsts komunists, no tiem, kuri «Ne atpūtas mēs ne-

zinām, ne miera», «Mums domas negantas un lielas karsē pieri», kā viņš saka savā dzejolī «Lielinieki». Viņam «sirds slāpst pēc varoņu darbiem cēliem» («Sirds slāpst»).

Mīlēdams savu Dzimteni, viņš bija internacionālists, bija draugs citām tautām.

Daudzi viņa dzejoļi ir aktuāli pat šodien.

Kad Maskavā atzīmēja Roberta Eidemaņa literārās darbības divdesmit piekto gadu, viņš nolasīja dzejoli, kurā sola: «Kad, no kaujām atbrīvots, es būšu pārdomu un tēlu varā, tad gribu dzintarskaidras rindas dot,» — jo nodarboties ar daiļliteratūru tanī laikā viņš varēja tikai sava darba īsajos starpbrīžos, kuru viņam bija ļoti maz. Tādēļ dažs viņa dzejolis nav noslīpēts, bet katrs dzejolis arvien nāca no visas sirds.

Roberts bija blonds, ar lielām, zilām acīm, liels, stalts, dzīvespriecīgs, skaists cilvēks, varonīgs latviešu tautas dēls.

Lielais optimists un patriots ticēja revolūcijas uzvarai visā pasaulē, priecājās par katru panākumu mūsu zemē.

Tādam spēcīgam, enerģiskam cilvēkam gribējās kustēties. Viņam patika diktēt man dzejoļus vai prozas darbus, soļojot pa istabu. Varbūt tā viņš arī klausījās, kā skan jaunās dzejas vārdu mūzika.

Atmiņa viņam bija fenomenāla — dzejoļus viņš sacerēja galvā, diktēja pilnīgi pabeigtus.

Roberts bija dziļš mākslas cienītājs un pazinējs, tādēļ viņu iecēla par Sarkanās Armijas jubilejas gadadienām veltīto mākslas darbu atlases komisijas priekšsēdētāju.

Roberts ļoti mīlēja grāmatas, viņam bija laba daiļliteratūras, militāro un politisko grāmatu bibliotēka. Viņš brīvi pārvaldīja vācu valodu un lasīja oriģinālā.

Mīlēja mākslu, mūziku. Bieži un daudz viņam vakaros spēlēju klavieres, visvairāk iemīļotos liriķus Grīgu, Čaikovski, Šopēnu. Daudzas šo autoru notis viņš bija iedāvājis man ar mīļiem veltījumiem.

Draugi viņam bija gan karavīri — cīņu biedri, gan rakstnieki, gan mākslinieki, ar kuriem varēja baudīt mākslas skaistumu. No draugiem karavīriem labi atminu Mihailu Frunzi, kuram Roberts bija vietnieks kā Ukrainas un Krimas kara apgabala komandierim un cīņu biedrs kaujās pret Mahno. Frunzi viņš sevišķi mīlēja, kā arī Frunze — viņu. Mihails Tuhačevskis, pie kura dzīvojām sākumā, kad 1925. gadā atbraucām uz Maskavu, jo toreiz Maskavā bija liels dzīvokļu trūkums. Tad Aleksandrs Jegorovs, Jeronims Uborevičs, Augusts Korks, Reinholds Bērziņš, Jēkabs Alksnis, sevišķi pēdējos gados, kad Roberts bija Osoaviahima vadītājs, Jānis Gailītis, varonīgā ģenerāle Elza Gruntmane un citi.

No draugiem krievu un latviešu rakstniekiem minami Pēteris Sviris un Alvils Ceplis, vecais Sudrabu Edžus ar kupliem, sirmiem matiem un skaļu balsi, brālēns Linards Laicens, Vilis Knoriņš, Eduards Šillers, Boriss Piļņaks, A. Novikovs-Pribojs un daudzi, daudzi citi, kuri nāca pie mums vai ar kuriem Roberts satikās pie Maksima Gorkija. Roberts diezgan bieži brauca pie Gorkija, tādēļ ka kopā ar viņu rediģēja pilsoņkara vēsturi.

No māksliniekiem vislielākie Roberta draugi bija Brodskis, Svarogs un toreiz vēl jaunais Jar-Kravčenko. Viņu gleznas ir plaši pazīstamas.

Nāca pie mums arī latviešu un krievu komponisti un dziedātāji, skanēja jaunas dziesmas. Labi atminu, ka pie mums dziedāja mecosoprāne Andersone un Irma Jaunzeme.

Roberts Eidemanis bija latviešu strēlnieks, no tiem, kuri cīnījās par Oktobra revolūcijas uzvaru pilsoņkara frontēs sevišķi grūtos apstākļos, kā sacīja Demjans Bednijs:

Заслуги латышей отмечены,
Про них, как правило, пиши:
Любые фланги обеспечены,
Когда на флангах латыши.

Tā bija kaujās pret Kolčaku, Vrangeli, Deņikinu, Sibīrijā, pie Orlas, Kurskas, Kahovkas.

Grāmatā par latviešu strēlniekiem «Латышские стрелки в борьбе за Советскую власть» N. Kondratjevs par Robertu Eidemani raksta: «Dienvidrietumu frontes karaspēka labā krasta grupas komandieris. Grupas sastāvā bija iedalīti kaujās pārbaudītās Sarkanās Armijas daļas — Latviešu, 15., 51. un 52. strēlnieku divīzija. Labā krasta grupas karavīri ierakstīja spožu lappusi pilsoņu kara vēsturē. Par Kahovkas placdarma aizstāvjiem sacerētas leģendas un dziesmas, uzrakstītas lugas un romāni.»

1921. gadā

1

Ja 1920. gadā dzimtenē atgriezās Rainis, tad 1921. gads mums atdod lielāko bērnu rakstnieku — emigrantu Ernestu Birznieku-Upīti. No bēgļu gaitām atbrauc mājās vairāki citi rakstnieki. Literārā dzīve nostabilizējas, lai gan pretrunas paliek, jo cīnās divas frontes.

Ir arī ļoti smags zaudējums — buržuāzisko varasvīru sūtīta lode izdzēš rakstnieka un partijas darbinieka Augusta Bērces (A. Arāja) dzīvību. Un viņam tikai trīsdesmit viens gads . . .

2

Atsevišķās grāmatās tiek izdots ducis romānu. Starp tām arī Smiltenē daudzās burtnīcās iespiestais kāda Dēmona gabals «Atriebšanās ierocis miroņa rokā», tā teikt, diletantisms vēl turas vismaz apriņķa mērogā. Skaitliskā ziņā izceļas Ivande Kaija ar trim romāniem. Taču lielākais guvums ir Andreja Upīša «Ziemeļa vējš», kurš kopā ar periodikā publicēto Kārļa Štrāla «Karu» un Augusta Deglava triloģijas «Rīga» otro daļu «Labākās famīlijas» piešķir prozai monumentālu nopietnību. Kāri lasa arī avīzi ar Jēkaba Janševska «Dzimtenes» turpinājumiem.

Daudz stāstu un tēlojumu grāmatu. Kvantitāti un arī

kvalitāti nosaka Jānis Jaunsudrabiņš (divpadsmit izdevumi, atkārtotos ieskaitot). Īpašu vietu ieņem, atsaucību un nicinājumu (pretiniekos) iegūst Linarda Laicena krājums «Attaisnotie», kas ir kā dinamīta sprādziens šķietama klusuma atmosfērā. Avīze «Latvijas Kareivis» izdara tādu kā aprīļa joku — 30. datumā sāk iespiest recenziju bez paraksta par šo grāmatu un tikai 7. maijā to nobeidz, un tad lasītājs uzzina, ka zākātājs nav neviens cits kā . . . estēts Viktors Eglītis. Varbūt pat reakcionārais laikraksts kautrējas viņa lāstus drukāt vienuviet? Bet varbūt nav vēl visu t. s. recenziju uzskricelējis?

Eglītis sāk bez kādiem aplinkiem un bez tieksmes slēpt savu demagoģiju: «Pēdējie Laicena stāsti nav vairs literatūra viņas tiešā nozīmē, bet ierocis Padomju Krievijas komunistiskās iekārtas visradikālākai propagandai.» Un beigu secinājums par «labākā komunistu rakstnieka» stāstu grāmatu ir pavisam cinisks: «Kur mūsu tautā vēl tāda tumsa, tur valdībai tiešām jāprot mācīt, labot, sodīt un valdīt ar visiem viņas varā atrodošamies līdzekļiem.»

Ne tolaik, nedz tagad Laicena «Attaisnotajiem» advokāta nevajag: šai grāmatai ir sava noteikta vieta tautas lasāmvielas klāstā.

3

Visoriģinālākie 1921. gada dzejoļu grāmatu virsraksti pieder Olivereto (Jānim Sudrabkalnam) un Andrejam Kurcijam — «Trubadūrs uz ēzeļa» un «Dvēseles kabarejs». Žēl, ka no trīsdesmit viena dzejoļa Tautas dzejnieks savos Kopotos rakstos iekļāvis tikai vienpadsmit, t. i., trešo daļu.

A. Kurcija «Izlasē» no «Dvēseles kabareja» uzņemti divi dzejoļi, t. i., viena desmitā daļa. Pamaz mēs pazīstam arī viņa otro 1921. gada dzejoļu grāmatu, kas iezīmē dzejnieka pozīcijas maiņu, — «Pasaules klajumā». Stipra kļūst perspektīvas izjūta, kas izteikta nākotnes tēlā:

Lai ceļamies un ejam! Katru soli
Uz nākotni, uz nezināmo speram.
(..)
Es nenāku šurp, lai raudātu!
Pār drupām un nāvi, un patvarību
Šurp nesu es nākotnes gribu.
(..)
Gribu
Sacīt tev, nākotnes laiks, ka esam mēs abi tik viens —
Viens —
Neuzvarams un nebeidzams.

Leons Paegle 1921. gadā nāk pie lasītāja ar «Jauno vanagu sasaukšanos» un «Spārniem», un vairāki viņa dzejoļi kļuvuši hrestomātiski.

Programmatiska ir Plūdoņa grāmata «No Nakts līdz Rītam. Latvju tautas drāma dzīvē un dzejā par 13 gadiem (1906.—1919.)». Tajā izmantoti jau agrāk pazīstami, kā arī jauni dzejoļi. Minēto laika posmu Plūdons sadalījis trijos cēlienos.

1906.—1914. Dzejolim «Brīvoti putni» seko veltījums «J. Ozolam, pirmajam idejiskam latvju grāmatizdevējam un vienam no pirmajiem reakcijas upuriem». Ar spēcīgām balādēm Plūdons atklāj carisma nežēlību. Varmākas nokauj sarkano magoni, melli zirgi, melli rati, melli vedēji ved revolucionāru uz nošaušanu, citus biedrus iesviež akmens namā. Taču pārliecība, cīņas gars nav satriekti:

Uz augšu galvu celt!
Un dzelt, dzelt, dzelt!

Tas jau ir cīņas sauklis, un pirmo cēlienu dzejnieks noslēdz ar rezumējumu — ar «Apspiesto dziesmu», «Darbaļaužu dziesmu», «Gāju putnu dziesmu» (Iz poēmas «Uz saulaino tāli»), «Titāņu cilti», «Varoņgaru».

1914.—1917. Dzejnieks izvērš bāreņu motīvu, īpašs dzejolis ir veltīts revolucionāra J. Jansona (Brauna) piemiņai sakarā ar viņa traģisko bojā eju. Kodīgas ir satīras «Tie, kam vara un viltus», «Lācis un Bites», «Drusciņu lasītāji», «Vecie spoki».

1917.—1919. Šajā cēlienā Plūdons iekļauj «Revolucionāru dziesmu» (Iz poēmas «Uz saulaino tāli»), «Atmodu», «Mello čūsku», «Trauc līdz!». Revolucionāram J. Jansonam viņš sola:

Vārds tavs mākslā, vārds tavs dzīvē dzīvos,
Un, to minot, sirds mums lepnāk leks,
Kamēr karogs sarkanais vien plīvos
Un kā vada zvaigzne priekšā degs.

Bet grāmatā iezīmējas arī Plūdoņa idejiskā nekonsekvence — tās pēdējā dzejolī «Latvju himna» viņš ir atteicies no sociālo pretrunu atsegšanas principa, no šķiriskuma un pakļāvies nacionālai apjūsmai, kas vēlāk viņa darbībā izaug līdz karojošam buržuāziskam nacionālismam.

No otrās Plūdoņa grāmatas «Tāli taki, tuvi tēli» nocitējams dzejolis «Mākslas perpetuum mobile», kas papildina mūsu priekšstatu par viņa estētiskajiem principiem:

Kur beidzas meklēšana,
Tur sākas rutīna;
Kur sākas rutīna,
Tur beidzas māksla;

Kur beidzas māksla,
Tur sākas amats;
Kur sākas amats,
Tur beidzas meklēšana;
Kur beidzas meklēšana ...

Interesanti atzīmēt, ka no dzejniekiem 1921. gadā periodikā visaktīvākais ir Kārlis Krūza, kurš publicējis 167 dzejoļus, t. i., vidēji katru otro dienu pa dzejolim. Jau virsraksti liecina par viņa tieksmi meklēt un atrast vārdu saskaņu, muzikalitāti, piemēram, «Bada briesmās», «Drūmas dienas», «Kuģa kāri», «Liepu lapas», «Senās sērās», «Seni sapņi», «Sēru stīgas», «Skumju svaros».

4

1921. gads bagāts ar literatūras vēstures un teorijas grāmatām. Iznāk Augusta Brača «Īsa rakstniecības mācība» un «Rakstniecības teorija» (otrs izdevums), Kārļa Kārkliņa «Rakstniecības teorija», Līgotņu Jēkaba «Mazā latviešu literatūras vēsture» (otrs, pilnīgi pārstrādāts un papildināts izdevums; pirmais — 1911. gadā) un Andreja Upīša «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture. (1885—1920)» — pārstrādāts un papildināts izdevums divos sējumos u. c.

Sabiedrības uzmanības centrā nokļūst A. Upīša pētījums. Vispār to uzņem atzinīgi, lai gan grāmatā ir arī diskutējamas vietas. Bet lielo darbu pēc būtības grib pārsvītrot A. Upīša idejiskie pretinieki, godkārīgie buržuāziskie rakstnieki, kuri, bez šaubām, šajā grāmatā saņēmuši kritiskas piezīmes.

Viktoru Eglīti kritiķis nosaucis par spēcīgu talantu, bet parādījis arī viņa lejupeju, un beigu secinājums ir

šāds: «Viņš ir galīgi sabojājis savu spilgto, īpatnējo talantu, un gar viņa tagadējo literārisko nodarbību tautas kultūrai un mākslai maz daļas.» (II, 350. lpp.) Nebūtu nozīmes pakavēties pie aizvainota cilvēka izteikumiem, bet tiem ir principiāls raksturs, tāpēc pacitēsim pāris vietas no Eglīša atsauksmes par šo literatūras vēstures grāmatu: Upīts cīnās «par sen savu pamatu pazaudējušās reālistiskās, sabiedriskās šķiru strāvas uzvaru mūsu literatūrā. (. .) Nu — ka nopietna zinātne un paliekama māksla allaž pacēlušās pār šķirām, par to zinātnei šaubu sen vairs nava. (. .) . . . īsts reālists patiesībā nemaz nav vēl r a d ī t ā j s, bet tikai nevarīgs, tuvredzīgs k o p ē t ā j s, kāds visu mūžu bijis arī pats Upīts.» («Latvijas Kareivis», 1921, 252.)

Šajos galējos slēdzienos klaji redzama dekadentisko rakstnieku tendence izolēties no dzīves īstenības un nespēks cīņā pret nopietniem rakstniekiem. Eglītis sagroza patiesību un savos izteicienos apzināti pieļauj pretrunas. Starp citu, šo īpašību kritizē arī viņa buržuāziskie spalvas brāļi, kam kļūst neērti no šādas izblamēšanās.

Arī Jēkabsonu Kārļa iebildumi pret A. Upīša grāmatu izkūp kā dūmi, jo viņš tāpat nevis analizē, bet apgalvo vienās negācijās. Beigu beigās, lai būtu it kā iespaidīgāk, viņš lieto «stiprus» vārdus un brīdina sabiedrību: «Andrejs Upīts nevarēs ne pēdas uz priekšu tikt, ja negribēs izsviest kaut ko līdzīgu nožēlojamām klozetu brošūrelēm, kādas jau savā laikā bijušas J. Jansona «Fauni vai klauni?» un J. Jankava «Vecie elki jaunākajā literatūrā»! Uzmanaties, Andrejs Upīts jau atkal palaiž savus zvēra nagus un visus vientiesīgos draud pārsteigt ar jaunu briesmīgu tīģerrēcienu!» («Latvijas Kareivis», 1921, 169.)

Jēkabsons kā kritiķis jau galīgi degradējies. Viņš īsā

laikā publicējis divus atsaukumus: ir nosaucis Rozīti par dēmonisma sludinātāju, bet pēc pamatīgākas iedziļināšanās atradis, ka viņš ir dziļi reliģiozs cilvēks un dzejnieks, Raiņa «Jāzepu un viņa brāļus» nosaucis par klasiku, bet atkal pēc rūpīgas iedziļināšanās esot spiests savu agrāko spriedumu revidēt, jo traģēdijā esot daudz trūkumu . . .

Šodien vērā ņemamas Andreja Upīša grāmatā izteiktās domas par tiem rakstniekiem, kuru darbus mēs izdodam vēl tagad, bet kuru novērtēšanā dažkārt domas arī atšķiras. Par vienu otru no viņiem vēlāk (reizēm nākot klāt jauniem literāriem un biogrāfiskiem faktiem) Upīts savu viedokli mainījis, bet mūs pašreiz interesē tieši tas, kā marksistiskais literatūras vēsturnieks izteicās 1921. gadā.

Par Aspaziju: «. . . viņa cauri visiem pārveidiem paceļas līdz pasaules lirikā reti aizsniegtai pilnībai. (. .) Aspazija nav tikai dzejniece, bet savā dzejā arī cīnītāja pilsone. Viņas dzejai ne tikai augsti estētiska, bet arī ievērojama sabiedriska vērtība. Saprotami, ka viņa līdzās Rainim, Plūdonim un Skalbem ir latviešu jaunatnes mīļākā dzejniece. Bet it sevišķi latviešu sieviete un pirmā kārtā darba sieviete spēs visumā novērtēt Aspazijas dzejas lielo atsvabinātājas un modinātājas lomu. Ar Aspazijas vārdu dzejā var apzīmēt darba tautas pirmās atmodas laikmetu — kā Raiņa vārds un dzeja paliek ar viņu saistīti no tiešās atsvabināšanās cīņas sākumiem.» (I, 90.—92.)

Par Plūdoni: «Ar sabiedriski idejiska satura meklējumiem Plūdoņa dzeja nemitīgi virzījusēs aizvien lielākā plašumā. Plūdons nav kādas noteiktas sabiedriskas šķiras dzejnieks, ne zināmas sociālas atziņas sludinātājs. Kā cilvēks un dzejnieks viņš nav partiju un politiskas cīņas darbinieks, bet allaž viņš bijis aktīvs sa-

biedrisks domātājs, kas dzīvojis un strādājis līdzi tautas plašāko slāņu brīvības centieniem. Redzējām, ka viņš iesāk ar sava laika un apkārtnes ieskaņotiem, itin kā tautiskā sajūsmā plūstošiem pirmiem akordiem. Bet tad sāk kritiskāki lūkoties dzīvē, redz visas kliedzošās nesaskaņas un netaisnību un drūmā pesimisma nokrāsā raksta savas «Divas pasaules», «Rekviēmu» un «Atraitnes dēlu». Deviņi simti piektajā gadā, melnajā reakcijas laikā, kara un bēgļu gados — vienmēr viņa dzeja atbalso tautas sāpes un tēlo nemitīgo cīņu pēc tiesībām un brīvības. Noteikti nepiesliedamies brīvības cīnītājai šķirai, viņš tomēr vienmēr pasargājis savu mākslinieka neatkarību. Dažādās literāriskās kliķes nav varējušas Plūdoni ieskaitīt savos Olimpos, tāpēc mēģinājušas aptumšot viņa un viņa dzejas nozīmi. Bet tā paliek — ne vien rakstniecības vēsturē, bet it sevišķi tautas dzīvākās daļās un tur vispirms viņas jaunatnes atzinībā un mīlā.» (I, 127.—128.)

Par Skalbi: «Kārlis Skalbe (1879) pieder pie īpatnējākiem, patstāvīgākajiem latviešu rakstniekiem. Iesācis deviņsimti piektā gada priekšvakarā kā zīmīgs sava laika dzejnieks, viņš drīz novērsies no sabiedriskām kustībām un nogājis dziļi idejiska individuālisma un subjektīva estētisma pasaulē. Pa lielā kara un lielo politisko pārvērtību laiku dzīvojis līdzi savas tautas ciešanām un brīvības sapņiem, līdz kamēr pēdējos gados, it sevišķi pa Latvijas demokrātiskās republikas nodibināšanas laiku, palicis par vienu no karstākajiem nacionālistiem un nacionāliem politiķiem starp latviešu rakstniekiem. Bet visas sabiedriskās un politiskās pārvērtības uz Skalbes dzejas dziļāko būtību nav atstājušas tikpat kā nekāda iespaida.» (II, 265.—266.)

Pēc ilga pārtraukuma 1921. gadā iznāk Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļas «Konversācijas vārd-

nīcas» pēdējais, ceturtais sējums (Rigass — Cvinglijs). Pirmā grāmata tika izdota jau 1906. gadā.

Rakstnieku biogrāfijas jaunajā sējumā sniedzis Teodors Zeiferts, acīm redzot, viņam bijis arī izšķirošais vārds jautājumā par to, par kuriem dodami atsevišķi rakstiņi. Īpaši izcelti divi — A. Saulietis un pats Zeiferts, kuriem ievietoti arī fotoattēli (to visā grāmatā ir ārkārtīgi maz).

Paskatīsimies dažos raksturojumos.

Par A. Saulieti: «Viņš mīl uzmeklēt un attēlot dzīves tumšās puses, trūkumu, nesaticību, uz sirds gulošus noziegumus, vilšanos cerībās, nospiedošu vientulību. Tēloto cilvēku dvēseles dzīvē viņš ieskatās dziļi un liek tai atspoguļoties viņu darbos un apkārtnē. Viņa tēlojumu nokrāsa mēdz būt drūma; drūmumam laužas cauri spodra sirds skaidrība. Šis pats raksturs arī viņa dzejoļiem un dramatiskiem tēlojumiem.»

Par Andreju Upīti: «Atsevišķās grāmatās iznāca «Pilsoņi» (1907. g.), satīra par pilsoniskajām aprindām, «Jauni avoti» (1908. g.), romāns, kam ar savu aso tradīciju kritiku un spilgtiem tēlojumiem bija lieli panākumi. (..) Ap 1909. g. U. noteikti piegriezās sabiedriski demokrātiskiem centieniem, pāriedams no «Dz. Vēstneša» uz «J. Dienas Lapu», pie tam asi uzstādamies pret domu pretiniekiem.»

Par Eduardu Veidenbaumu: «V. ir sabiedriski reālistiskā novirziena nodibinātājs latviešu dzejā. (..) ... viņš nostājās ar asu satīru un kritiku pret apspiedējiem, pret aprobežotību, pret tautiskās dzejas epigoniem.»

Un par Teodoru Zeifertu: «Savos kritiskos darbos viņš centies būt arvienu lietišķs, pabalstot reālistisko virzienu mūsu rakstniecībā.»

Redzam, ka šāda cenšanās ir vairākās enciklopēdi-

jas lappusēs. Starp citu, te diezgan nosvērtā stilā skaidroti tādi jēdzieni kā sociāldemokrātija, sociālisms, šķiru cīņa, sniegta ļoti plaša informācija par latviešu sociāldemokrātu laikrakstu «Cīņa». Bez šaubām, vērtējumam tiek uzspiests arī buržuāziskās šķiras šauro uzskatu zīmogs.

5

1921. gadā rakstniekiem paplašinās iespējas publicēties periodiskajā presē.

Septembrī Pāvila Rozīša vadībā sāk iznākt žurnāls «Ritums» (pastāv līdz 1926. gadam), kas tad arī ir centrālais literārais izdevums. Pašreklāmā teikts: ««Ritums» nav viena virziena izdevums, bet redakcija uz mākslinieciskas tolerances pamatiem apvieno visus mūsu ievērojamākos rakstniekus un māksliniekus.» Līdzstrādnieku sarakstā nav gan L. Laicena, L. Paegles, A. Upīša vārdu. A. Upīts, recenzējot pirmo numuru, starp citu, apšauba šādu mēģinājumu apvienot visus virzienus, jo to traucēšot pazīstamā latviešu rakstnieku neiecietība pret cita uzskatiem un pārāk subjektīvā jūtelība («Produkts», 1921, 7).

No lielākajām 1921. gada «Rituma» publikācijām minamas: A. Kurcija poēma «Vita nuova» (izdota arī atsevišķā grāmatā), J. Jaunsudrabiņa stāsts «Vasara», A. Saulieša luga «Līgo!», A. Švābes «Domas par mākslu», Kr. Eliasa «No impresionisma līdz ekspresionismam». Žurnālā iespiesti arī cittautu rakstnieku darbi.

Mēnešrakstā ievietots pārskats «Mūsu literatūra cittautu kritikas gaismā». Tās ir atsauksmes par Anša Gulbja izdotajām piecām grāmatām vācu valodā. Augstu tiek novērtēts Raiņa «Indulis un Ārija». «Šis dzejojums

ir ārkārtīga spēka un dziļākās cilvēcības pilns. J. Rainim tas atvērs vārtus uz pasaules literatūru» (vācu «Wiener Stimmen», 1971, 7. VII); «J. Rainis ar savas mākslas skaistumu un grandiozumu ir neapšaubāmi jau pacēlies līdz vispasaules literatūrai» (poļu sociālistu «Rabotņik», 1921, 227). Atcerēsimies vēl Anatolija Lunačarska teiktos vārdus kādā 1921. gada vēstulē: «Rainis tagad ir Eiropas mēroga figūra,» — lai apzinātos, ka attieksmē pret Raini mums jāizjūt liela atbildība.

Vienreizējs ir žurnāls «Nākošie» — Latvijas augstskolas studentu kluba un Tautas augstskolas klausītāju kluba izdevums A. Kuršinska (Kurcija) vadībā. Revolucionārā žurnāla divos numuros publicējušies Edgars Abzalons, Apsesdēls, J. Grots, A. Kurcijs, L. Laicens, L. Paegle, E. Sokols u. c., bet viņu darbi iespiesti anonīmi. «Nākošajiem» ir programma: «Mēs sludinām cīņu un biedinām no miera, jo miers ir nāve. Mēs esam kustība, un uz darbu mēs saucam.»

Raksturīgi, ka 1921. gadā sevi piesaka vairāki jauni žurnāli, bet tālāk par pirmajiem numuriem netiek. Par literāriem tiek reklamēti pat «Amora Pasts» un «Precību Žurnāls» . . .

6

Bet kas notiek latviešu literatūrā Padomju Savienības teritorijā?

Maijā Maskavā trīstūkstoš eksemplāros sāk iznākt Galvenās politiskās Izglītības komitejas Latsekcijas žurnāls «Sarkanā Zvaigzne».

Mēnešraksts publicē pirmo latviešu padomju romānu — Sīmaņa Berģa «Ziemeļu pionierus», kas grāmatā izdots tikai 1934. gadā (Latvijā — 1957. gadā).

Žurnālā daudz dzejoļu. Nozīmīgākie ir tie, kuros autori atteikušies no vieglas slavināšanas, no jebkādas uzspēles, uz ko viss jaunais var itin viegli pamudināt, bet atklāj sevi un savu laiku visā sarežģītībā.

Grūti baudīt Eduarda Šmita — Biroja grāmatu «Es dziedu Revolūcijai» (Pleskavā, 1921), kur līņā un šļakst asinsstrūklas, dominē nerimstošs niknums, nikna līksme. It kā būtu paša autora pārdzīvojums, tomēr tas ir virspusējs un reizē vienpusīgs, mākslinieka talanta neapaugļots. Bet otrs Eduards — E. Šillers dzejoļa virsrakstā liek vārdu «Neprotu».

Neprotu vēl mīlēt to, kas mīlams,
Mīlas vietā naids iekš manām krūtīm;
Neprotu vēl glāstīt to, kas glāstāms, —
Sarkans asums šalko cauri jūtām.
(..)
Mīla — tā vēl mūsu mērķī staro.

Kārlis Pelēkais dzejolī «Starpbrīdis» (3. nr.) atzīstas, ka gaida saucienu atkal kārt šauteni plecā. Liriskais varonis labi jūtas tikai cīņā. Viņam ir drosme atzīties:

Alkdams mīlēt, esmu tik nīdis,
Ļauns un sagrauzts no naida spēka —

un vēlēties:

Kaut daiļāks cilvēks nāktu vietā
Apmainīt mani uz sargposteņa . . .

Konrāds Jokums dzejolī «Uz robežas» (4. nr.) uzsver, ka tagad neder aprakstīt maigas nianses, neder trioletas, elēģijas, romances:

Dodat citas dziesmas un vārdus,
Kuros traucošās dzīves skaļums.

Bet vai skaļums ir iespaidīgāks jūtu un domu ietekmētājs nekā nianses? Raksturīgi, ka nākamajā «Sarkanās Zvaigznes» numurā Ed. Š[illers], recenzēdams otru 1921. gada dzejas grāmatu — Šalkoņa «Darbu, cīņu, uzvaru», norāda: «Taisni tā nodaļa — «Uzvaras gaitā», kurai Šalkonim kā strādniecībai tuvu stāvošam dzejniekam vajadzēja būt visīstākai, visizjustākai — un tāpēc vislabākai, ir patiesībā visneīstākā, visfrāžainākā un vissliktākā. (. .) Vienīgais, ko mēs tur redzam, ir — revolucionārā sausā frāze, sarindota rindās un atskaņās. Tikai tā nav dzeja, kaut arī vai katrā rindā skanētu šie «cīņas zvani».» Izrādās — Šalkonis stiprāks ir tieši tad, kad runā visklusāk, piemēram, par dabu.

Jaunās latviešu padomju literatūras teorētiskie un praktiskie meklējumi un atradumi parāda, ka noticis sarežģīts, interesants process un ka tā vērtības, it īpaši preses slejās, nebūt vēl nav apzinātas un apgūtas.

No nedaudzajām 1921. gada grāmatām labākā ir Pleskavā izdotā Sudrabu Edžus poēma «Atmiņas par divām dzimtīm, veco Dūdaku, skroderi Dzelmi un mani pašu».

No literārā mantojuma viedokļa der ielūkoties Darba kalendārā 1921. gadam. Tajā ievietoti Klusā apskati par vairākiem rakstniekiem. Viņš velk paralēli starp Veidenbaumu un Heini — abi stāvot ceļa jūtīs starp diviem laikmetiem, starp divām šķirām. «Latviešu proletariātam Ed. Veidenbauma dzeja paliks vienmēr jo dārga kā viņa jaunības dzeja, pie kuras tas izaudzis un kura to apgarojusi jau sen pirms 05. g. revolūcijas ar savu nemiera dvesmu.»

Arī Klusais pieder pie tiem partijas darbiniekiem, kuri nevis novēršas no Raiņa un Gorkija sakarā ar viņu politisko neorientēšanos revolūcijas laikā, bet uzsver domu, ka viņi ir lieli proletariāta rakstnieki. «Dažiem

jau šķiet, ka Gorkijs revolucionārai strādniecībai zudis uz visiem laikiem. Tomēr proletāriskās revolūcijas notikumu gaita viņu pamazām virza uz to pusi, uz kuru jāiet ikvienam sabiedriskam rakstniekam un it sevišķi rakstniekam ar tādām lielām prāta un mākslinieka spējām, kādas ir Gorkijam, proti: pie komunistiskā proletariāta, ar kuru saistīts viss Gorkija mūža darbs. (..) Blakus Ļeņinam M. Gorkija spilgtā personība visgaišāk apzīmē Krievijas proletariāta garīgās kultūras spēku.»

Šīs un vēl citas Klusā publikācijas liecina, ka plašāk un dziļāk jāapgūst viņa atstātais literārais mantojums.

Ilgonis Bērsons

AUGUSTS ARĀJS (BĒRCE)

Klusais

A. BĒRCE-ARĀJS

Ik dienas tiek izrauti biedri no mūsu rindām, ik naktis visdziļākā klusumā atskan aizturētas vaimanas no Baltlatvijas moku kambariem, un slepus, steigšus, bez biedru pēdējām ardievām tiek vienaldzīgi aizrušinātas asiņainas kapu vietas Latvijas vieglajā smiltainē... No Baltlatvijas pienākušas atkal ziņas, ka Centrālcietumā 11. jūnijā no lauku kara tiesas nobendēti bez kādas izmeklēšanas kā «teroristi» mūsu biedri Šilfs-Jaunzems, A. Bērce-Arājs un citi.

Šie nenogurstošie apakšzemes darbinieki, kuri pratuši būt klusi un cieti kā tērauds pat visšausmīgākās inkvizīcijās, gan vismazāk domājuši par kādu atziņu vai piemiņu pēc sevis. Un, ja šoreiz pakavējamies pie neatslābstoša komunista un jaunā proletārieša — rakstnieka A. Arāja-Bērces, tad gan jo vairāk tāpēc, ka ar viņu un b. Šilfu varbūt raksturojama vesela revolucionāru, komunistu paaudze.

Mums nav plašu ziņu par A. Arāja-Bērces dzīves gājumu; mēs varam atzīmēt tikai vienu otru faktu, nespēdami vēl pašreiz plašāk apsvērt, kāda nozīme viņiem bijusi pie šī stingrā, nešaubīgā rakstura izveidošanas.

Biedrs A. Arājs-Bērce dzimis 20. martā 1890. gadā Dobeles apr. Bramberģu pag. Bramberģu muižā kā muižas kalpa dēls. Pēc septiņiem gadiem nomirst Bērces tēvs, atstādams aiz sevis četras mazas kailas kalpa

bērnu dzīvības. Tā mazais A. Bērce jau no bērna kājām dabū ar uzviju izciest uz savas muguras visus lauku proletārieša jaukumus, gan kā ganu zēns, gan kā kungu gaitnieks. Trīs ziemas lauku skoliņā pavadījis, viņš atklīst uz Jelgavu, nepilnus piecpadsmit gadus vecs iestājas Krāmera fabrikā un tad pat, 1905. gadā, arī partijas organizācijā. Un nu vēl tik sākas arestu un cietumu, trimdas un emigrācijas, bēgšanu, slapstīšanās un klaiņošanas pārpilnais proletārieša mūžs.

1907. g. b. A.-B. tiek arestēts. Kādus 8 mēnešus cietumā nosēdējis, viņš iztiek brīvībā un tā paša 1907. g. ziemā aizbrauc uz ārzemēm, uz Angliju, kalpo te gan kā jaunākais matrozis uz kāda kuģa, tādi vai puspasaules apbraukādams, gan kā trauku mazgātājs ķēķī, gan kā ogļracis ogļraktuvēs. Ap 1911. gadu viņš pārrodas atpakaļ Latvijā, bet tiek atkal vairākkārt arestēts. Nevarēdams arī tagad vairs nekur dēties, viņš 1912. g. rudenī aizbrauc uz Baku un strādā partijas ilegālā tipogrāfijā. Bet pēc 3 mēnešiem jau atkal arests, pie kam tiek atklāts arī viņa īstais vārds. Pēc trīs gadu nosēdēšanas cietumā, pie kam it sevišķi ilgais bada streiks sabeidz viņa veselību, viņš 1916. gadā tiek izsūtīts uz Pinčugu, Jeņisejas apg., Sibīrijā. Drīz viņam tomēr izdodas bēgt uz Irkutsku un dabūt darbu elektriskā stacijā. Kā te, tā arī jau agrāk cietumā viņš saraksta diezgan daudz tēlojumu, kuri gan tikai rokrakstā vienam otram biedram kļuvuši pazīstami. Pēc 1917. g. februāra revolūcijas b. A.-B. pārbrauc uz Maskavu, strādā te latv. lielinieku «Sociāldemokrātā», tad 1917. g. pavasarī brauc uz Rīgu un ņem jo dzīvu dalību partijas iestādēs, «Cīņas» redakcijā, Rīgas Strādn. Deputātu Padomē. Vācu okupācijas laikā tiek arestēts un ievietots koncentrācijas lēģerī, bet bēg no turienes un vēlāk darbojas kā ilegālās Kom. partijas organizators; 1918. g.

rudenī viņš jau atkal pirmās atjaunotās padomes — Valkas Strādnieku Deputātu Padomes priekšsēdētājs un legālā komunistiskā laikraksta «Sarkanais Karogs» (Valkā) redaktors. Padomju varai 1919. g. janvārī Latvijā atjaunojoties, b. A.-B. darbojas kā Padomju Latvijas sociālās apgādības komisārs un vēlāk, pa b. Šilfa slimības laiku, arī kā Latv. padomju valdības sekretārs līdz Rīgas krišanai.

Pēdējās reizes iznāca b. A.-B. sastapt pēc ilgas, grūtas tīfa slimības 1919. g. ziemā Rēzeknē. Pār Latgali krustojās kara šķēpu baigās ēnas, kulturālā dzīve tik tikko mirgoja, strādnieku klubos ierāvusies. Un tomēr taisni te, uz jaunām cīņām gatavodamies, apakšzemes darbā atpakaļ dodamies, b. A.-B., liekas, biežāk kā jebkad domās kavējās pie prol. kultūras un mākslas, pat kluba pēdējos vakaros, it kā smiedamies par senlaiku duālismu: «Kad ieroči skan, mūzas klusē.»

1919. g. beigās tiek Rīgā no partijas biedru rindām izrauta viņa māsa un nobendēta no Ulmaņa valdības. Drīz vien dodas arī b. A.-B. Latvijas partijas ilegālā darbā . . . Pēc $1^1/_2$ gada šai apakšzemes idejiskā, apakšzemes tipogrāfijas darbā tiek pārtraukts no Baltlatvijas ohrankas arī Arājs-Bērce un pēc visneģēlīgākām mocībām nošauts kā «terorists» kopā ar citiem Latvijas komunistiem.

Biedram A. Arājam-Bērcem partijas darbs nekad nav bijis tikai šaurs, ikdienišķs praktisks darbs, kuru strādājot var palikt iekšķīgi vienaldzīgs un auksts. Kā mākslinieks, aiz iekšēja jaunradīšanas prieka jūsmodams, ķeras pie kalta vai palitras, tā b. A.-Bērce pēc «liesmainām dienām, kad pienāk atkal melna reakcija, uzmeklē klusībā visslepenākā vietā paslēptos tipogrāfijas burtus, lai turpinātu mūžam dzīvo darbu» (skat. viņa tēlojumu «Slepenā tipogrāfijā»): «Rau, tur jau pa-

rādās spītīgais «N», gatavs atkal saukt skaļi un izaicinoši «Nost!». Priecīgs viņš stājas savā vietā un nepacietīgi gaida savu uzdevumu. Skaļais un līgsmais «L» vēl salipis cieši kopā ar «a» un «i», saviem nešķiramiem biedriem nākotnes sludināšanā, arī iznirst no burtu čupas. Un tā pamazām nekārtīgā armija sadalīta noteiktās kolonnās, kuras visas gatavas uz uzbrukumu.»

Revolucionārais apakšzemes darbs un rakstnieka darbs Arāja dzīvē, liekas, nekad nav bijuši šķirami. Viņa pirmie proletāriskās mākslas mēģinājumi šķiet patiešām drīzāk gluži spontāni, tieši šai apakšzemes darbā radušies, pa roku galam biedros tālāk izklīduši un nu kā lapas vējā nav vairs kopā sadzenami.

Un te no otras puses tā lielā starpība starp Arāju un tiem daudziem latv. sīkburžujiskiem dzejniekiem (A. Švābe, pēc 1905. g. K. Skalbe), kuriem partijas darbs drīz vien šķiet par slogu, kas viņu mākslu smacējot nost. A. Arājs tikai šai plašā partijas, jaunas pasaules veidošanas darbā spēj attīstīt, ierosināt arī savas mākslinieka spējas un, «pats mazs būdams — celties liels.» («Spēka avots».) Atrauts no šī darba, viņš nīkuļotu arī kā dzejnieks. Tā A. Arājs, partijas darbu strādādams, jau parādās kā tas nākotnes cilvēks, kā tās brīvās darba tautas loceklis, par kuru Rainis, atbildēdams uz jautājumu: «Vai darba tautai vajag mākslas?» — var sacīt: «Tik darba tautai vajag skaistuma, tik tā to nebauda (kā kaut ko no ārienes sniegtu, gatavu. — *Kl.*), bet tanī dzīvo.»

Te izpaužas tie proletāriskās estētikas pamatprincipi, kurus A. Arājs viens no pirmajiem mēģinājis tiešām dzīvē izvest. Un šai ziņā viņš paliks kā spilgts paraugs vēl ilgi arī augošai paaudzei.

Partijas darbā ierauts, A. neaizgāja no tā vairs nekad, vienīgi te jutās kā savā elementā un atzina, ka

vienīgi iz šīm apakšzemes revolucionārā partijā jau pa daļai izveidotām tradīcijām komunistiskā dzīve, komunistiskā kultūra veidojama tālāk.

Visu mūžu partijas darbā pavadījis un visu mūžu nešaubīgi sekodams proletāriskās cīņas galīgiem mērķiem, nicīgi atgrūzdams jebkuru mazdūšību un sīkpilsonisku nevarību, viņš vai vienīgi pie šiem momentiem kavējies arī savos jo konkrētos reālos tēlojumos («Aizliegta cilvēka līdzjutēji», «Slepenā tipogrāfijā», «Menusa nāve» u. c.), tāpat alegoriskos tēlojumos («Ceļš uz laimi», «Turies pret rītiem!») un dzejās. Viņš neuzstāda komplicētas psiholoģiskas problēmas; viņa varoņi ir jau par daudz norūdījušies, idejiski pārliecināti un iekšēji noskaņoti, lai pārdzīvotu kādas dziļākas dvēseles mokas un dziļākas šaubas pat nāves un dzīvības jautājuma priekšā (piem., «Menusa nāve», vēl nedrukātā «Māte» u. c.). Piem., «Menusa nāvē», kurā A. jau priekšlaikus iztēlojis sava paša pēdējās dienas:

«Priekš viņa viss bij beigts. To viņš saprata jau tad, kad uz rokām uzlika dzelžus un slepenie badīja ar revolveriem degunā. Jā, viss tagad beigts. Saule, kas vēl spīd, pēc dažām dienām vairs nespīdēs; verdošā dzīve ritēs uz priekšu, tikai viņš vairs negriezīsies līdzi viņas virpulī. Viss beigts. Viņš dzīvo vēl tikai tamdēļ, lai nāve būtu briesmīgāka, mokas lielākas . . . Bet tomēr . . . Kas «tomēr»? Un pirmoreiz Menuss noķēra sevi pie meliem: agrāk viņš sev sacīja, ka nāve vienaldzīga un šķirties no dzīves nav grūti, bet tagad pirmo reizi sajuta, ka dzīvot skaisti. Skaisti? Kāds tur skaistums — mūžīga cīņa, posts, cerības, kuras neredzēs piepildoties. Vai cīņā tas skaistums? Ja tā — ir vērts dzīvot, ir vērts! Bet . . . Kas bet? Kādi viņiem pierādījumi? Lai viņi zin, bet kā viņi pierādīs, ka es esmu Menuss, kura

darbus daudzina visa apkārtne? Viņi dzirdējuši par viņu, bet kas viņu redzējis? Varbūt bēgt? Viņš apskatījās apkārt: katrā pusē soļoja trīs slepenie ar revolveriem rokās — izbēgt nebij cerību.» Un Menuss ir jau pārvarējis savas šaubas.

Caur to Arāja tēlojumi varbūt psiholoģiski mazāk interesanti. Dažs varbūt pārmetīs zināmu radošas fantāzijas trūkumu, kāpēc arī Arājs kavējies tikai pie saviem subjektīviem pārdzīvojumiem, — kaut gan vēl jautājums, cik liela loma šai dzejnieka radošai fantāzijai piekritīs proletāriskā mākslā . . . Plašāk un reljefāk Arājs izcēlis bezdarbnieka ilgas, badošanās pārdzīvojumus (piem., «Maizes kumoss»). Bet parasti A. savos stāstos galvenām kārtām kavējas pie ārēju notikumu apraksta, likdams tikai netieši nojaust, kas notiek cilvēku dvēselē; tāpat pie tipa tēlošanas, kur viņš jau pa daļai paspējis izkopt savu īpatnēju stilu: īsiem, apraut iem vilcieniem uzmest diezgan spilgtus, raksturīgus tipus, ar kuriem tik bagātas mūsu strādniecības partijas aprindas («Mātes meita», «Filozofs», «Vientulis», «Māte» u. c.).

Atdodamies galvenām kārtām daiļprozai, Arājs ir mēģinājis piegriezt nopietnāku vērību arī sīkam feļetonam, šai no latv. buržujiskiem dzejniekiem galīgi banalizētai literāriskai nozarei.

Rokrakstā ir atstāts labs krājumiņš dzeju — «Sarkanais ceļš», kurās A. diezgan īpatnējs, kurās daudz dziļi izjustu, iekšēji muzikālu darbu, kas prasīt prasās izpausties dziesmā. Pie viņiem pakavēsimies plašāk pēc krājuma parādīšanās drukā.

(«Sarkanā Zvaigzne», 1921, 6)

ANDREJS KURCIJS

Ingrīda Kiršenšāle

NEPĒTĪTAS LAPPUSES

Tā gribot negribot jānosauc Andreja Kurcija 1923. gadā Leipcigā iznākusī grāmata «Aktīvā māksla», kas risina aktuālus sava laika estētikas un mākslinieciskās prakses jautājumus pēckara Eiropas mākslā. Te vērtēts un analizēts plašs tēlotājas mākslas, arhitektūras (vācu, franču, krievu, latviešu u. c.) materiāls, runāts par literārām parādībām. Autora uzmanība pievērsusies tiem strāvojumiem un māksliniekiem, kas jauna, laikmetīga satura vārdā lauž veco klasisko formu, nerimtīgi meklē citas, jaunas iespējas savas pasaules izjūtas, savu atziņu izpausmei.

Definīciju jēdzienam «aktīvā māksla» A. Kurcijs apzināti nedod, jo atzīst, ka visas definīcijas ir vairāk vai mazāk neprecīzas un sašaurina jēdzienu. Kā liecina grāmatā ietvertais materiāls, autors aktīvajā mākslā bez kādām šaubām ieskaita tieši tā laika revolucionāro mākslu, lai gan ne to vien.

To, ko Kurcijs sauc par aktīvo, mēs tagad laikam gan nosauktu par avangardistisko mākslu un literatūru. Atceroties, cik tai vēsturiski liela vieta un nozīme Rietumeiropas kultūrā laikposmā pēc Oktobra revolūcijas (ar avangardismu saistīta Ležē, Pikaso, arī Zaļkalna, Zāles, Meldera u. c. jaunrade), liekas nepareizi, ka šī Andreja Kurcija grāmata tik ilgi palikusi ārpus mūsu estētiķu un literatūrteorētiķu uzmanības. Tikai pusotras lappuses tai ierādījis E. Damburs savā 1966. gadā

uzrakstītajā paplašajā rakstā «Andreja Kurcija estētiskie uzskati», kas ietverts arī izlasē «Sarunas par literatūru» (1970). Šis tad arī ir vienīgais raksts, kur visā pēckara posmā runāts par Kurcija «Aktīvo mākslu», ja neskaita Latviešu literatūras vēstures V sējumu (1959), kur grāmatas specifika sīkāku analīzi nepieļauj.

Pret E. Dambura vērtējumu iebilst netaisos, tas kopumā pareizs, tikai — pārāk kritisks, jo uzsvērtas nepilnības grāmatā: neskaidrās un pretrunīgās vietas, ideālisma un duālisma recidīvi u. tml. Bet «Aktīvajā mākslā» ir arī labais, paliekošais, tai vēl nenovērtēta un svarīga vieta mūsu estētiskās domas attīstībā. Par to lai šai rakstā runā fakti.

1922. gada maijā iznāk ar Latvijas Kompartiju saistītā žurnāla «Darbs un Maize» sestais numurs, kur lasām A. Kurcija rakstu «Aktīvisms». Tanī izklāstītas viņa grāmatas galvenās tēzes — uzsvērta mākslas sabiedriskā funkcija, tās nozīme dzīves izzināšanā, intelektuālā momenta svars mākslā, kam jādod vienota pasaules aina, mākslas cīnītājas raksturs. Te reizē atspoguļojas arī A. Kurcija uzskatu vājās puses, kuras piemin E. Damburs.

Ka Kurciju vienu nenodarbina šie jautājumi, ka viņš viens nesaskata un neprasa pēc formā un saturā jaunas mākslas, bet šī problēma ir aktuāla daudziem latviešu progresīvajiem kultūras darbiniekiem, liecina kaut vai tas, ka tā paša gada rudenī notiek diskusija par aktīvo mākslu. Tanī saduras pretēji uzskati, bet ar Kurciju, sevi nosaukdami par aktīvistiem, savos rakstos lietodami terminu «aktīvā māksla», kopā iet L. Laicens un L. Paegle.

Tā 1924. gadā žurnālā «Vienība» L. Paegle publicē rakstu «Laikmets un ritms» (A. Kurcija grāmatā šim jautājumam pievērsta liela uzmanība), kur ritms

aplūkots kā svarīga aktīvās mākslas sastāvdaļa: «Ritms raksturo laikmetu. Beidzies vienmērīgā, norobežotā klasiskā ritma laikmets. Jaunajā gadsimtā nav nekā gludi gluma, sīcināta, sērsalda, romantiski liriska. Elementu pārvēršanas laiks. Ritms nemierīgs, disonansēs spilgtskanīgs, straujš, augošs, veidojošs.» To mākslu, kas dod atbildi uz proletariāta laikmeta uzstādītiem jautājumiem un jūt laikmeta ritmu, dzejnieks nosauc par aktīvo mākslu: «Viņa ir aktīva, jo viss mūsu laikmets ir aktīvs.» Raksts beidzas ar aicinājumu: «Arēnā aktīvo mākslu!» [1]

«Mēs, aktīvisti,» saka par sevi un revolucionārās literatūras jaunāko paaudzi Linards Laicens, recenzējot A. Kurcija «Aktīvo mākslu» [2].

Tas nebūt nenozīmē, ka A. Kurcija uzskatus revolucionārie literāti būtu uzņēmuši nekritiski. Laicens recenzijā runā par neskaidrībām A. Kurcija koncepcijā, par apšaubāmo un nepieņemamo šai darbā.

Laicens, piemēram, pareizi norādīja, ka aktīvisms iegūs jēgu un īstu saturu tikai tad, ja tas kalpos cilvēces progresam. Aktīvisma «dzīvības un nāves jautājums ir cilvēces atbrīvošanās gājiens, ar kuru un kurā vienīgi viņš izies kā uzvarētājs, bet bez kura viņš nav domājams» [3]. Bet nepilnības viņam un citiem tolaik neaizsedza A. Kurcija grāmatas vērtības, kas vispirms meklējamas jau pašā pamatnostādnē — kategoriskajā tīrās mākslas noliegumā, mākslas sociālās funkcijas uzsvēršanā, pasīva atspoguļojuma noliegumā, tai vietā prasot noteiktu mērķi, par ko iziet cīņā mākslinieka daiļrade. Tuva Laicenam, Paeglem un daudziem jauna-

---

[1] L. Paegle. Kopoti raksti, V sēj., R, 1958, 109.—110. lpp.
[2] «Domas», 1924, 6, 81. lpp.
[3] Turpat.

jiem progresīvajiem literātiem arī A. Kurcija tēze par nepieciešamību rast jaunu laikmetīgu formu mākslai. Ne velti L. Laicens aktīvisma būtību un atslēgu visai A. Kurcija grāmatai saskata tēzē, ka «vārdi un jēdzieni, ja tie nav tīri formālas dabas, tagadnes kultūras katastrofā ir mainījuši savu saturu». (11. lpp.) Gluži dabiski, ka mainīgajā pasaulē jaunā māksla, kā norāda A. Kurcijs, «vairs negrib būt pagātnes formu programmatiska atdarinātāja, bet tagadnes aktīvā mākslinieka īpatnēji laikmetīgais skatīšanas veids mākslu kā atziņu saista ar to atziņu cīņu, ko cilvēce varonīgi turpina kā revolūcijās, tā ikdienas pelēkā krēslā». Šis citāts ņemts no A. Kurcija grāmatas 23. lappuses, retinājumus izdarījis L. Laicens savā recenzijā. Un uzreiz citāta teksts sauc atmiņā paša Laicena spārnoto izteicienu «Dzejas principos», ka jaunajai dzejai galvenais ir tas, ka tā «ir cīņas dzeja, uzbrūkoša, aktīva. Cīņas dzeja pēc ideoloģijas, cīņas dzeja pēc izteiksmes līdzekļiem, cīņas dzeja pēc mērķa.» [1]

A. Kurcijam ļoti tuva atziņa ietverta L. Laicena vārdos, kas rakstīti 1926. gadā: «Aktīvs var būt tikai tas kultūras darbs — veidojums, kurš kaļas šās dienas cīņu dialektikā. Šinī kultūrā vispirms ieveidojas strādnieku šķiras šā laika ciešanas un cīņas, izlaužas viņas atziņas, kurām dzīve nevis jākonservē, bet jāvirza» (retinājums mans — *I. K.*)[2].

Un viņi jau arī darbojas blakus, plecu pie pleca daudzās kreisās sabiedriskās un kultūras iestādēs 20. gados, Andreja Kurcija personība nav vēl pienācīgi novērtēta arī šai ziņā.

---

[1] L. Laicens. Raksti, VIII sēj., R, 1959, 11. lpp.

[2] Krāj. «Tautas augstskolas VII Kultūras svētki» 1926. gada jūnijā, R.

A. Kurcija «Aktīvā māksla» ir ierosinājusi vairākas interesantas teorētiskas publikācijas politieslodzīto cietumu žurnālos, ko 20. gados nelegāli izdeva Rīgas Centrālcietumā.

1924. gadā izdevumā «Cauri Tumsai» ievietots raksts «Vai «ismos» ir mākslas pamats», kura autors, noraidot formālistiskos virzienus jaunākajā mākslā un literatūrā, prasa pievērsties reālismam, lai ar tā izteiksmes līdzekļiem atspoguļotu strādnieku revolucionāro cīņu. Ar polemisku raksturu pret še izvirzītajiem estētiskajiem principiem ir tā paša politieslodzīto mēnešraksta 1925. gada otrajā un trešajā numurā publicētais raksts «Nenolasīts priekšlasījums», kas parakstīts ar vārdu Edis. Te, tāpat kā A. Kurcija «Aktīvajā mākslā», vecais, klasiskais reālisms tiek nosaukts par savu laiku nodzīvojušu mākslas metodi, kā pierādījums tam, tāpat kā A. Kurcija darbā, starp citiem piemēriem minēta Maskavas Dailes teātra atteikšanās «no sava tīrā reālisma», jo skatītājs vēlas redzēt kaut ko vairāk.

Tā nav nejauša sagadīšanās, viss raksts liecina, ka tā autoram labi pazīstama A. Kurcija grāmata un viņš ar to daudzos jautājumos vienis prātis. Raksta autors iet tālāk par A. Kurciju tai ziņā, ka veco reālismu noraida tāpēc, ka viņam šķiet neiespējami ar tā izteiksmes līdzekļiem ietvert mākslas valodā strādnieku šķiras cīņu varonību. Viņš nevar «iedomāties, kā lai reālisma sīkajās, ikdienišķajās formās ietērpj tās grandiozās idejas un tās kolosālās jūtas, ko pārdzīvo un ko grib arī mākslā baudīt tagadējā cilvēce (..), kā lai reāli tēlo to strādnieku, kas (..) nepadodas buržuāzijas viltus solījumiem un paliek brīvs? Jeb atkal, kā lai tēlo to strēlnieku, kas (..) no dienas dienā svešā zemē iet nolikt savu galvu par lielo lietu? Kā lai tēlo to milzu spēku, kas vada ir šo strādnieku, ir šo strēlnieku? Nē,

reālismam trūkst krāsu priekš tam.» Jaunie mākslinieciskie meklējumi šinī rakstā ļoti cieši saistīti ar heroiskā problēmu, kas, piemēram, A. Kurcija grāmatai nav raksturīgi. Autors te izvirzījis savu atšķirīgu koncepciju, papildinot un bagātinot domu apmaiņu par jauno revolucionāro mākslu, ko rosinājusi A. Kurcija grāmata.

Otrā literāri tikpat nozīmīgajā Centrālcietuma politieslodzīto izdevumā «Aktīvs», kas iznāk 1925. gadā, visi teorētiskie raksti ir ciešāk vai vājāk saistīti ar A. Kurcija grāmatā «Aktīvā māksla» paustajām atziņām.

Jau pirmajā numurā ievietotajā rakstā «Proletāriskā māksla ir», kura pamatdoma ietverta jau virsrakstā, autors nepaiet garām A. Kurcija «Aktīvajai mākslai». Rakstam ir polemiska ievirze, tas aizstāv proletkultu un tanī izaugušos talantus — Gastjevu, Aleksandrovski, Kirilovu un citus, diskutē ar proletkulta noliedzējiem un proletāriskās mākslas apšaubītājiem padomju literatūrkritikā. Kam taisnība, to, pēc autora domām, palīdzēs izšķirt jaunākie pētījumi par laikmetisko mākslu — par aktīvismu. Laikmetiskās, aktīvās mākslas jēdzienā jāietver arī šķirisks, proletārisks saturs, ko, pēc raksta autora domām, mākslas darbam piešķir tanī ietvertais īpatnējais pārdzīvojums. Šai sakarā tiek diskutēts ar A. Upīša «Proletāriskajā mākslā» sniegto definējumu, ka proletāriskā no pilsoniskās mākslas atšķiras ar «savu īpatnējo skatīšanos». Pārāk burtiski saprotot vārdu «skatīšanās», A. Upīša definējums raksta autoru neapmierina. Strīds patiesībā ir par formulējumu, autora uzskati no A. Upīša un A. Kurcija pamatos neatšķiras, viņš ar aktīvās mākslas jēdzienu, tāpat kā A. Kurcijs, apzīmē arī revolucionāro mākslu. Citēju: «Proletariāta mākslas teorētiķiem vajadzēja tikai

mazdrusciņ vairāk vērības piegriezt aktīvai mākslai, un pilsoņiem jau labi sen atpakaļ nebūtu nekāda iemesla brēkt, ka proletariāta mākslas neesot.»

«Aktīva» otrā numurā ievietots raksts «Līnija par jaunāko mākslu», kur analizēts ekspresionisms, kubisms, futūrisms u. c. modernistiskās mākslas virzieni, plašāk un visatzinīgāk pakavējoties pie aktīvisma jeb aktīvās mākslas, kas «savā īpatnējā veidā ar saviem vienkāršiem un masām pieejamiem ieročiem tiecas virzīt uz priekšu vispārējo sabiedrisko cīņu par cilvēces atdzimšanu nākotnē». Aktīvā māksla vēl ir tapšanas un veidošanās stadijā, tā meklē jaunus ceļus padziļinātākai, aptverošākai sintēzei. Tieši sociālā satvara, sabiedriskās mērķtiecības dēļ aktīvisms izpelnījies autora simpātijas.

Žurnāla ceturtajā numurā sastopam rakstu «Ideja un forma aktīvismā», kas jau virsrakstā apliecina tuvību A. Kurcija nostādnei. Tā arī ir, it īpaši formas problēmu aplūkojumā, kur uzsvērts aktīvisma radošais raksturs, atteikšanās no jebkura šablona, no agrākajā mākslā sastopamo formālo elementu mehāniska, tieša aizguvuma. Tā ir tā pati doma, ko A. Kurcijs vairākkārt atkārto savā grāmatā, piemēram, šādā formulējumā: «Aktīvisms bēg no arheoloģijas un pakaļdarinājuma.» (15. lpp.) Tāpat kā «Aktīvajā mākslā» — te nav noliegta visa iepriekšējā māksla, no tās var mācīties un arī jāmācās, jāpārņem tās formālie elementi, tikai pārveidotā veidā. Raksta autors saka: «. . . aktīvisms nav naidīgs vecās mākslas labākiem, spēcīgākiem un atzītākiem «ismiem». Viņš noliedz tikai viņu epigonismu mūsu dienās . . .»

Autors runā par mākslas darba varoni kā idejas nesēju, kā šķiriskuma paudēju, uzsver, ka proletāriskās mākslas degpunktā jābūt sabiedriski aktīvam cilvēkam. Ir par agru vērtēt mākslu no vispārcilvēcības viedokļa:

«Vispārcilvēciskais mākslā patiesāki un pilnīgāki izcelsies un izteiksies tikai tad, kad visa sabiedriskā dzīve konstruēsies uz sociālisma vispārcilvēcību.» Aktīvajai mākslai jābūt dziļi idejiskai, tāda ir autora visstingrākā pārliecība, pie kam ar idejiskumu viņš saprot cīņu par cilvēces labāku nākamību, pret reakciju. Tieši ar savu idejiskumu aktīvā māksla, raksta autora vārdiem runājot, spēj dot «noteiktu un visu līniju apdraudošu sitienu tam ultraformālismam, kas pēdējos gados tik skaļi formējas pilsoniskā mākslā». Tāpat kā A. Kurcija grāmatā, arī še aktīvisms pretstatīts visiem formālistiskajiem «ismiem» agrākajā mākslā un literatūrā, vērtēts kā gluži jauna, sabiedriski nozīmīga parādība pēckara kultūrā.

Še aplūkotie raksti cietumu žurnālos «Cauri Tumsai» un «Aktīvs» ir liecība tam, cik ļoti aktuāla un vajadzīga ir bijusi A. Kurcija «Aktīvā māksla», kā tā saviļņojusi un rosinājusi sava laika estētisko domu tieši literatūras revolucionārajā spārnā. Ne visam, kas še teikts, var piekrist bez iebildumiem, piemēram, noliedzošajai attieksmei pret reālismu, redzams arī tas, ka aktīvisma konkrētais saturs ir stipri izplūdis, aptuvens. Tomēr cietumu žurnālos publicētie raksti ar visām kļūdām un nepilnībām ir nenoliedzami interesanta un savam laikam raksturīga parādība. Patiesībā vairāk kaut cik nozīmīgu teorētisko rakstu 20., 30. gadu cietumu žurnālos arī nav; visu, kas par šiem jautājumiem te publicēts, ir rosinājusi A. Kurcija grāmata.

Cietumu žurnāli, L. Laicena un L. Paegles atzinumi par mākstu tik tuvi A. Kurcija domām, — visi šie fakti kopā izraisa domu, ka A. Kurcija darbs «Aktīvā māksla» būtu vēlreiz no jauna pārlasāms ar citām, redzīgākām acīm, tās ir lappuses, kas vēl tikai gaida pētnieku un vērtētāju.

PUTNS, KAS NAV SAVU DZIESMU BEIDZIS

Revolucionārās kustības dalībnieku, juristu Alinas un Oto Grīnbergu dzīvoklī atrodas Andreja Kurcija klade ar simt dzejoļiem, kas sarakstīti laikā no 1943. gada 28. marta līdz 1944. gada 24. septembrim.

Padomju laikā Kurcijs strādāja par ārstu Rīgā, Lielajam Tēvijas karam sākoties, evakuējās uz Ziemeļkaukāzu, bet Pjatigorskā pēkšņi iebruka vācu karaspēks un viņu ar dzīvesbiedri reevakuēja.

Dzejnieks dzīvoja Kurzemē, rakstīja, bet nepublicējās. Turklāt vajadzēja izteikties piesardzīgi, lai dzejoļi nekļūtu par iemeslu arestam. Kurcija protesta gars taču bija labi pazīstams. Tāpēc minētās klades beigās uzmests pantiņš:

Ja kādreiz kāds lasīs šīs rindas,
Lai nesaka viņš: «Kāds ģindens
Ir aizmirsts tur — kara laukā.»
Bet teic: «Bij dzīve tik jauka!»

«Jaukā» dzīve ir drūmuma pilna — to pauž paši dzejoļi. Dominē tumšas rudens un nakts gleznas, krēslainas intonācijas. Tieši un netieši izteiktas sāpes par savu zemi un tautu. Izpostītā zeme vaid. Ļaunā vara cilvēku dzen izmisas postā. Paša ticība drīzām kara beigām mijas ar gatavību aiziet bojā:

Lai mani aizrauj nakts šī, pilna briesmu,
Man otras dzīves nekad neredzēt:
Jums skaudru sēklu atnācu es sēt,
Jums atnesu es Prometeja liesmu.

Dzejnieks rakstījis ar dziļu satraukumu — neskaidrā, «dakteriskā» rokrakstā, reizēm vārdus un teikumus pilnībā nenoformējot, reizēm krietni sašvīkājot tekstu, tā ka visu laikam neizdosies atšifrēt.

Interesi saista klades beigās fiksētais trīsdesmit sešu tematu saraksts; domājams — stāstiem. Starp tiem ir šādi: Pilsonis, kam visur radi. Profilakses cilvēks. Zaļais Kaspijs. Kolhoziete. Koka maize. Kalps un saimnieks (atmiņas). Dzejnieka nāve Omskā. Zirgs, kas raudāja. Poruks Tērbatā. Suns, kas ubagoja. Svētceļniece (Gruzīnietes stāsts). Goda pensionārs. Vensku Edvarta stāsts.

Publicējam atlasītu A. Kurcija dzejoļu kopu.

1943

* * *

Aiz manis dzīve — kā jūras šalkas,
Kā priede es vientuļā kraujā.
Līst sirdī sāpes, asas un smalkas,
Un ubaga spieķis dreb saujā.

Tās rokas, kas mani glāstīja,
Ir novītušas,
Un acis, par mīlu kas stāstīja,
Sen nodzisušas.

23. VIII

* * *

Es ilgi raudzījos klusi,
Kā krēsla pār laukiem plūda,
Man steiga bij apnikusi
Un nemiers, un mokas, un zūdi.

Kāds izdzina pēdējo vagu,
Zirgs sprauslādams mājup steidzās,
Un cilvēka soļi tik smagi
Noduna tumsā un beidzās.

Pār birzi svinīgi mēness
Cēlās ar seju bālu,
Un atmirdza miglas plēnes
Un zibēja tuvu un tālu.

Miers ienāca manā sirdī,
Uzmetis sudraba sagšu.
Es viņa elpu nu dzirdu
Jau tik daudz nakšu.

23. XI

1944

* * *

Zila debess, — melna dzelme,
Zelta ābols, — mīļā saule,
Tā tu aizej, mana diena,
Nāves rokas augsti celtā,
Pāri manai senču zemei,
Dzimtenei un manai tautai,
Mīļai mātei žēlotājai.
Nogrimst ābols melnā dzelmē,
Aizver plakstus mana diena,
Aklām acīm zemes māte
Raugās manī klusēdama.

4. VIII

* * *

Ak, pusi dzīves būtu devis,
Lai mirkli tvertu zemes skaistumu!
Nu tagad atgriežos pie sevis
Kā tukšām rokām. Nakts. Viss kluss.
Ar ironiju
Es veru vārdu herbāriju.
Kur skaistums? Redzu putekļus.
Un ja es visu dzīvi būtu devis?
Ars longa, vita nuova brevis.

7. VIII

* * *

Tās lielās vētras apklusušas.
Tik dzenis sausā priedē kaļ,
Un rudens debesis tik klusas,
Un sirds sauc mani atpakaļ.

Un, ka es neaprimis skrēju,
Vai kāds gan varēs tagad liegt.
Par visu, ko es pazaudējis,
Man vienu zelta lapu sniegs.

8. VIII

* * *

Tur pa druvām dzeltenīgām
Nokāpj vasara no kalna,
Un no lejām garlaicīgām
Rudens tuvojas ar salnu.

Tālā mežezera dzelmē
Ieber sidrabu un zeltu,
Kas bij kausēts karstā svelmē
Un kas tagad atdziest velti.

17. VIII

* * *

Tad, kad rītos lapu zaļums
Atmirdz ausmā tumšs un vīrišķīgs,
Zinu es, ka dzīve neiznīks
Un ka vienreiz klusēs kara skaļums.

Puķes līks pār kapiem nezināmiem,
Rāvu rūsu spirgta zāle klās,
Un pār baltām fasādēm un namiem
Tautu karogs sauli plivinās.[1]

17. VIII

AIZPUTĒ

Tur Aizputē torņa galā
Dzied kara gailis pret rītu,
Tur aukstā ziemā un salā
Redz debesi atdarītu.

No Dzērves, no Cīravas laukiem,
No Bojiem un Apriķiem
Brāž mēnesnīcā kā aukā
Simts simtiem pajūgiem.

[1] Šis dzejolis ar nelielām izmaiņām iespiests A. Kurcija grāmatā «Dzeja» (1958)

Un zirgi ugunis sprauslo,
Un tērauda ledus zib
Tiem visiem, kas Dzintari trauslo
No gadsimtiem pacelt grib.

Pie Roku birzes slej rokas,
Kliedz ceļa rādītājs,
Un cilvēks steidz nāves mokās,
Lai aukainai sirdij stājs.

Bet augstāk, arvienu augstāk
Tad varenais brauciens steidz,
Kamēr starp zvaigznēm to plaukstam
Acs skumji no zemes sveic.

Tur aizšalca mana diena,
Tur mana Dzintares pils.
Kur mani draugi? Neviena!
Un katra diena tik vils.

Kad Tebra snauž baltos krastos,
Klus Misiņkalns, skumīgs tam skats.
Kur tevi tagad lai rastu,
Tu, varenais Piektais gads?

Vai meklēt man tevi sirdī,
Tur pagātnes plienu lauzt?
Rau, paceļas zvaigžņu zirgi,
Un mute grib slavu paust.

Iet cilvēka dzīve barā,
Tik varoņi neaprimst:
Pie Aizputes brīvības karā
Tie uzvar, kaut asinīs ļimst.

Un Dzintares pils mums caur mūžu
Kā saule nāk gaismu šķiest.
Ak, mana zeme, es būšu
Tik laimīgs par tevi ciest!

Tur Aizputē torņa galā
Dzied kara gailis pret rītu,
Tur aukstā ziemā un salā
Redz debesi atdarītu.

20. VIII

* * *

Brāli, kas tu starp deviņiem grēkiem
Ielenkts un mākts no draudošiem spēkiem.
Kad liekas, ka balstu vairs nava,
Kamēr esi vēl dzīvs,
Cīnies par skaidrību savu,
Un gars tavs paliks nelauzts un brīvs.

26. VIII

* * *

Pusmūža runāju ar sevi,
Kad taustīdamies es gaitu gāju.
Nu vārdu īstu būtu devis,
Bet jāklus man — un nav man māju.

26. VIII

* * *

Vai tu jau atnāc, mans skumju rudens?
Dilst sarkans mēness miglā,
Aiz kalna rimst vasaras gaita žiglā —
Jau rudens.

Un kurp es iešu ar savu sirdi,
Putns, kas nav savu dziesmu beidzis,
Kad projām jau lidojiens steidzas?
Ak, kurp es iešu ar savu sirdi!?

30. VIII

* * *

Vai nava labāk mums zemē gulēt,
Kamēr apmātie prāti truli
No netaisnības un nežēlības?
Man cilvēka atmodu redzēt gribas.

17. IX

Paulīna Bārda

ANDREJA KURCIJA PĒDĒJĀ VASARA

Pēdējā vasara. To dakteris un dzejnieks pavadīja Pociema Rumbiņos, Fr. Bārdas mājiņā. Kurcija dzīvesbiedre Lūcija bij bijusi pie manis laukos jau pāris vasaru. Tagad viņa vēlējās aizvest turp arī Andreju. Kāpēc ne? No apkārtējiem kaimiņiem varēja dabūt pienu, veikalā — visu pārējo. Tā kādā jaukā dienā Rakstnieku savienības mašīnā atbrauca Lūcija ar stipri nevarīgo Tatiņu, kā viņa Andreju sauca, un mēs sākām atpūsties. Vienā istabā dzīvoju es, otrā viņi, un trešā, lielākā, mums bij kopēja. Bez tam vēl bij verandiņa ar guļamvietu, kur dienā atlaisties. Tur nu Tatiņš pavadīja gandrīz visu savu laiku, ja nesēdēja ārā pie «zaļā galda», kur mēs ēdām, vai uz soliņa pie mājas sienas saules pusē.

Kurcijs tiešām bij ļoti, ļoti nespēcīgs. Viņš staigāja lēni, kā taustīdamies un baidījās, lai tikai viņam kāds nepiedurtos un viņu neapgāztu. Viņš bija kā bērns, kas tikko mācās staigāt. Gandrīz katru rītu pēc brokastīm viņš izgāja turp un atpakaļ cauri birzītei, turpat pāris desmit soļu no verandiņas sliekšņa. To viņš varēja viens pats, kaut gan mēs viņu pastāvīgi novērojām. Reiz tomēr kaut kā biju izlaidusi viņu no acīm. Kur nu viņš palicis? Meklējot redzu: guļ zemē pie mājiņas stūra un smaida, kamolā sarāvies. Sasities viņš nebij, bet piecelties pats vairs nevarēja. Saucu Lūciju, kas pašlaik vārīja virtuvē pusdienas. Viņa izmetās ārā

strauji, abas rokas gaisā pacēlusi, acīm redzot, domādama, ka noticis kas ļauns. Bet nekā. Kopā ar mūsu mājiņas iemītnieku un sargu, kas apdzīvoja naminja otru pusi, Tatiņu piecēla atkal kājās, un mēs ēdām pusdienas, smiedamies par jocīgo gadījumu. Tāpat notika kādu svētdienu Antona Bārdas ķiršu dārzā, līdz kurienei Tatiņš bija nostaigājis visgarāko gājienu pa visu vasaru. Nosēdinājām viņu pavēnī uz krēsla un lasījām ogas, ko pienesām sēdētājam klāt. Pēc brītiņa redzam, ka nav vairs ne Tatiņa, ne krēsla. Aiz ķiršķoka garajā zālē guļ abi divi ar kājām gaisā. Krēsls neko, bet Tatiņš smaida — sārts un apaļš.

Par gājieniem runājot, Kurcijam bij vēl kāds liels mērķis — aiziet reiz līdz vecajai pirtiņai. Bet pirtiņa bij lejā aiz nokalnītes, un šo gājienu arvienu atlika, līdz vairs par to nedomājām, jo Tatiņš kļuva arvien nevarīgāks un nervozāks. Kādreiz, gribēdama Kurciju «izklaidēt», iesūtīju pie viņa verandiņā kādu kaimiņu — savādnieku, kurš arvien mēdza visus aicināt sev palīgā malku zāģēt. Man ne prātā nenāca, ka viņš tā runās arī ar slimo dakteri un dzejnieku. Bet to vecais bij tomēr darījis, sacīdams pirmajā vārdā: «Nu, kas būs? Vai nāksiet man palīgā malku zāģēt?» Kurcijs bij tā pārskaities un izbrīnījies, ka pat ar mani vairs negribēja runāt. No tās reizes mēs nevienu vairs nelaidām viņam tuvumā, atskaitot Antonu Bārdu, kas bieži atnāca uz kādu stundiņu — kopā paklusēt.

Laiks gāja uz rudens pusi. Gaisos laidās un sasaucās dzērves, kas dažu klusuma brīdi padarīja vēl skumjāku. To sajuta slimnieks, to sajutām mēs, šķietami veselie.

Lūcija sāka braukāt uz Rīgu arvien biežāk un biežāk. Es paliku ar Tatiņu viena. Laukā vairs nevarēja tik daudz uzturēties, mēs dzīvojām pa verandiņu — Kurcijs gulēja, es sēdēju pie galdiņa un lasīju viņam

priekšā avīzes. Pats viņš jau visu vasaru nevarēja vairs ne lasīt, ne rakstīt, bet interesējās ļoti par visu, kas notika pasaulē, sevišķi tobrīd Francijā.

Citureiz, kad avīzes un Paustovska «Zelta roze» bij izlasītas, es mizoju ābolus, kuru mums togad bij pilnas visas malas, un klausījos viņa stāstīšanā. Jāsaka, viņš runāja maz un pavisam mazā sabiedrībā un lielā klusumā. Tāds ap mums bij, kad Lūcija bij Rīgā, un tais brīžos Kurcijs, pievēris acis un roku aizlicis saulei priekšā, pārcēlās uz savu tālo bērnību, ko gandrīz katram cilvēkam mūža beigās patīk iztēloties skaistu. Tā es izstaigāju viņam līdzi visas viņa bērnības un jaunības tekas, saskaitīju un iepazinu visus viņa brāļus un māsas, redzēju viņa dievbijīgo un ciešanām padevīgo māti, bargo, vienmēr protesta pilno tēvu, biju Liepājā reālskolā, Vācijā, kur Andrejs Kurcijs studējis medicīnu un rakstījis disertāciju par tēmu: «Ein Fall von craniellem Kopfbruch». To visu viņš neizstāstīja vienā dienā, bet daudzās, un tad katru reizi viņš norausa pa asarai no sava sārtā vaiga. Ar skumīgu balss izskaņu viņš pieminēja Lūciju, slaido meiteni, kas kādreiz ar mazliet līku muguriņu un noliektu galvu sēdējusi apstādījumos uz soliņa. «Varbūt es viņai darīju pāri, pa daļai novirzīdams viņu no mākslas ceļa? . . .»

Kad Lūcija pārbrauca, viņa mūs sabāra, ka būsim atkal par daudz lasījuši, jo Tatiņš bij kļuvis tāds grūtsirdīgāks. Tā arī bij, bet ko es tur varēju darīt? Gribēju slimajam visādi izdabāt un darīju, kā viņš to vēlējās.

Tad mēs atpūtāmies. Lūcija bij atvedusi šo to ēdamu, sevišķi arbūzus, kuri Tatiņam bij derīgi, bet kurus vedot un nesot no stacijas, Lūcija katru reizi bij pārstiepusies līdz galīgam nogurumam.

Rudens dienas bij jaukas, saulīte silta, un Kurcijs

vēlējās, lai es viņam palasītu priekšā dažus viņa dzejoļus, sevišķi vienu — «Kabardija» (Izlasē 291. lpp.). To klausoties, dzejnieks raudāja tā, ka viņa pleci raustījās. Es nezināju, ko iesākt. Viņš bij pārāk liels bērns, es nevarēju viņu paņemt klēpī un mierināt.

Tad es noliku grāmatu, un mēs runājām par ko citu. Un, vakariņas ēdot, mēs jau sākām atkal gaidīt Lūciju un cerēt, ka šoreiz dzīvokļa lieta būs nokārtota.

Tādās gaidās un cerībās nodzīvojām līdz oktobra vidum. Dienas kļuva īsas un vakari — gari. Tagad mums bij grūtāk. Pēc vakariņām pie galda sēdēt slimnieks vairs nevarēja. Slimnieks viņš nu patiesi bija, jo vietējais ārsts konstatēja stipru sklerozi un ļoti augstu asinsspiedienu.

Vakaros jau plkst. 7.00 palīdzēju viņam apgulties, iedevu $^1/_4$ tabletes «zilulu», kā viņš pats sauca serpasila graudiņus, un iegāju savā istabā. Durvis mēs atstājām vaļā, un tad pie sveces gaismas sākās atkal lasīšana. Lasīju avīzi tik skaļā balsī, lai otrā istabā to varētu dzirdēt. Tie bij vakari, kad Lūcijas nebij mājā. Un tas bij tik bieži.

No rītiem notika liela augšāmcelšanās. Tikko padzirdējis manu staigāšanu, Kurcijs nekad nepiemirsa no savas istabas novēlēt man jautru labu rītu. Tad viņš lēnām sāka apģērbties un pūlējās būt labi izgulējies. Un, kad mēs sēdāmies pie kafijas galda, viņš allaž atskaitījās, ka jūtoties uz 3, 3— vai 4, kas gan bija pavisam reti. Arvien iznāca tikai 3—. Tad mēs ēdām savas pieticīgās brokastis — maizi ar sviestu un «glītāku» biezpienu, ko viņš bez Lūcijas atļaujas no manis izkaulēja. Vai nu mums trūka! Bet Rīgas ārsti bij Kurcijam aizlieguši treknu ēst, kaut gan ēstgriba viņam bij laba.

Beidzot Lūcija atbrauca no Rīgas ar mašīnu, un nu

mēs varējām posties ceļā. Braucu arī es, jo vasara bij pagājusi.

Tā bij jauka, saulaina diena. Zem visām ābelēm sārtojās mirdzošu ābolu kaudzītes, ko patlaban vāca kopā kolhoza ļaudis. Koki visapkārt laistījās tīrā zeltā, un lapas apsītēs skanēja kā dālderi. To visu it īpaši ilgi Kurcijs dabūja vērot, jo mašīna turpat, izbraucot aiz mājas, vairākās vietās iestiga nekoptajā lauku ceļā. Pagāja vairākas stundas, šūpojoties no vienas bedres otrā. Bet Kurcijs klusi un mierīgi pacieta visu. Par ko viņš domāja? Varbūt viņš nojauta pēdējo šķiršanos no dzīves, no zemes, par kuras labklājību viņš bij izgājis cīņā jau agrā jaunībā. Nebūdams nepavisam trūcīgu ļaužu bērns, viņš tomēr nebij domājis par savu personīgo laimi, bet par visu latviešu tautu. Tātad viņš bij cīnītājs labākajā nozīmē. Tagad viņš bij nevarīgs. Un kurš karotājs savu nevarību var panest bez sāpēm, bez skumjām? Arvien viņam šķiet par maz darīts, par maz sasniegts. Tā bij arī ar dzejnieku Kurciju. Par to viņš ieminējās bieži, par to viņš domāja varbūt arī tad, kad mēs braucot atvadījāmies no šīs vasaras, kas uz jūrmalas šosejas kilometriem tālu ceļa malā vakara ugunīs mirgoja šmaugajos bērziņos.

Rīgā iebraucām jau tumsā. Pie mājas viņu sagaidīja divi stipri vīri — radinieki un palīdzēja viņam uzkāpt augšā, dzīvoklī.

Kad dzīvoklis bija izremontēts, Lūcija slimnieku iekārtoja mājīgi. Bet drīz vien viņš jau vairs necēlās no gultas. Lai netraucētu un nesatrauktu viņu ar atmiņām par pagājušo vasaru, aizgāju pavisam reti.

1959. gada 23. februārī agrā rītā Kurcijs bij miris.

ALVILS CEPLIS. KONRADS JOKUMS

Kārlis Kraujiņš

MIRKĻI NO ATMIŅU SKRĪŅA

1924. gada nogalē, lai atgrieztos pēc ilgiem gadiem dzimtenē, man vīzas dēļ nācās pāris nedēļu uzkavēties Maskavā. Tolaik, pēc pārciestā pasaules kara, sekojošās revolūcijas un pilsoņu kara, Krievijas ekonomiskais stāvoklis vēl nebija nostabilizējies. Jaunajai padomju varai vajadzēja daudz pūlēties tautas saimniecības atjaunošanā.

Piemeldējies sūtniecībā un Maskavas Padomē, nolēmu iegriezties laikraksta «Krievijas Cīņa» redakcijā, kurai biju pazīstams ar fabulu «Lauča filozofija staļļa priekšā» un dažiem aprakstiem. «Cīņai» nesu kabatā brangu ciemkukuli — aprakstu «Saules zeme Abhāzija». Redakcija atradās kādā šķērsielā, mājas otrajā stāvā, diezgan paērtā istabā. Sienmalēs bija novietoti daži rakstāmgaldi, pie kuriem sēdēja redakcijas darbinieki. Durvīm tuvākais galds nebija aizņemts. Pārkāpis redakcijas slieksni un apskatījies, kurš te varētu būt redaktors, tuvojos pirmajam galdam durvju pretējā pusē un pateicu savu vārdu. Tas bija kā uguns pakulās.

«Rožmīlis... celties!» skaļi nokomandēja pastalta auguma jaunietis, steidzīgi piecēlās un sniedza man roku: «Alvils Ceplis...»

Momentā kā frontinieki piecēlās pārējie, apstāja mani un draudzīgi, mīļi sveicināja, ikviens nosaukdams savu vārdu. Viens no tiem bija dzejnieks V. Jākobsons, tad pamaza auguma E. Šillers — Sprunguļu Juris,

kas vienulaik diezgan bieži publicējās «Cīņā», graudams ar savu satīras ložmetēju slaistus un visādas nebūšanas. Mani apbēra ar jautājumiem: «Jūs uz ilgāku laiku mūsu pusē? Kā klājas vīna zemē Kaukāzā?»

Nepaspēju atbildēt uz visiem jautājumiem, kad Alvils Ceplis satvēra mani pie elkoņa un aizveda pie savrupstāvoša galda. «Te varēsim brīvāk pārmainīt kādu vārdu,» viņš teica. «Vēl bružādams Galgauskas pamatskolas solus, lasīju «Pēterburgas Avīzēs» jūsu revolucionāros dzejoļus slavenajā «Purva malā» un tīkoju jūs kādreiz sastapt. Esmu laimīgs: nu tas ir noticis. Bet vai cara tētis jūs par to neķibelēja?»

«Un kā vēl — ar stingru ohrankas uzraudzību. No sēdēšanas tās goda krēslā mani paglāba kāds augstāks labvēlis. Tad paglābos Krievijas dienvidos, kur sākās jauna dzīve — padomju dzīve.»

Mēs vēl pārrunājām par padomju dzeju, tās vareno virzienu un spēcīgajiem ritmiem, kad čīkstēdamas atvērās durvis un ienāca vidēja auguma tumšmatis ar stipri izspiedušos pakrūti. Vēl durvīs viņš paskaļi sauca:

«Bet ta nu būs lieliskas pusdienas!»

Ieraudzījis mani, svešinieku, viņš kautrīgi aprāvās un pārnāca pie sava galda, kuru bijām okupējuši mēs ar Cepli.

«Biedrs Jokums. Dzejnieks, humorists Rožmīlis, mūsu draugs no siltajām zemēm,» mūs iepazīstināja valodīgais Ceplis.

Atkal sirsnīga rokas kratīšana, atkal kvēli vārdi un aizrautīga saruna. Tomēr jutu, ka Jokums ir rezervētāks, dziļāks un nopietnāks. Nemīlēja iepīt sarunā liekus puķainus epitetus, bet cirta no kājas — vienkārši un skaidri. Un, kad viņš bija arī mani nedaudz pataustījis, stāvoklis noskaidrojās, pieņēma ikdienišķu raksturu.

«Tā kā šeit ir dzejnieki vien un savi ļaudis, ta jau nekaunēšos velti, un jums tiks garšīgi augļi priekšā celti.»

«Tas tik būs numurs — īsts umurkumurs!» iesaucās Šillers.

«Ne umurs, ne kumurs! Kur viņam šis numurs?» iedzēlās Jākobsons, izraudams bikšu kuli. Un tiešām: Jokumam nebija ne somas, ne kules, vienīgi no karavīra blūzes izspiedusies krūteža, no kuras viņš sāka vilkt laukā un izdāļāt tur paslēptos bumbierīšus, ikvienam ko piekodinādams.

«Še, Jākobson, rij un nemuldi! Šie tev, Ceplīt, tos vēderā noguldi. Bet tu, Šiller, būsi Gusts; še tev ar viens zelta krusts . . .» Un tā Jokums izdāļāja bumbierīšus, kas bija tik sīciņi, itin kā dilonī novārguši. Esot laimējies tos dabūt uz ielas stūra no kāda laucinieka, bet trūcis ietinamā papīra, un tad sabēris pa frontes modei — pa fiksam azotē. Krekls nu gan būšot krietni jāvanno.

«Tāpēc jau tu pa gabalu izskatījies tāds kā uz grūtām kājām . . .» dzēla atkal Jākobsons.

«Tā tik var melst tie, kas frontes pulveri nav ostījuši,» atcirta Jokums. Viņš piedāvāja deficītpreci arī man. Bija tiešām pusdienlaiks. Izņēmuši no galdatvilktnēm maizes rikas, redakcijas darbinieki kāri notiesāja «lieliskās pusdienas». No šīm pusdienām tencinādams atteicos, jo dienvidós biju ēdis persikus, aprikozes, aivu, mušmulu, saldās vīģes un vīnogas, sevišķi «Dāmu pirkstiņus» . . .

Kad mēs ar Jokumu palikām vieni, mūsu starpā sāka šķetināties intīmākas sarunas. Saistoši viņš stāstīja par savām kara gaitām Latvijā, Ukrainā un par to, kā

satriekuši baltos kara pūļus pie Perekopas un kā no militārrakstveža viņš uzsities augstā rangā par komisāru 2. latviešu strēlnieku brigādes štābā un divīzijas apgādes nodaļā. Savu brangu tiesu esot ziedojis arī literatūrai. Vēl stāvot priekšā lugas, romāni. Ar dzeju it kā vairs mazāk veicoties, tomēr tai neesot atmetis ar roku. Ko labu darot es? Kādēļ ar savām lietderīgajām fabulām un aprakstiem tik reti apmeklējot «Cīņu»? «Lauča filozofija» esot visiem iepatikusies. Lai dodot kaut ko no dienvidiem.

«Tā ka dienvidaugļus man bija grūti atvest tālajā ceļā, tad došu tos literāri konservētā veidā,» es pajokoju un sniedzu Jokumam sagatavoto aprakstu «Saules zeme Abhāzija». Jokums paspieda man roku un piebilda:

«Ka tas būs interesants darbiņš, to liecina jau virsraksts. Lai jums vismīļā pateicība. Un, kamēr vēl «vīzosieties» šeit, metropolē, lūdzu, neaizmirstiet apmeklēt mūs.»

Sirsnīgi atvadījies no rakstniekiem, devos savās tālākajās gaitās. Mans raksts jau nākamajās dienās parādījās «Krievijas Cīņas» slejās. Nelaimējās vairs uz «Cīņas» redakciju aiziet, jo drīz vien saņēmu vīzu un aizbraucu uz dzimto Latviju.

Kolīdz nodibinājās kurmet kārtīga pasta satiksme ar PSRS, saņēmu no Alvila Cepļa vēstuli. Viņš rakstīja, ka dzīvojot Stavropolē, kurp komandēts partijas darbā. 1926. gada sākumā saņēmu arī no Jokuma vēstuli. Viņš lasījis manu fabulu «Zvēru republika» žurnālā «Svari». Lai kaut ko tādu sūtot i «Cīņai», ar ko «pamielot» lasītājus. Bet, tā kā šās fabulas dēļ jau pār manu galvu karājās daudzu buržuāzisko partiju Damokla zobens, vai es ko tamlīdzīgu varēju atļauties? . . .

Tā mūsu ceļi šķīrās.

ALFREDS STRADIŅŠ

Ādolfs Talcis

STRĀDNIEKU JAUNIETIS — DZEJNIEKS

Rīgas Tautas augstskolas literatūras semināru, kā saucās audzēkņu pašdarbības pasākums rakstniecības studēšanai, bieži apmeklēja kautrīgs neliela auguma puisis, pēc apģērba spriežot — laucinieks. Tajos laikos lauku darbaļaudis varēja viegli atšķirt no pilsētas proletariāta kaut vai pēc māmuļas austas vadmalas un pagasta skrodera šūdinājuma, kas krietni atšķīrās no tirgus būdās vai Marijas ielas ebreju veikalos pirktajiem «ancukiem».

Tas bija 1928./29. mācību gads. Es strādāju Tautas augstskolā par darbvedi, vienlaikus mācījos Literatūras un žurnālistikas studijā, aktīvi darbojos seminārā un audzēkņu žurnāla «Signāls» tapšanā. Ar kautrīgo lauku puisi mani iepazīstināja jaunā dzejniece Austra Skujiņa.

— Tas ir Alfreds Stradiņš, — viņa teica, tūliņ arī raksturodama: — Sparīgs dzejnieks. No kreisajiem. Strādniekiem patīk viņa dzejoļi.

Viņš mācījās Tautas augstskolas Zīmēšanas un gleznošanas studijā, bet interesējās par literatūru. Viņam bija iznācis neliels dzeju krājumiņš ar nosaukumu «Manas skrandas». Strādnieku jaunietis tajā paskaļos vārdos izteica darba cilvēka postu buržuāziskajā Latvijā un revolucionāru nemieru. Pēc mūsu aicinājuma viņš iesniedza žurnālam «Signāls» dažus dzejoļus. Pirmajā numurā tika ievietots «Draugam cietumā». Tas,

acīm redzot, bija radies nesen, politiskā protesta streika laikā, kas notika 1928. gada 22. augustā pret revolucionāro arodbiedrību slēgšanu un to darbinieku apcietināšanu, vai arī sakarā ar šo streiku, kad atkal bija apcietināti aktīvākie streika vadītāji. Šo dzejoli nocitēšu, jo tas raksturo Stradiņa stilu:

Cietumā, draugs,
rīt pieej pie loga.
Rīt
mēs iziesim ielās
karogiem celtiem,
protesta runām
un dziesmām.
Pie tava loga
karogus pacelsim augstāk —
kamerā ieplūdīs gaisma.
Rīt
pieej pie loga.

Alfreds Stradiņš bija revolucionāri noskaņots strādnieku jaunietis, kas uz saviem pleciem izjutis darba cilvēka postu un buržuāziskās valsts varas iestāžu spaidus. Viņš dzimis Jēkabpils apkaimē nabadzīga darba zemnieka ģimenē (1906. g. februārī Ābeļu pagastā), mācījies Sēlpils pamatskolā, vasarās strādādams gadījuma darbus, ar pūlēm beidzis Jēkabpils ģimnāziju, iestājies Mākslas akadēmijā. Strādādams par burtlici spiestuvē Pļaviņās, Alfreds Stradiņš pats saliek, iespiež un izdod dzejoļu krājumiņus «Manas skrandas» un «Sarkanais kvadrāts», vēlāk viencēlienus «Pavasara» un «Pilsoņi, cīnīsimies!». Par šiem dzejoļiem un revolucionāro darbību Alfredu Stradiņu izslēdz no Mākslas akadēmijas, tāpēc viņš turpina mācīties Tautas augstskolas zīmēšanas un gleznošanas studijā un vēlāk — profesora Tilberga privātstudijā. Viņš vēl ne-

bija paguvis izšķirties, kam nodoties galvenokārt — literatūrai vai zīmēšanai un gleznošanai, bet uzskatīja, ka visi mākslas veidi reizē kalpo sabiedriskiem mērķiem un kapitālistiskajā iekārtā vispirms cīņai par strādnieku šķiras atbrīvošanos no kapitāla jūga. Tam bija veltīti viņa literārie sacerējumi, viņa pirmie zīmējumi. Nespēdams Rīgā atrast darbu, viņš atgriezās dzimtajā pusē, izdeva kalendāru ar krasi izteiktu revolucionāru pielikumu, kurā ievietoja arī savus sacerējumus. Par ludziņu «Pilsoņi, cīnīsimies!» fašistiskā Ulmaņa valdība Stradiņu apcietināja un vairākus mēnešus noturēja cietumā.

1940./41. gadā nodibinoties Padomju Latvijai, Alfreds Stradiņš strādā par Galvenās literatūras pārvaldes pilnvaroto Jēkabpilī. Atbildīgais uzdevums jauno dzejnieku mākslinieku atrauj no aktīvākas jaunrades, bet viņa tuvinieki stāstīja, ka Stradiņš rakstījis kādu lielāku darbu, kas Tēvijas kara laikā gājis bojā. Kad hitlerieši iebrūk Padomju zemē, Alfreds Stradiņš iestājas Sarkanās Armijas Latviešu strēlnieku divīzijā pirmajās tās formēšanās dienās 1941. gada augustā un kā kareivis cīnās 122. strēlnieku pulka rindās, aizstāvot Maskavu. Viņš kritis 1942. gada janvāra sākumā pie Borovskas.

Alfreda Stradiņa literārā darbība ir gaužām īsa — kādi pieci seši gadi vai, pareizāk, noritējusi šajos gados pa vaļas brīžiem, kas palikuši pāri no maizes pelnīšanas darba un mācībām. Ļoti raksturīga tā laika strādnieku jaunietim, kam ar gluži neticamām grūtībām (tagadējā izpratnē) vajadzēja cīnīties par maizes kumosu, izglītību un ko turklāt nemitīgi vajāja kapitālistiskās valsts varas aizstāvji. Protams, tik īsā laikā

nevarēja rasties nozīmīgi darbi — viss Alfreda Stradiņa literārais mantojums aizņem tikai kādas astoņas vai desmit loksnes. Vērtīgākais — dzeja. Taču šodien arī Stradiņa dzeja daudziem lasītājiem liksies pavāja. Revolucionāro literātu vairums tolaik nāca no pilsētas proletariāta vai lauku strādnieku vidus, kuru izglītība nebija visai liela. Jaunie rakstnieki dažkārt par to daudz arī nedomāja, uzskatot, ka viņu galvenais uzdevums pateikt lasītājam strādniekam pēc iespējas konkrētāk, vienkāršāk un skaļāk vārdus, kuriem vajadzēja modināt strādnieku šķiras apziņu, cīņas sparu, nesamierinātību. Bieži vien tajos izskanēja vienkāršs darba cilvēka dvēseles kliedziens:

Darbu!
Maizi!
Cilvēcīgu dzīvi!...

Tajos laikos tā dzejoja ne vien Alfreds Stradiņš, tā dzejoja vairāki citi revolucionārie dzejnieki. Daži sauca: «Nost!» Citi aicināja celties. Apdziedāja savu nabadzību, postu un bēdas, izmisumu, cietumus, grūtības; cits bija drūms pesimists, cits — skaļš protestētājs. Bet visiem bija kas kopējs: neapmierinātība ar netaisno buržuāzisko iekārtu, ilgas pēc vecā sagrāves un jaunas dzīves.

ALFREDU STRADIŅU ATMINU

kā nesamierināmu cīnītāju pret kapitālistisko (buržuāzijas) iekārtu dzīvē un arī mākslā, dzejā.

Tas varēja būt 1928. vai 1929. gadā, kad viņš ieradās pie manis ar saviem pirmajiem dzejoļiem, lai tos iespiestu jauno progresīvo dzejnieku žurnālā «Trauksme». Domu pilns, ļoti mierīgs un nosvērts lauku darba jauneklis — viņš asi vēroja un apcerēja to sociālo netaisnību, kas nomāca viņa dzīvi un visu dzīvi ap viņu. Stradiņš centās savos dzejoļos paust to īstenību, kas nebija apslēpjama aiz ārējiem vizuļiem un frāzēm, — viņš dzejoja par dzīvi un darbu tikpat vienkārši un ar dziļām sāpēm, cik vienkāršas, darbā sastrādātas, izkalpinātas, savu maizes kumosu pelnot, bija viņa tulznainās rokas. Spēcīgās jūtas, stiprie vārdi gan vēl neatrada to veidu, lai kļūtu par paliekamiem mākslas darbiem; vārdi kārtojās aprautās asās frāzēs, ekspresīvās, daudzus dzejas elementus ignorējošās rindās un pantos, bet jūtu, pārdzīvojumu īstums, skaidrais skats uz dzīvi, domas un atziņas revolucionārais spraigums tur bija vērojams vienmēr.

Toreiz iespiedām pāris viņa dzejoļu. Tad viņš mēģināja pievērsties gleznie cībai. Arī tur centās atrast izteiksmi apspiesto darbaļaužu īstenībai, par kuru nevēlējās runāt valdošā šķira. Grūti viņam bija tikt pie vārda, jo viņš bija pārāk patiess un īsts atziņās un meklējumos. Tie ļaudis, kas toreiz noteica mākslas

ceļus un tās attīstības iespējas, nepavisam nevēlējās dzirdēt un redzēt to, ko gribēja izstāstīt un parādīt Alfreds Stradiņš.

Liekas, Stradiņš to ļoti labi saprata; daudzkārt mēs ilgi pārrunājām dzejas un mākslas uzdevumus. Vajadzēja nākt citai, taisnīgākai, labākai iekārtai, lai Stradiņa talantam pavērtos ceļš uz attīstību.

Viņa līdzekļi mācībām bija ļoti šauri. Tie drīz vien izsīka, un viņš aizbrauca atpakaļ uz laukiem, uz Jēkabpils apriņķi — lauku darbos. Īsos vaļas brīžos viņš tomēr bija sarakstījis divas dzejoļu grāmatas, attēlodams skarbo, sūro lauku darba jaunieša ikdienu.

1940./41. gadā es atkal satiku Alfredu Stradiņu. Viņš iegriezās pie manis «Atpūtas» redakcijā. Teicās ilgi nedzejojis, gandrīz aizmirsis spalvu lietot, taču sajūsmas pilns solījās atkal pievērsties dzejnieka darbam.

Daudz viņam bija jāmācās. Bet sākās Tēvijas karš — mūsu zemē iebruka vācu fašistu ordas. Jaunais dzejnieks stājās cīnītāju rindās pret tiem un krita. Stradiņš bija caur un cauri izturēts, nosvērts, nesamierināms darbaļaužu labākas dzīves un kultūras cīnītājs.

No Rakstnieku savienības arhīva

KUR LAI ES LIEKU SĀPES?

PAR DZEJU

Nīkstošais dzejniek,
cienītais kungs,
tu
esi iesēdies kultūras vietā
un dzejas!
Dzeju kad izeju meklēt,
ieraugot tevi,
jāmet man līkums.
Tagad, kad daudz jau ir dzejnieku jauno —
nabaga ļaužu,
dzejot kas mācījušies
darbā un dzīvē, un sāpēs,
ir dzeja, kas nākotni sasniegs.
Tagad, kad laiks jau ir novākt, kas trūdošs un lieks, —
tev, cienītais kungs,
būs jāpārsēžas.

No krājuma «Sarkanais kvadrāts» (1929)

VLADIMIRS MAJAKOVSKIS

Galva — bumba,
deguns — cilindrs,
vaiga kauls izspiests — regulārs trijstūris.
Acu un mutes līnijas — katra savādā virzienā.

Dzeja:
prāts — asmens,
sirds — plakāts.

Forma:
vārds — rinda,
pantmērs — šāviens
gaisā.

Gadi
ceļ
Majakovski.
Visur
piemin
MA
JA
KOV
SKI.

No krājuma «Manas skrandas» (1933)

LIELAIS BRIEDUMS

Redzu:
tie līkstoši stāvi
iet dzimtenes miglā,
un acis tiem redz
vēl tikai līdz bērziem.
Dzimtene — raibaļa laukā,
sāpju vārdiem tev saucu,
sāpju vārdiem tev saucu jauns dzejnieks.

pacel acis!
Jel pacel tās miklās!
Rudzu lauks briedumā liecas —
smagākā vārpa pats arājs.
Divjūgi arumos triecas,
vairāk triekts arājs, mans brālis.
Dzimtene — gosniņa laukā,
pacel acis!
Pacel, jo redzu
un redzu ik dienas —
starp mums
ir vienīgais jautājums:
ko arājs gūs,
kas būs?
Nu redzu jau, redzu:
no sāpju sloga,
no tulznu čūlām,
no miesas, kur aizrautas kārpas,
briest,
briest
kādas sarkanas vārpas —
tas lielākais briedums,
tas, vētra ko nelieks,
kas trieks
kungu!
Nu jūtu jau, jūtu:
ik laukā, ik pļavā
drīz lemesis naidīgi šķelsies,
drīz izkapts, drīz āmurs šņāks —
nāks,
nāks
proleta uzvara lielā!

No «Mūsu Dzīves» kalendāra 1934. gadam

KUR LAI ES LIEKU SĀPES?

Mans tumšais kakts,
kad nakts,
es atnesu sāpes.
Kur lai lieku?
Ik palodzē sakrājies sniegs,
ik siena
sarmas un mitrumu piesūkusies.
Pašā brūk mēness un logs,
pat debesis šauras,
un tumsas pilns žogs.
Kur lai es lieku
sāpes?

1933/34

No rokraksta Rakstnieku savienības arhīvā

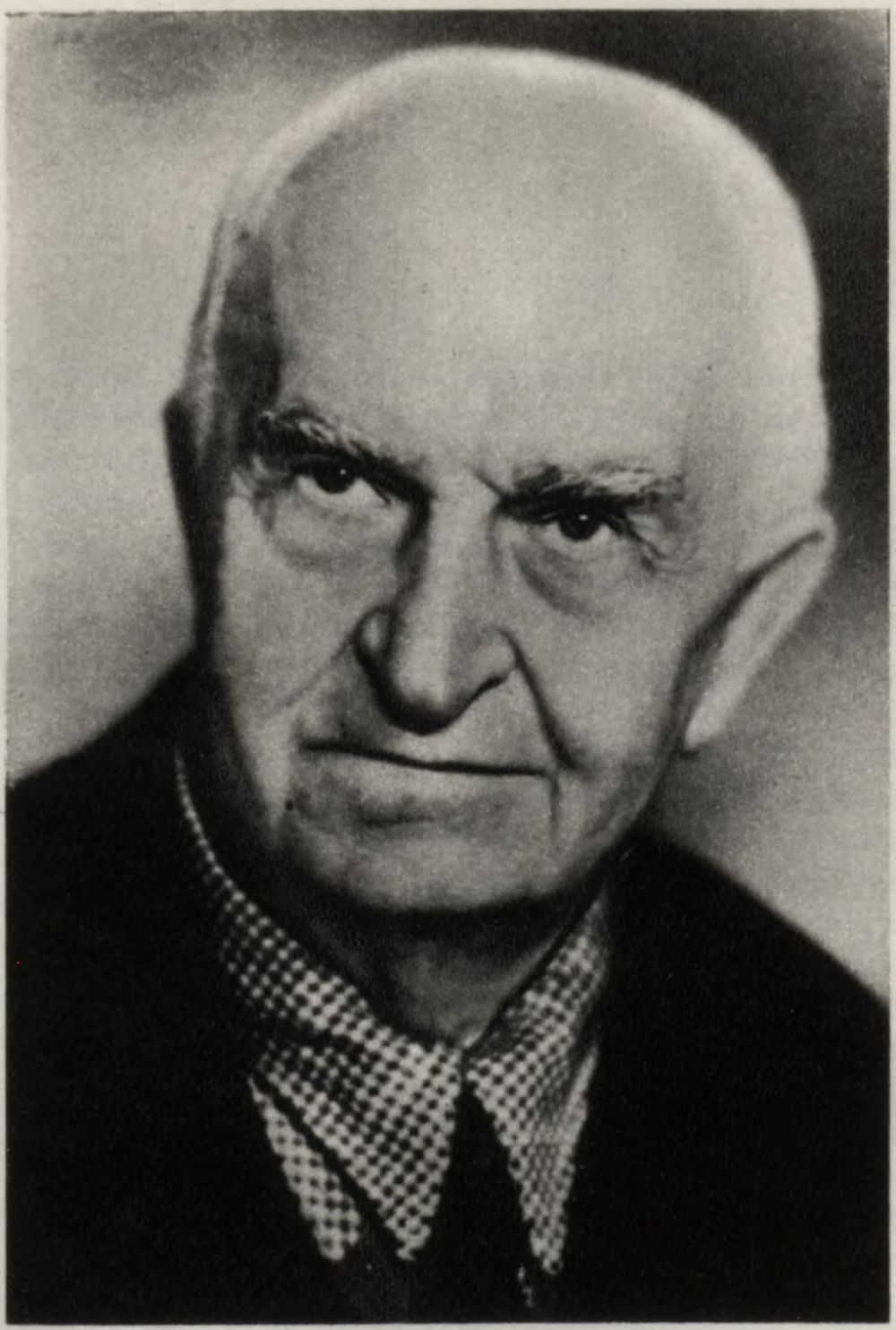

E. Birznieks-Upītis

ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS

1941. gada aprīlī Rakstnieku savienībā notika Ernesta Birznieka-Upīša septiņdesmit gadu jubilejas vakars, par kuru RS arhīvā saglabājusies stenogramma. Godināšanu atklāja Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Jānis Niedre. Viņš nosauca Birznieku-Upīti par bezpartejisku boļševiku, kurš aktīvi iekļāvies padomju literatūrā, negaidot nekādu uzaicinājumu, dod savus darbus «Jaunajam Komunāram» un «Pionierim», un atcerējās šādu faktu: «... 1934. gadā, īsi pēc apvērsuma, kad mēs, daļa jauno rakstnieku, griezāmies pie Birznieka-Upīša ar uzaicinājumu līdzdarboties nelegālā literārā izdevumā, tad, jāsaka, ka no vecās rakstnieku paaudzes tikai starp nedaudziem bija Ernests Birznieks-Upītis, kurš teica: jā, es strādāšu līdzi. Kāpēc šis darbs varbūt pārtrūka, tur mums meklējami citi iemesli, un proti, tai ziņā, ka liela daļa šī darba organizētāju vairs pēc tam neatradās brīvībā un bija apcietinājumā, bet tas vārds «jā» ir garantija Birznieka-Upīša ticībai tautas uzvarai arī tajā smagajā reakcijas laikā, kāds bija pēc tam iestājies.»

Plašu runu teica Rūdolfs Egle. Jubilāru sveica Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs profesors Augusts Kirhenšteins, ar telegrammām — Valsts Literatūras izdevniecība no Maskavas, Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome, Rakstnieku savienība, Raiņa literārais fonds, LK(b)P grāmatu apgāds

«Spartaks», Rīgas 48., 50. un 57. skola, F. Rokpelnis, Lejas-Krūmiņi, K. Kraujiņš un citi, ar rakstveida apsveikumiem — Rīgas 68. skola, Vecpiebalgas 1905. gada nepilnā vidusskola, A. un P. Birkerti, V. Rēja, J. Jaunsudrabiņš un citi.

RUNA 70 GADU JUBILEJĀ

Man sirsnīgi jāpateicas ir Rakstnieku savienības priekšsēdētājam, kas man ir vairākkārt arī spiedis rakstīt un darboties. Tad Augstākās Padomes priekšsēdētājam, kas — sirds par daudz pilna, tā kā nevaru to izteikt.

Manā dzīvē vislielāko iespaidu ir tomēr atstājis Jansons-Brauns ar savu priekšlasījumu 93. gadā. Es kā jauns zēns — var teikt, 22 gadus vecs — toreiz nejauši piedalījos Jelgavā, tā saucamos jeb kā viņus sauca, ķeizara dienas svētkos, kas notika 30. augustā. Neviļus biju tur aizbraucis tikai tāpēc, ka tajā pašā laikā bija iznācis mans pirmais pasaku krājums — pasakas, kuras noklausījos no tautas... garš, garš virsraksts. Un te nu tajā pašā reizē arī kāds jauns zēns manos gados — students Jansons sāk lasīt tik dedzīgu, tik nesaudzīgu kritiku par, var teikt, tukšu rakstniecību tajā reizē, jo tajā reizē kāds Jausmiņu Voldemārs, kāds [Lapskalnu] Andrejs — tie pa lielākai daļai tika minēti — tie toreiz pildīja visas dzīves tēlojumu ar tukšām fantāzijām un salkanu mīlestību. Un zināms, arī es, nezinādams labāku pamatojumu tam, biju uzrakstījis kādu garāku stāstiņu «Zaldāta līgava», kuru manos tagad kopotos rakstos nav vēlāk izdevis ne Jesens, ne arī Valters un Rapa, kas sāka izdot manus rakstus.

Pēc tam dziļu iespaidu atstāja arī Rainis, pie kura

iegriezos, atgriežoties no Parīzes, apmēram 1906. vai 1907. gadā. Tajā pašā reizē mēs nolēmām dibināt izdevniecību «Dzirciemnieki», kur sāka drīzumā iznākt — vispirms mazas burtnīciņas, kuras parādījās drīz pēc mūsu tikšanās. Šim mazajam, sīkajam pasākumiņam tomēr bija sava nozīme, jo toreizējie emigranti dzīvoja ļoti grūtos apstākļos Parīzē. Zināms, daudz plaši tā izdevniecība nevarēja attīstīties, jo katru mēnesi varēju ielikt savā izdevniecībā apmēram 270 rubļus. Iesākumā bija domāts plašāk, bet, kad līdzekļi bija jāsāk maksāt, paliku es viens pats, lai gan bija domāts plašāki un nosaukts «Dzirciemnieki», bet patiesībā paliku viens.

Tūliņ pēc pirmās grāmatiņas iznākšanas sāku saņemt vēstules arī no citiem emigrantiem, kas nebija paspējuši aizbēgt uz ārzemēm, bet slēpās tepat Krievijā. Starp citiem tāds bija Sudrabu Edžus, Augusts Melnalksnis u. c. Tā drīzumā grāmatu izdevniecība jau varēja attīstīties plašāk, jo pirmie raksti, kas tika ātrumā izpārdoti, deva arī līdzekļus, tā ka vairāki emigranti varēja ņemt dalību. Pēc tam Raiņa kopotie pirmie raksti parādījās diezgan biezos izdevumos divos sējumos.

Tad mana iepazīšanās ar Andreju Upīti. Personīgi mēs nepazināmies, bet domās. Biju izlasījis kādu rakstu, kurš man dziļi iespiedās atmiņā, un tas bija, kā tas virsraksts bija — neatceros, bet salīdzināts bija tautiskais rakstnieks Andrievs Niedra ar plato bārdu un Rainis ar inteliģentas personas seju, nu, apmēram tā. Tas raksts man arī palika dziļā atmiņā, un tūliņ es rakstīju Andrejam Upītim vēstuli, vai viņš neuzņemtos arī kādu krājumu sastādīt «Dzirciemniekiem». Un tā līdz lielajam karam 1912. gadā paspēja iznākt pirmais sējums un 13. gadā otrs sējums no jauna. Te nu arī tika lasīti kopā Andreja Upīša darbi, pieaicināti visi

progresīvākie rakstnieki — emigranti un varbūt būtu vēl tālāk izplatījies, būtu tālākie sējumi nākuši, bet drīz visa satiksme tika pārtraukta, un tā «Dzirciemnieku» izdevniecība bija jāpārtrauc.

Atgriežoties Latvijā 21. gadā, mani sirsnīgi atbalstīja toreizējā izdevniecība «Daile un darbs». Tur parādījās mani pirmie kopotie raksti divos sējumos, jo man toreiz vairāk nebija, un Andrejs Upīts deva savu ceļa vārdu šiem krājumiem, šiem kopotiem rakstiem. Un zīmīgi ir tas, ka tagad, izdodot rakstu, stāstu krājumiņu, kas tagad patlaban te tika minēts, Andreja Upīša ievads palicis negrozītā veidā, jo tas toreiz 20 gadus atpakaļ, ko viņš varējis un gribējis par mani teikt, tas pats ir negrozīti palicis līdz šim laikam. Un laikam, ja viņš nav gribējis to priekšvārdu pārlabot, varbūt tas pats rakstnieks arī būs tāds pat palicis. (Aplausi.)

Tad vēl man jāsaka, ka pēc 21. gada, — jā, vēl atkal ar Andreja Upīša palīdzību toreiz sāku izdot progresīvu laikrakstu «Vārds», bet šim laikrakstam «Vārds» bija ļoti īss mūžs, jo drīz vien sāka brukt laikrakstam virsū, ka tas esot komunistisks izdevums, un knāba, knāba, kamēr noknāba mēneša beigās, tā ka vienu mēnesi paspēja tikai iznākt. Vēl man paliek atmiņā, ka Andrejs Upīts bija uzsācis romānu tajā izdevniecībā. Zināms, romāns bija domāts ilgākam laikam, bet, tā kā pēc mēneša apmēram bija jāpārtrauc un pēc likuma vajadzēja burtličiem maksāt par divām nedēļām uz priekšu, nu, naudas bija maz, līdzekļu nekādu, nu, runāju, vai Andrejs Upīts savu romānu nevarētu ātrākā gaitā uzrakstīt, lai burtličiem būtu darbs divas nedēļas. Viņš padomāja, pasmīnēja un saka— tad man būs kāds pussimts papirosu dienā vairāk jāizpīpo. Ķērās pie darba — un patiesi divu nedēļu laikā romāns bija pabeigts, un varbūt arī divu nedēļu laikā katru dienu

par 50 papirosiem vairāk izsmēķēja. Bet paldies par to, ka tas tomēr iznāca, un ir labi.

Otrs, kas man vēl jāatgādina un kam esmu pateicību parādā no tiem laikiem, kas man bija diezgan grūti, ir izdevējs Jesens ar savām «Jaunības Tekām». Manā dabā ir varbūt tas, ir tā parādība, ka katru savu darbiņu iznēsāju tik ilgi, kamēr redzu viņu dzīvu gandrīz acu priekšā. Bet Jesens man nedeva gandrīz nekad tik daudz laika. Viņš izdeva «Jaunības Tekas» un katru nedēļu man zvanīja — nu, vai būs, vai būs, vai būs, un tā gribot negribot bija jādod, no iesākuma lielām «Jaunības Tekām», bet vēlāk vajadzēja arī «Mazām Jaunības Tekām» kaut ko dot, un tā nu viss tika biežāk pieprasīts. Bet tomēr strādāt vajadzēja, jo eksistences minimums tomēr bija jānopelna. Jesens bija arī tāds izdevējs — tikko viņam aiznesu manuskriptu, viņš tūliņ paskaitīja, cik tur ir lapiņu, — kā viņš to aprēķināja, nezinu, bet tūliņ atkal, ne vārda neteicis, izvilka savu naudas «deņķelbuku», atskaitīja naudu, un es gāju mājās, un bija atkal ko dzīvot. Un tā īsā laikā tomēr, sākot no 21. gada, man radušies ir kādi astoņi sējumiņi, ko Jesens kopotos rakstos izdevis uz 31. gadu. Visi ilustrēti, varbūt tik daudz nebūtu to drukas lokšņu, bet ar ilustrācijām kopā iznāca astoņi sējumi. Un priecāties varu par to, ka tās grāmatiņas ir tādas izgājušas un nav vairs dabūjamas nevienas.

Valtera un Rapas firma, redzot, ka tās grāmatiņas iet, sāka izdot nākošos manus kopotos rakstus, bet te aiztikām tikai līdz sestam sējumam. Tad uzreiz Rapa man paziņoja, ka esot noslēdzis līgumu, ka ātrā laikā jāizdod Edvarda Virzas kopoti raksti, ka nevarot vairs turpināt, un tāpēc ar sesto sējumu raksti man izbeidzās. Tajā laikā izbeidzās mans darbs arī bibliotēku centrā, bet tomēr eksistēt es varēju līdz pat šim laikam.

Tagad vēlreiz es pateicos Latvijas Rakstnieku savienībai, kas man ir pašķīrusi ceļu uz plašo Padomju Savienību, kur tagad man vairs... (Runātājs teikumu nenobeidz.)

PAR MŪSU BĒRNU UN JAUNATNES LITERATŪRU

(Koreferāts Rakstnieku savienības I kongresā 1941. gada 15. jūnijā)

Mūsu bērnu literatūras pirmsākumu varētu saskatīt jau pirms apmēram 150—160 gadiem, kad iznāca Vecā Stendera «Ābece» ar primitīvām ilustrācijām un attiecīgiem pantiņiem, kas bija domāti bērniem. Vāku zīmējumus un ilustrācijas kā lasīšanas mācībai, tā arī vēlāk bilžu ābecei viņš pagatavojis pats. Divrindu pantiņi zem bildītēm skan visai naivi, tā, piemēram, pie burta «B»:

Bite ziedos medu salasa:
Tā no grāmatām nāk gudrība.

Tomēr mūsu klasisko bērnu literatūru varētu sākt skaitīt no Jura Neikena laikiem (1826.—1868. g.). Viņa stāstiņu «Bāris» izdevusi mūsu Pedagoģisko rakstu apgādniecība sērijā «Skolas literatūra».

Kā nākamais pilnvērtīgais klasiķis bērnu un jaunatnes literatūrā minams Sudrabu Edžus ar saviem darbiem jaunatnei. Pedagoģisko rakstu apgādniecība ir izdevusi kā vienu no pirmajām «Skolas literatūras» grāmatām viņa stāstu «Dullais Dauka», kas īsā laikā paspējis jau iznākt otrā izdevumā. Arī Jaunatnes rakstu apgādniecība izlaidusi viņa stāstu krājumu «Kaukšķītis un Čauksts» (arī jau otrā izdevumā) un garāku stāstu «Velna dzinējs».

Sudrabu Edžus pirmā laikā tēlotie zēni ir spējīgi un bezbailīgi patiesības meklētāji, kas kā Dullais Dauka dodas pētīt zemes apaļumu, aiziet pa ledu jūrā un vairs neatgriežas vai arī kā Kaukšķītis un Čauksts, kas pusnaktī nebaidās aiziet pie baznīcas un ar krītu uzvilkt krustus uz durvīm jeb pret mācītāja un skolotāja gribu apzvana saimnieka ateista veco māti.

Sevišķi vērtīgs ir Sudrabu Edžus stāsts «Velna dzinējs», kur jau pilnīgi izcelta starpība starp saimniekiem un gājējiem un revolucionārā šķiru cīņa.

Pedagoģisko rakstu apgādniecība ir iesākusi savu «Skolas literatūras» sēriju ar Tautas dzejnieka Raiņa «Zelta zirgu», bet Jaunatnes rakstu apgādniecība ir devusi viņa dzejas «Zelta sietiņš» ļoti glītā izdevumā. Bez tam «Lasāmās vielas» abos krājumiņos ir ievietoti vairāki viņa dzejoļi. Tomēr tas viss ir ļoti maz mūsu jaunatnei. Raiņa domu pasaule ir tik ģeniāla un plaša, ka no tās var un varēs daudz smelties mūsu jaunā skolu paaudze, sākot jau no vismazākajiem, kas vēl apmeklē bērnudārzus. Tādēļ vēlams, lai viņa darbus plašāk izmantotu mūsu apgādniecības, izlaižot vairākus krājumiņus — piemērotus katram vecumam.

Tad plašu vietu kā bērnu un jaunatnes klasiķim jāierāda Andrejam Upītim. Pedagoģisko rakstu apgādniecība līdz šim izlaidusi «Skolas literatūras» sērijā viņa tēlojumus «Jaunā dzērve», «Minces piedzīvojumi» un «Iebūvieša dēls», bet Jaunatnes apgādniecība devusi «Sūnu ciema zēnus», no kuriem fragments «Aicinājums» un tēlojums «Ozols» ievietoti arī «Lasāmās vielas» otrā grāmatā.

Arī Andreja Upīša darbi vēl pārāk maz izdoti mūsu jaunatnes grāmatu apgādniecībās. Vēlama jaunatnei būtu arī viņa kritisko rakstu izlases izlaišana īpašos krājumiņos.

Izdoti arī atsevišķi Annas Brigaderes un J. Poruka darbi.*

Birznieks-Upītis «Skolas literatūrā» ir parādīts divos darbiņos: «Pelēkā akmens stāsti» un «Pastariņa dienasgrāmata», bet Jaunatnes rakstu apgādniecība ir izlaidusi viņa stāstu krājumiņu «Viņos laikos» no dzīves ap 1905. gadu.

Jaunsudrabiņš «Skolas literatūras» sērijā ir piedalījies ar viencēliena lugu «Sapnis saulītē», un drīzā laikā turpat vēl iznāks viņa «Baltās grāmatas» stāstu izlase. «Lasāmās vielas» otrā grāmatā uzņemts viņa stāsts no «Baltās grāmatas» — «Viņu skolas Otiņš».

Kā līdzvērtīgs vārda un otas mākslinieks Jaunsudrabiņš ir pratis jo tuvu pieiet reālajai dzīvei un dabai. Ļoti vērtīgs darbs kā jaunatnei, tā pieaugušiem ir viņa grāmata «Ūdeņi». Var teikt, ka tā ir īsta slavas dziesma dabai, saulei un ūdeņiem. Šī nelielā grāmatiņa izdota jau agrāk vairākas reizes dažādās apgādniecībās, un to derētu arī tagad darīt pieejamu mūsu jaunatnei.

Ļoti vērtīga ir Leona Paegles grāmata «Darba bērni», kas nesen iznākusi Jaunatnes rakstu apgādniecībā. Pirmo reizi to izlaida pirms divdesmit gadiem «Dzirciemnieku» izdevniecība kā savu pēdējo grāmatu. Te jau gandrīz katrā stāstā mazais varonis pilnīgi izjūt netaisnību starp bagātajiem un nabagajiem, starp kungiem un kalpiem. Autora tēlotie bērni pilnīgi izjūt viņiem nodarīto pārestību, tomēr tie nav gļēvuļi, kas bez protesta padodas pārspēkam. Lasītājs pilnīgi nojauš, ka mazie varoņi tikai nogaida laiku, kad pieaugs spēki un tie varēs kā revolucionāri cīnītāji stāties pretī saviem apspiedējiem.

No jaunākās paaudzes jaunatnes rakstniekiem jāatzīmē Indriķis Lēmanis un Rūta Skujiņa.

Jaunatnes rakstu apgādniecība izdevusi Indriķa Lēmaņa stāstu krājumu «Tālais rīts», kurā mazais Juris vairāk interesējas par visvisādām mašīnām nekā par dabu. Viņš tiktāl aizraujas no mašīnām, ka pat naktīs par tām sapņo. Un grāmatas beigās atskatoties jau pieaugušais Juris Priede var sacīt:

«Lielākais mans bērnības sapnis piepildījies. Es sadzirdu varenu, dobju dunoņu un samanu zemes drebienus. Tas ir jaunās cilvēces — proletariāta darbs, kas pārveido un ved uz augšu visu dzīvi. Es redzu fabrikas, rūpnīcas, darbnīcas un mašīnas, mašīnas... Sestā daļā no visas pasaules — Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā šīs mašīnas dzīvi dara gaišu un laimīgu. Tās ir tās pašas mašīnas, par kurām es bērnībā sapņoju. Sveicināts, darbs! Sveicinātas, mašīnas!»

Arī «Lasāmās vielas» I un II grāmatā ir ievietoti kādi četri Indriķa Lēmaņa darbi.

Rūtas Skujiņas grāmatu «Saulainie gadi» ir izlaidusi Pedagoģisko rakstu apgādniecība, bet dzejoļi un prozas gabali «Latvijas ģerbonis», «Austra tiek uz skolu» un «Jaunais varonis» ir ievietoti «Lasāmā vielā». Sevišķi labi ir izdevies pēdējais tēlojums «Jaunais varonis», kur Pauls, neraugoties uz dzīvības briesmām, Daugavas palos dodas pāri upei un atved ārstu pie grūti saslimušā tēva.

Par pavisam mazajiem un arī jau lasītpratējiem mūsu Jaunatnes rakstu apgādniecība ir gādājusi, izlaižot vairākas grāmatas ar daudzām ilustrācijām. Tādas ir.

Guli, guli, ganu meita. Tautas dziesma ar Ārijas variantu un E. Ābeles zīmējumiem.

Kas kaitēja man dzīvot. Ilustrētas tautas dziesmas ar M. Kovaļevskas zīmējumiem.

Strupastīša talcinieki. Rūtas Skujiņas teksts un M. Kovaļevskas zīmējumi.

Linu krekls. Tautas dziesmu sakopojis un ilustrējis Indriķis Zeberiņš.

Pieci kaķi. Latviešu tautas pasakas. Sakopojis un ilustrējis A. Kronenbergs.

Pasaku dārzā. Latviešu tautas pasaku izlase. Sakārtojusi A. Tirzmala, ilustrējuši E. Ābele, M. Kovaļevska, A. Kronenbergs, J. Šternbergs un I. Zeberiņš.

Var tikai izsacīt īstu prieku par visām šīm ļoti jaukajām un labajām bērnu grāmatām un pie tās pašas reizes lūgt sniegt mazajiem turpmāk arī plašāku tautas dziesmu sakopojumu, līdzīgu «Pasaku dārzam», ar ilustrācijām, labā izlasē un sakārtojumā, ko bērniem palasīties un paskatīties.

Īsā pārskatā slēdzieni būtu:

1. Grāmatai ir ļoti liela nozīme jaunatnes komunistiskai audzināšanai.
2. Ar grāmatas palīdzību jaunatne var patstāvīgi papildināties savās zināšanās un pasaules uzskatos.
3. Grāmatai jākļūst par jauniešu pastāvīgu un uzticamu draugu visam mūžam gan darbā, gan atpūtā.
4. Jādara viss, lai grāmata būtu pieejama katram jaunietim, kas to vien vēlas.
5. Grāmatas jaunatnei būtu jāraksta katram rakstniekam bez izņēmuma, izmantojot savas dzīvās bērnības atmiņas, lai izlietotu gadījumu radīt kaut ko jaunatnei.
6. Lasītāja iespaidi jaunībā ir sevišķi lieli un paliekami turpmākai dzīvei. Tādēļ arī jaunatnei visilgāk paliek un dziļāk iespiežas atmiņā šai periodā izlasītais materiāls.

No grāmatas «Latvijas Padomju Rakstnieku savienības I kongress 1941. g. 14. un 15. jūnijā Rīgā. 15. jūnija darba sēdes biļetens»

ANDREJS UPĪTS

VĒSTULES REDAKTOREI MARIJAI ŠŪMANEI

Pazīstamā daiļliteratūras tulkotāja Marija Šūmane iesniegusi «Varavīksnei» Andreja Upīša vēstules, kas rakstītas viņai kā Tautas rakstnieka Kopoto rakstu redaktorei. Tās atspoguļo darbu pie apcerējuma «Proletāriskā māksla» atkārtotās iespiešanas, A. Upīša estētiskos principus.

b. Šūmane!

Iedodiet Kurciņam[1] XXI sēj. ievadu, citādi nezinu, kas tajā rakstīts un kas jāgroza sakarā ar «Prol. m.» pārkoriģējumu.

«Pr. m.» neesmu paspējis vēl izlūkot, tikai pārlapoju, ieskatīdamies Jūsu atzīmēs. Tajās daudz lietderīga, lūkošu revidēt pēc tām rakstu. Ievēroju gan arī, ka Jūs tur katrā ziņā gribētu konsekventu tagadējo terminoloģiju, ne to, kas tika lietota ap Okt. rev. laiku. Tas ir tikpat nepareizi, kā ja mēs toreizējam latv. cilvēkam liktu runāt par spuldzēm, virtuvēm, kāpnēm, ietvēm utt. toreizējo ķēķu un trepju vietā. Par «sociālo» un «sociālistisko» rev. jāpārliecinās Ļeņina kop. rakstos.

Vienā ziņā, laikam pašā galvenā, Jūs esat pilnīgi

---

[1] A. Upīša šoferis. *(Sak.)*

maldīgos ieskatos — fakts nemainās, ja arī vēl citiem būtu tādi paši. «Viņa (proletāriskā māksla) neatnāca. Viņa — prolet. lit., prolet. reālisms sāka atnākt līdz ar krievu revol. proletariāta uznākšanu vēstures skatuvē, pirms 1905. g. vēl vārga, burž. ideālistisma aplipusi, vairāk kā simptoms, mazāk kā faktors. Ļeņins 1905. g. (par partejiskumu) tieši prasīja, lai viņa taptu. Gorkijs («Māte») sniedza pirmo paraugu prolet. literatūrai kā savas šķiras līdzgājējai un līdzcīnītājai visniknākajā šķiru cīņas laikā, revolūcijā, pilsoņu karā, nepa gados. Proletārisko dzeju audzēja «Zvezda» un «Pravda» 1912.—1914. Gorkija prolet. rakstnieku krājumi un teorētiskie raksti, augstāko galotni tā sasniedza Demjana Bednija un Majakovska dzejā, 20. gadu otrās puses prozā — «Čapajevā», «Dzelzs straumē», «Cementā», «Sagrāvē», kas to jau pārvērš nākamā, soc. reālisma pakāpē. Manā apcer. par soc. reāl. estētiku šai proletāriskās lit. evolūcijai ziedotas kādas 4 plašas nodaļas.

Dīvainā kārtā Jūs aizstāvat ieskatu par prol. lit. neiespējamību, ko tos laikus nikni propagandēja Trockis un trockisti (Voronskis), bet ko tikpat kategoriski atmeta nost prol. rakstn. savienības un partijas CK lēmumi, vērsti uz to, lai prolet. lit. tiktu pārsvarā par dažādām buržujisku līdzgājēju grupām un tendencēm. Aplamais, šķībais ideoloģiskais pamats būs pamatojis arī Jūsu skeptisko izturēšanos vispār pret runām par prolet. mākslu un dažu labu Jūsu ieskatu sīkumos, kur vērīga revīzija un labojumi nenoliedzami vajadzīgi.

AU

10. VIII 1952

14. VIII 1952

b. Šūmane!

Vakar, uzmanīgāk pārlapodams «Prol. m.» fragmentus, guvu atziņu, ka visas teorētiskās ievada nodaļas patiešām labāk neievietot kop. rakstu sējumā. Interese par viņām varētu būt tāda, ka tas ir pirmais plašākais mēģinājums latv. un arī krievu lit. teorētiski noskaidrot prolet. mākslas esības pamatus un estētikas principus, aizķerot pie tam daudzas problēmas, kuras vēl tagad, pēc 30 gadiem, kā problēmas cilā arī soc. reālisma teorija. Tomēr pats iztirzājums ir tik daudzvārdīgs, puķains un bieži vien nenoteikts, ka pašam neveikli to lasīt. Tā laika terminoloģijai maz kā kopēja ar mūsu tagadējo, — ja es to un visu pārējo ņemtos radikāli pārlabot, tad jau raksts pazaudētu visu savu vēsturisko kolorītu un līdz ar to pamatu, kāpēc tas bij ievietojams kop. rakstos.

Šķiet, ka ievietojamas būtu pēdējās 3 nodaļas ar piezīmi 129. lpp., ka tur atstāstīti proletkulta vadoņu principi un polemika, pirms Ļeņina un partijas kritikas, to un vispār fragmentu atlasi plašāk komentējot ievadā. Ja palikuši neizkoriģēti kādi sīkāki grubuļi, tos vienkārši izdariet, tikai svarīgākos gadījumos atsūtot man zīmīti (līdzi korektūrām) — pa tālruni es dzirdu vāji, tā neko noskaidrot nevar.

Sējuma satura rādītājā Tār. An.[1] satīrai prozā laikam aizmirsti gada skaitļi — konsekvences labad tie būtu jāpieliek katram gabaliņam (iekavās, kā parasts).

AU

---

[1] Tāravas Anniņa — A. Upīša pseidonīms. *(Sak.)*

b. Šūmane!

Lappuses par prol. kultūru lūkoju izlabot pēc Jūsu lietišķām atzīmēm. Līdzšinējā veidā raksts tiešām liek domāt, ka tie nav proletariāta vadoņu, bet arī mani personīgie ieskati, taču tad tas atkal nekādi nerīmējas ar tālāko kritiku par prol. kulta nepareizībām.

Nodaļu par «mākslinieciskās radīšanas būtību» varbūt tiešām var arī pievienot — tajā jau ir daudz kas no tā, par ko runā vēl mūsdienu lit. teorijā. Tikai tad par fragmenta virsrakstu neesmu īsti skaidrībā — padomājiet, vai nevar atrast ko nozīmīgāku, nekā es esmu uzrakstījis («Prol. māksl. darba būtība un pirmie mēģinājumi»). Nodaļas, protams, pēc kārtas numurējamas.

AU

19. VIII 1952

b. Šūmane!

Krauliņš, kas lasījis manas patlaban rakstāmās grāmatas daļu par soc. reālisma estētiku un tāpat veco «Proletārisko mākslu», man neatlaidīgi uzstāj kop. r. XXI sēj. ievietot arī še klātpielikto, sākumā atmesto nodaļu. Tagad, nopietni un rūpīgi pārlasījis, redzu, ka viņam pilnīga taisnība.

Izkoriģēju vispirms tās vietas, kuras Jūs bijāt vai nu lietderīgi atzīmējusi, vai uzstādījusi asam iesmam līdzīgu durstīgu jautājumu. (Šaubās par prol. reālisma kādreizējo eksistenci, tā neatšķirībā no kritizētāja un soc. reālisma u. c. gan šo un to nāksies koriģēt Jums pašiem, kā dažam citam no mūsu kolēģiem, piem., b. Sokolam.) Nolīdzinājis skaistvārdību, izloģiskojis neloģiskās vietas un izskaudis dažas taustāmas pretrunas, tiešām atrodu šo nodaļu par vienu no labākajām, sa-

turā vērtīgākajām, kādas pirmspadomju laikā esmu rakstījis. Patiešām, tajā pirmmeti vai gandrīz itin visiem lit. ideoloģijas un estētikas jautājumiem, kurus cilā, tirzā un risina mūsu pad. lit. teorija, sākot no 1940. g., dažkārt sarisināmama tādā kamolā, ka grūti tajā atrast galu un malu. Ir daudzas vietas šajā nodaļā — neaizmirstiet: 1919. gadā, tātad 16 gadus pirms sociālistiskā reālisma krustabām rakstītas! — piem., par reālisma un romantisma pretmetiem, par satura un formas vienības principu, par valodu kā tautas, nevis kā šķiras piederumu utt., utt., par kurām es pats sevi diži uzlielītu, citiem tas diezin vai ienāks prātā.

Šādā veidā nodaļa katrā ziņā ievietojama kop. rakstos, fragmenta sākumā.

Andrejs Upīts

20. X 1952

Labo redaktor!

15 loksnes pārlapoju, piedurdamies tām vietām, kur bij uzmetusies brīdinošā jautājuma zīme. Tagad viss būs kārtībā.

Tā kā prozas tulkojumi kop. rakstos nav uzņemami, tad šis XXI sējums būs pēdējais — uz 2—3 gadiem, kamēr sarakstīsies «Latv. literatūra» un «Romāna vēsture». Tāpēc man ienāca prātā, ka uz ilgāku atkalneredzēšanos lasītājiem ar šo sējumu nekaitētu pasniegt manas brīnišķīgās figūras attēlu, kuram visādas priekšrocības pret to pirmajā sējumā — vispirms jau šāgada marka. Aizmirsu iebilst par to bb. Bauģim un Jansonam — izdariet Jūs to.

Neko es Jums neesmu ņēmis ļaunā, ne par «Prol. m.», ne par citu. Gluži otrādi: es vairākiem kolēģiem esmu teicis, ka mana redaktore man bieži devusi noderīgus aizrādījumus, un tā tas tiešām arī ir. Ja es kādreiz izmetu kādu tādu mazliet iekniebīgu vārdu, tad tas tāpēc, ka par maz esmu dzīvojis labākās famīlijās un trūkst — kā tur savā laikā teica — īstena «šlifa», to nevajag pārprast.

Recenziju par Niedru[1] tā pavirši izlasīju, palika gan tāds iespaids, ka nevajadzīgi saasināta, meklējot augšā visu negatīvo, ko tikai par grāmatu varētu teikt. Taisnību sakot, es, grāmatu izlasījis (atkal nepietiekoši uzmanīgi), taisījos rakstīt par to «Cīņā». Arī man būtu atzīmējama negatīvā īpašība — periodizācijas trūkums gadu simteņus garā folkloras attīstības mūžā. «L. M.» uzrādītās sīkākās kļūdas nav noliedzamas. Bet grāmatai ir sava spēcīgā, taisni slavējamā puse: tas ir pirmais darbs, kur no zinātniskā vērtējuma viedokļa un [ar] boļševistisku asumu reiz apgāzta visu buržuāzijas laiku un universitātē vēl arī labu laiku mūsu iekārtā slavinātā feodālā garīgā literatūra, pirmo reizi parādīts tās kaitīgums un visa nelietība. Kļūdas, protams, jāizlabo, bet grāmata visumā pilnīgi nepieciešama skolām, augstskolām un visai māc. paaudzei. Varbūt rec. vēl tagad uzrakstītu, bet uz valsts svētkiem u. c. svinīgiem gadījumiem mani atkal avīžu raksti kar augšā, bez tam vēl jāguļ un jāauklē nelāgā mugura.

Andrejs Upīts

28. X 1952

---

[1] Recenzija par J. Niedres apcerējumu «Latviešu literatūra. I.» (1952), kura iespiesta «Literatūrā un Mākslā». (*Sak.*)

A. Upīts

Labo redaktor!

Ar lugu un ludziņu iespiešanu izdevniecība šķiet šo to pārpratusi vai citādi pārlikusi, ar maniem nodomiem un praktiskām vajadzībām tas nesaskan. Autora tiesību kārtotāji sistemātiski reģistrē lauku un provinces izrādes, man iespējams jau astoņu gadu laikā sekot, kuras no manām lugām visvairāk vajadzīgas, saskaņā ar to bij sastādīts iespiešanai iedots saraksts.

Es biju domājis katru ludziņu un lugu iespiežamu tieši atsevišķā grāmatiņā, kā pašdarbībai parocīgāk, nevis atkal kopsējumiņiem, lai spiestuvei iznāktu ērtāk. Jūsu atzīmētos 7 «stāstus par mācītājiem» tomēr gan var iebrošēt kopā vienā vāciņā, tas neko nekaitēs. Tikai beigās klāt jāpievieno manis minēto «Privātīpašums» — vienu no labākajiem viencēlieniem ar zobojumiem par budziskās «jaunsaimniecības» jaukumiem. Par sējumiņa virsrakstu gan negribas īsti domāt — «Astoņi skati par mācītājiem», «Dramatiski viencēlieni par mācītājiem», «Ludziņas par mācītājiem» — kaut ko tādā garā.

«Šodien lillā» ir divcēliens ar ultraaktuālu tēmu — dzeršanas apkarošanu tieši fabrikas strādnieku vidū. Katrā ziņā izdodams atsevišķi.

Gluži tāpat atsevišķi katra lielā luga — kā tas parasti tiek darīts ar citām oriģ. un tulkotām lugām, protams, tas zīmējas arī uz «Ziņģi» un «Lāci» — pēdējā pie tam vēl bērniem, tātad katrā ziņā nostādāma pilnīgi atsevišķi no citām.

Neskatoties uz dažu nelaiķu talmudistu un korānistu pūlēm, visus šos gadus daudz spēlētas lugas «Peldētāja», «Kaija», «Atraitne», «Apburtais», «Spuldzes» ... arī tās katrā ziņā izdodamas, atsevišķās brošūriņās.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Uz jautājumu: «Kā iet?» — esmu iemanījies atbildēt ar citreizējo skolaskunga Purapuķes asprātību: varētu iet labāk. Bez purapuķiskā humora jāsaka: fiziski var iztikt, tikai jāpietaupās, mājās, pēc iespējas vienatnē. Arī jāraksta tikai ar mēru — tas nozīmē, tinti krietni pietaupot un tāpat papīru.

Neko beletristisku tuvākā nākotnē nedomāju sākt. Grāmata par soc. reālisma jautājumiem palēnām tuvojas beigām, no 25—28 loksnēm vēl jānobeidz kādas 4—5, tās varbūt šajā gadā. Nākamā gada kārtībā vēl viens teorētisks darbs, pašam iecerē ļoti interesants, nezinu, kā liksies citiem. Visus savus līdzšinējos latv. lit. apcerējumus — starp tiem arī «Latv. literatūra I» nolieku arhīvā, it īpaši šo pēdējo, rakstītu, domājot par skolu vajadzībām un dažādām «vispārpieņemtām teorēmām» un citu lietprašu iebildumiem. Tagad es rakstīšu 40—50 lokšņu biezu grāmatu: «Latviešu literatūras vēsture» (apm. 1880—1940) — tā kā es pats to esmu līdzdzīvojis un līdztaisījis, bez ieskata tam, ko citi tur iedomājušies un gribētu dzirdēt, arī bez piemērošanās kaut kādām mācības vai citām praktiskām un didaktiskām vajadzībām. M a n a latviešu literatūras vēsture absolūti atšķirsies no visām līdzšinējām latv. l. vēsturēm. Buržuāziskajā daļā tagad, pēc 1940., nav vairs jāpiegriež galvenā vērība atsevišķu dzeju un rakstnieku darbiem dažādos virzienos un laikos. Maģistrālā līnijā jāpatur latv. buržuāzijas šķira pati kā tāda, no iesākuma cauri uzplaukumam, līdz norietam un pazušanai no dzīves un vēstures arēnas un apvāršņa. No sākuma līdz beigām — veselas tautas šķiras likteņa gājiens visā noslēgtā likteņa lokā. Lit. vēstures metodei tagad pienākums izsekot šo likteņa loku, galveno vērību pievēršot pašas šķiras attīstībai, dažādās peripetijās izaudzējot arī savas literatūras dažādos posmus.

Domāju, diezgan viegli saredzams, ka **šāda** vēsture rakstāma pavisam citādi nekā līdz šim, citādāk, kā pats to līdz šim esmu darījis pēc tradicionāliem paraugiem, nedomādams par tagad skaidri pārskatāmu, skaidrā ainā parādāmu un noslēdzamu gala **bilanci**, uz kuru visam tēlojumam jātiecas, jātur prātā no pašas pirmās nodaļas.

Andrejs Upīts

16. X 1954

JĀNIS GRANTS

NO PIEZĪMJU GRĀMATIŅAS

Mazu ieskatu J. Granta jaunrades laboratorijā paver rakstnieka piezīmju grāmatiņa. Tā radusies pēdējos gados, kādā vietā ir minēts 1968. gads.

No jūras kā zila migla tuvojās krēsla.

Mīlestības acis ir aklas.

Kāda reņģu vērēja apsējusi kā priekšautu J. Liepiņa neierāmētu gleznu.

Skolas dziedāšanas klasē stipri čīkst durvis. Kāds saka: «Tie te tik lieli dziedātāji, ka iemācījuši pat durvis dziedāt.»

Ja tilts nebūs laikā uzcelts, tad no tiem šāļiem, kas izvadīti uz ledus, sanaglosi sev zārku.

Zaļi āboli ar rupjmaizi.

Arī pie sivēniem strādājot, nevajag cūkoties.

Smagi nest, bet pamest žēl.

— Kas no visa tā iznāks?
— Tie paši putekļi, tikai citā krāsā.

J. Grants

— Viņš tevi pazīst?
— Tā tik vēl trūka, lai viņš mani nepazītu.

Un, jo vairāk viņš raudāja, jo acīs dega ar kādu sausu liesmu, ko asaras nespēja nodzēst.

Redakcijas darbinieks izņem no galda atvilktnes biezu, ar auklu pārsietu manuskriptu, kas ilgi gulējis redakcijā, un runā ar autoru par viņa darba trūkumiem. Bet autors redz, ka manuskripts nav nemaz lasīts, jo viņa mezgls nav raisīts vaļā.

Sāp prāts . . .

. . . Soļi, liekas, nāk arvien tuvāk un tuvāk. Tu pat sadzirdi viņu skaņu. Bet neviena nav, apkārt aizdomīgs klusums. Un tad pēkšņi nojaut, — tā ir sirds, kas nav sagaidījusi Tevi vai to, ko sauc par Tevi.

Mirušie nepārnāk.
«Ne jau tam ir grūti, kas miris, bet tam, kas palicis dzīvs.»

«Maijs sākas janvārī.»

Kāds uzkāpj pa trepēm nama sestajā stāvā un jautā, kas te šī par ielu.

— Vai tu no kā vispār bīsties?
— No dieva debesīs un sievas zemes virsū . . .

Kāds pēc svētkiem saka: «Galvā troksnis, bet kabatā — klusums.»

No mākslas nedzīvo, māksla palīdz dzīvot.

Zvirbuļi uz palodzes knābāja putraimus ar tādu steigu, ka izklausījās, it kā lītu steidzīgs lietus.

. . . krita kā lidojumā sala nonāvēts putns.

Tikai kurpes zin, vai zeķes veselas vai cauras.

Tu dzīvosi ilgi — līdz pašai nāvei.

Kad rokas aplaudē, bet sirds — klusē.

Ar manu atmiņu tev nav ko strīdēties.

Nauda un pātari jāskaita.

UZVĀRDI

Lazdups; Kopmanis;
Lejpēteris; Raibacis;
Liepnieks; Marģers;
Ābolnieks; Nore; Aploks;
Salzemnieks; Mežoga.

BRUNO SAULĪTIS

LEĻĻU TEĀTRIS

(Fragments)

(Gundegas Saulītes ievads un publikācija)

1969. gada vasara. Aiz muguras gadi, kas pavadīti ar «Ošu ģatves» varoņiem, Bruno Saulīša romānu jau pavasarī saņēmuši lasītāji. Rakstnieks pusnopietni, pusjokojot draugiem solās nekad vairs pie romāna neķerties...

Taču auglīgajā Daugavas krastā Jumpravā, kur ieceres dažkārt realizējas tikpat ātri, kā nosarkst tomāti piesaulē, rakstnieka iztēlē sāk dzīvot nopietni un jocīgi cilvēki — viņa nākošā prozas darba varoņi. Jūlijā un augustā top Bruno Saulīša stāsts «Leļļu teātris».

Mākslas akadēmijas students Roberts vasaru pavada kādā Kurzemes pilsētiņā. Jaunekli uzaicina par skulptoru kultūras nama leļļu teātra kolektīvā, un, pašam nemanot, viņš nokļūst raibu notikumu virpulī. Darbošanās ar lellēm, iepazīšanās ar paškdarbniekiem, kuru lielākā daļa gan ir izbijuši profesionāļi, ļauj Robertam ieskatīties cilvēku raksturos.

Spilgtiem, asiem vilcieniem, pasmaidot par cilvēku vājībām un dīvainībām, rakstnieks veido stāsta varoņus — mākslinieku Mintautu Šķiestu, enerģisko kultūras nama direktoru Pramšānu, «ceļojošo aktieri» Lindi un citus.

Ikvienam, kas darbojas kādā mākslas nozarē, būs pazīstami tie brīži, kad pēc ilgāka apstulbuma un

taustīšanās pa pustumsu pēkšņi atplaiksnās gaismas stars un viss grūtais, neizprotamais un sarežģītais pēkšņi pats no sevis izgaismojas, kļūdams brīnum vienkāršs, skaidrs un neapstrīdams. Tādus mirkļus ar drudžainu steigu jāprot notvert un izmantot, jo ar laiku atsevišķas detaļas un formas apveidi atkal var pagaist, un tad, tos meklēdams, cilvēks no jauna nereti iekrīt nesaprašanā un pēdīgi nonāk pie melna izmisuma.

Māls manos pirkstos padevās, ik rokas kustība radīja vaibstu spēli, par kuru es biju noteicējs un kuru nedrīkstēju nelietīgi izlietot.

Ja luga būtu jēdzīgāka, es tagad atcerētos atsevišķas epizodes, replikas, remarkas. Luga nebija tik jēdzīga. Tā nedeva interesantus raksturus, tikai risināja notikumus — citu pēc cita. Nu bet vai tad man nepietika ar šiem notikumiem, vai tiešām man būtu jāpēta visi tie teikumi, kurus bez sevišķas izvēles un jēgas runāja galvenie varoņi un blakuspersonas? Ko viņi domāja un vai vispār domāja, to es tāpat nekad nenoskaidrotu.

Man bija pašam sava galva, un es skaidri redzēju savu varoņu raksturīgākās iezīmes. Leļļu galvās, kas paliek sastingušas visu lugas laiku, tā kā tā nevar attēlot acumirklīgu prieku, bēdu vai izmisumu. Tur jādod iezīmes, kas der daudzām situācijām, dažādiem dvēseles stāvokļiem.

Lūk, bruņinieks. Kādu es viņu biju izveidojis iepriekšējā variantā? Samērīga, skaista seja ar vīrišķīgām lūpu līnijām, ar nāsīm, kuru izliekums vien jau liecināja par spēku un stipru gribu. Bet kas visu to redzēja? Varbūt aktieris, varbūt režisors pirmajā rindā un tad arī tikai pie parastā apgaismojuma. Taču izrādē nāks elles un uguns skati, Šķiesta sagriezīs tādu gaismas virpuli, ka no mana filmaktiera nepaliks pāri nekā.

Ar kādu rūpību es biju veidojis uzacu liekumus un

B. Saulītis 1970. gada pavasarī

zodu! Tagad ar īkšķi uzbīdīju prāvu māla vīli — lūk, radās pieres karnīze, kas saskatāma jau pa gabalu.

Bruņinieks iet caur liesmu jūru un cīnās ar pašu nelabo. Vai tādam varonim var būt sapņainas acis un gluds, piemīlīgs vaigs? Nekas tamlīdzīgs! Briesmu atspulgi viņam veidojuši cieši piemiegtas acis — nepārtrauktu tumšu svītru, kamēr žokļi kļuvuši asāki par nazi.

Un Andželika — sapņainā apburtā princese? Paguliet jūs septiņus gadus zārkā, tad paskatīsimies, cik sārta, cik veselīga būs jūsu sejas krāsa! Te vajadzēja bālu, caurspīdīgu vaigu, ko izceļ liela, sarkana mute. Pie joda ar pašu Intu, kuras sapostais skaistums mani bija maldinājis.

Par laimi, ļaunajam garam jau pašā sākumā biju izveidojis it pieņemamus viepļus. Kādreiz jau, arī tumsā šaujot, var trāpīt mērķī. Bet karalis, mīlīgais, vientiesīgais latviešu večukiņš ar tradicionālo balto bārdiņu! Nost visu šo frizējumu, prom liekos karambuļus un izciļņus — te patiešām derēja īsts kartupelis! Pierē divas stikla pogas, lai spīd kā trulas sivēna ačeles, bārdas vietā retus pakulu kumšķus, jo katram zināms, ka iedzimtiem plānprātiņiem apmatojums mēdz būt rets un nevienmērīgs.

Palika vēl aukles un sargi, algotie karakalpi, palika karaļmeitas draudzenes, vīzdegunīgās, muļķīgās knīpas.

Laukā bija melna nakts, darbnīcās dega spuldzes. Es spaidīju, mīcīju, vilku un glaudīju mālu, gatavās galviņas krājās uz kastes malas. Man veicās, vismaz likās, ka man veicas, bet varbūt es atkal kļūdījos. Varbūt kaut kur es pārspīlēju, sabiezināju, šāvu pār strīpu. Kā tagad derētu Šķiestas vērīgā acs un viņa padoms!

Taču Šķiesta gulēja nekustīgs, un tikai reti burkšķi liecināja, ka meistars vēl pie dzīvības.

Gāja stundas, es biju strādājis kā bez elpas. Katrai mākslas nozarei ir savas īpatnības. Dzejnieks uzraksta dzejoli, un tas ir gatavs, gleznotājs uzvelk pēdējo otas triepienu, un gleznu var kārt pie sienas, turpretī skulptors izveido iecerēto tēlu mālā, un pēc tam vēl jāveic bezgala daudz dažādu operāciju, lai darbu varētu uzskatīt par nobeigtu. Galviņas bija izveidotas, tomēr nevarēju pateikt, vai pietiks laika visam pārējam.

Noliet māla figūru ģipsā nav sarežģīts uzdevums, bet savu iemaņu vajag arī tur. Umbrass varbūt būtu rīkojies lēnāk un apdomīgāk, taču Umbrasa nebija. Lēju pats, steidzos un pirmās formas sabojāju. Nācās liešanu atsākt no jauna. Aiz logiem blāzmojās rīts.

Ak, šīs darba trakumā aizvadītās naktis! Cik daudz tajās padarīts, un cik daudz arī pārāk sasteigts, strādājot bez vajadzīgās atturības un prāta kontrolēta vēsa miera. Toreiz man šķita, ka es spētu strādāt kaut nedēļu no vietas.

Šķiesta vēl arvien nemodās. Izdzēsu elektrību, tā vairs nebija vajadzīga. Un tūlīt, gluži kā atsaukdamies uz slēdža knikšķi, pie durvīm klauvēja Pramšāns.

Viņš dzīvoja turpat Kultūras namā, droši vien redzēja, ka darbnīcās visu nakti deg spuldzes, un tagad steidzās šurp. Atvēru durvis, un direktors inscenētājs klupšus ieklupa telpā.

— Tā. — Viņš pameta aci rāmjos ievilktajās marlēs, kas, iegruntētas un krietni nostāvējušās, šķita kļuvušas pelēki dzeltenīgas.

— Šķiestas nav? — Pramšāns, sānis sagriezies, vaicāja.

Norādīju uz guļvietu.

— Tā. Guļ. Kad celsies, lai vācas ārā. Sliņķi man nav vajadzīgi.

— Labi, — es piekrītoši pamāju ar galvu.

— Un ko jūs te darāt?

Paskaidroju, ka pārtaisu leļļu galvas.

— Tagad? Divas dienas pirms pieņemšanas izrādes? — Pramšāns ievaidējās. — Jūs esat traks!

— Labāk vēlu kā nekad, — es atteicu.

— Bet kāpēc tas vajadzīgs?

— Tās nebija lelles teātrim, bet rotaļlietu veikala skatlogam.

— Un tagad jums pēkšņi atausa gaisma. Vai varbūt Šķiesta?

— Šķiesta, — es atzinos.

Pramšāns kļuva zili sārts. Grāmatās biju lasījis, ka tā mainoties sejas krāsa liela satraukuma brīžos. Tai brīdī pirmo reizi to redzēju pats savām acīm.

— Jūs . . . jūs . . . — viņš meklēja vārdus. — Pazūdiet ar visu savu Šķiestu, ar visām galvām!

— Labi! — es piekritu un sāku ziest papīra masu gatavajās formās. Strīdēties un pierādīt savu taisnību man nebija laika.

Pramšāns paskatījās, apcirtās apkārt un aizskrēja, darbnīcas durvis skaļi aizcirzdams.

Kaut kur spēlēja futbolu, kaut kur mēģinājumos svīda aktieri, tirgū un namu pagalmos tērgāja sievas, apspriezdamas, kas ar ko saietas, bet man gar visu to nebija nekādas daļas. Kā apmāts es vēl joprojām līmēju, ziedu un gludināju, liku klāt un plēsu nost matus, uzacis, bārdas kušķus.

Šķiesta svilpodams ņēmās ap marli. Kā izpirkdams ilgo vilcināšanos un ietiepību, viņš gleznoja abus prospektus reizē, vilkdams izaicinoši košas līnijas, kuras pēc tam atkal pārklāja ar krāsu laukumiem, apļiem un trijstūriem.

Reizi pa reizei pametu acis uz marlēm. Šķita, ka Šķiesta rotaļājas un gluži kā bērns gražojas ar neredzamu pretinieku, taču valdīt pār krāsām viņš prata. Lai kādas figūras veidojās uz ietonētā pamata, tām varbūt nebija acīm redzamas jēgas un atšifrējama nolūka, bet tās, Šķiestas vārdiem runājot, izspēlējās, pārsteigdamas un spēdamas iepriecēt.

— Starp citu, Robi, — meistars atcerējās, — zem gultas ir tavi cāļi un sivēni. Rokas pūtinādams, tu varētu apgleznot.

Pieliecos un izvilku dienas gaismā lieliski sagatavotās butaforijas. Tur nebija žēlots ne talks, ne smilšpapīrs, atlika vienīgi ķerties pie otas.

Godīgi jāatzīstas, ka ne pirms tam, ne pēc tam man nav gadījies veidot skulpturālus mākslas darbus, kas attēlotu ceptus uzkožamos. Smērēju dzelteno un brūno krāsu, kamēr Šķiesta stāvēja aiz muguras un pamācīja:

— Virsū laid tumšāku, pie kauliņa viņš varbūt drusku apdedzis. Tā, un te ir notecējis ar galertiņu. Šķiņķīti sarkanāku, sarkanāku! Būs piešāvuši salpetri, vai mums žēl. Nē, tev ir ķēriens, dieva vārds! Sutiņš tevi būtu iztaisījis par glaunu meistaru. Tu tikai, vecais, neapvainojies!

Es neapvainojos. Uzmanījos tikai, lai pārāk nenoķēpātos, un aiznesu gatavos cepešus uz palodzi. Šķiesta pa to laiku uz marles bija iekrāsojis kaut ko līdzīgu milzīgai acij.

— Kas tas tev būs? — rokas tīrīdams, ievaicājos.

— Muļķiem ko brīnīties, — viņš attrauca, tad paskaidroja: — Tas, protams, nezīmējas uz tevi, bet uz Pramšānu. Ja tas smerdelis te iedrāzīsies, tad atkritīs augšpēdus.

— Paklausies, — kāpēc tev vienmēr jāplēšas ar Pramšānu ?— es ievadīju nopietnu sarunu.

— Nezinu, — Šķiesta atzinās. — Nudien nezinu, bet citādi viņš neiznāk.

— Katram jau ir cilvēki, kurus lāgā nevar ciest, bet vai tāpēc jāpazemojas līdz ienīšanai?

— Nu nekas, es varu arī pazemoties, — Šķiesta novilka. — Lai tikai viņš parādās.

Taču Pramšāns vairs darbnīcās neparādījās. Laikam viņš bija izlēmis, ka mēs tīši spītējamies, tāpēc izvēlējās starpnieku, un šis starpnieks bija Anniņa. Dīvaini, kā tas dzīvē mēdz notikt. Ja divi cilvēki nespēj vai negrib sarunāties, palaikam atrodas kāds trešais, kas spēj sarunāties gan ar pirmo, gan ar otro, un galu galā visi trīs uzzina, kas notiek un ko katrs vēlas.

Anniņai piemita apbrīnojamā prasme uzklausīt un samierināt, sastrīdēties ar viņu laikam nemaz nebija iespējams. Dzirdot asākus vārdus, viņa nesarka un nebālēja, vaigs palika nekustīgs kā akmenī izcirsts. Viņa pasmīnēja, bet neiekarsa un nepadevās acumirklīgām emocijām.

No Anniņas uzzinājām, ka Pramšāns uzskata mūs par neglābjami samaitātiem cilvēkiem, ar kuriem ielaižas pirmo un pēdējo reizi. Tomēr viņš izteicis cerību, ka līdz piektdienai varbūt saņemsimies un izsludinātā pieņemšanas izrāde varēs notikt.

Šķiesta tūlīt pasāka Pramšānu sunīt un saukt par mākslas slepkavu, tomēr Anniņai izdevās meistaru nomierināt vismaz tik daudz, ka viņš bija ar mieru turpināt ietonēšanu un svītru vilkšanu.

Nākamajā rītā saliku jaunās galvas puļķos.

Šķiesta ievaicājās: — Gatavs?

Atbildēju, ka gatavs.

— Malacis! — viņš nopriecājās. — Bet tagad, Robīt, ej mājās un izgulies. Rīt atnāc uz izrādi, tad tu redzēsi brīnumus. Es slēgšu darbnīcu ciet un sākšu.

— Un tas te? — es pamāju uz abām marlēm.

— Tas ir tikai joks. Meistars Šķiesta nekad neizšauj pulveri pirms laika. Nu čau!

Izgāju uz ielas un tikai tad pamanīju, cik esmu noguris. Divu dienu un nakšu smagums pēkšņi bija sagūlis plecos, darīdams mani pavisam miegainu.

«Tūlīt likšos gulēt,» biju izlēmis. «Nez, cik tagad varētu būt pulkstenis?»

Pulkstenis rādīja pusdivpadsmit. Viņpus laukuma ļaudis cītīgi virināja restorāna bufetes durvis. Vēlreiz pametu acis pulkstenī — tas bija apstājies. Pulksteņi reizēm mēdz apstāties, bet laiks arī tad iet uz priekšu. Kļavas pie ugunsdzēsēju torņa bija kļuvušas dzeltenīgas, tās stāstīja par rudeni.

Nobraucu roku gar zodu, arī bārda bija augusi. Kamēr tagad nonākšu savā piebūvē, mani redzēs vismaz piecas pilsētiņas sievas un pēcāk mācēs pačukstēt kaimiņienēm, ka pulksteņmeistara brāļadēls pagalam nogājies, ar sasodītajiem māksliniekiem dauzīdamies.

Pie reklāmu staba vējš raustīja lielu, tipogrāfijā iespiestu afišu. Kultūras nams ziņoja, ka drīzumā notiks leļļu teātra pirmizrāde — pasaku luga «Andželika» — N. Pramšāna literārajā apdarē un inscenējumā. Piedalās pašdarbības kolektīvs. Datumi vēl nebija iespiesti, tos vēlāk varēja ierakstīt ar roku.

Sameklēju kabatā nagliņu un piespraudu atplēsto stūri.

— Priecājies? — aiz muguras kāds ierunājās, un, pēc balss spriežot, šķita, ka šis cilvēks nav vesels.

Atgriezos un sastapos ar nedabiski mirdzošajām Helmūta acīm.

— Priecājaties? — viņš nelāgi smaidīja.

Paraustīju plecus. Smaids zēniskajā sejā apdzisa.

— Vai zināt, ko Linde? — Helmūts piemiedza acis. — Pārcēlies pie Intas. Jau trešo dienu. Saprotat?

— Nomierinieties! — es sacīju. — Tad jau tur vairs nekā nevar līdzēt.

— To es tā neatstāšu. Nekad!

Nelaimīgais mīlētājs bija sakampis mani pie svārku stūriem, savā izmisumā viņš šķita smieklīgs. Man vajadzētu viņu pažēlot, bet žēluma nebija, ar lietišķu nežēlību es vaicāju:

— Ko tad jūs tagad darīsiet? Izrausiet Intu no Lindes gultas un ņemsiet pie sevis?

Viņš soli atkāpās, tad pateica pusčukstus kā noslēpumu: — Es atriebšos! Briesmīgi!

Prātā man ienāca Lindes pašapzinīgā vīrišķība. Ko tai varēja padarīt histēriskais puika Helmūts? Šaujamos, sitamos un duramos taču viņš negudroja likt lietā, tādiem zvēra darbiem vajadzēja vairāk dūšas. Varbūt Helmūts gribēja Lindi nozāļot? Nebija izslēgts, ka viņš pierunā vai uzpērk piekāvējus.

«Ek, nieki, zinām šos divdesmitgadīgos Otello,» es nožāvājos un vilkos mājās.

Sapņoju, ka upmalā esmu iestidzis mālos un netieku vairs ne no vietas. Pūlējos visādi, bet, kad biju jau līdz padusēm, no krūma ar makšķeri izlēca grāmatvedis Lipstiņš. Viņš dīvaini pietupās, pavērsa pret mani rādītāja pirkstu un sauca: — Tu gribēji mūs visus pārtaisīt un pielikt mums jaunas galvas! Nekā nebija! Tagad tev pašam būs galva ar puļķi vidū, to varēs grozīt, bet tā nemainīsies. Ne priekos, ne bēdās! Un tev pierīkos troses, lai var raustīt, jo Pramšāns tā ir mācījies divu mēnešu kursos. Smejies vai raudi, bet visa dzīve ir viens liels leļļu teātris. Dari, ko gribi, domā, ko gribi, — tikai leļļu teātris un vairāk nekas!

— Nav! — es iekliedzos un atmodos. Saule stāvēja augstu pie debess un iespīdēja mana mitekļa logā.

Savādi, kāpēc par dzīves aplamībām sapnī palaikam jāatbild tiem, kas pie šīm aplamībām vismazāk vainojami? Ko tad grāmatvedis Lipstiņš saprata no leļļu teātra, ko viņš te varēja glābt vai palīdzēt?

Sameklēju skūšanās piederumus un devos uz virtuvi pēc silta ūdens. Krustmāte Olga noskatījās manī kā pazudušā dēlā. Kad jauns cilvēks divas dienas nav rādījies mājās, skaidrs, ka viņš vai nu meties uz žūpošanu, vai sapinies nelāgu, vieglprātīgu sieviešu valgos. Nākamajā pusstundā man uzskaitīja visus manus iespējamos grēkus, izteica nožēlu un cerības, ka es pats visu sapratīšu.

— Es saprotu. Tas nekad vairs neatkārtosies! — solīju laboties. — Nekad, krustmāt, goda vārds!

Krustmāte ieteica padomāt par vecākiem un citiem, kas mani audzinājuši. Sacījos padomāt un pastāstīju, ka parīt no rīta atgriežos Rīgā.

Viņa atviegloti nopūtās. Laikam gan Kurzemes radi visu laiku bija jutuši par mani zināmu atbildību. Tagad, kad es šo atbildību noņēmu, radās atvieglinājums.

— Es iedošu tev līdzi tomātus, — tante Olga izlīdzinoši sacīja.

— Tomāti vienmēr noder, — pamāju ar galvu un sāku mazgāties.

Pulkstenis tagad bija uzvilkts, līdz pieņemšanas izrādei palika labi ja stunda, man vajadzēja pasteigties. Apvilku tīru kreklu un, kurpes nospodrinājis, sāku justies kā pirms lieliem svētkiem.

Un vai tad nebija svētki? Divus mēnešus es tiku strādājis pa kultūras namu, tagad pienāca darba skate. Kurš cilvēks gan negribēs paskatīties, ko īsti padarījis?

Nesteidzīgi soļoju uz Kultūras namu. Drīz vien ievē-

roju, ka tai pašā virzienā ved bērnu bariņus. Droši vien Pramšānam bija prātā vienkāršs psiholoģisks gājiens: viņš salaidīs zālē mazuļus, tie priecāsies, smiesies un plaukšķinās. Pieņemšanas komisijai, vienalga, cik īgnā, cik nelabvēlīgā omā tā ierastos, būs jārēķinās — sak, dārgie biedri, varbūt jūs esat pārsmalcināti un lielās mākslas izlutināti, varbūt jums nepatīk, taču paskatieties — te ir mūsu īstā publika, viņiem patīk, tātad mēs neesam veltīgi strādājuši.

Ap Kultūras namu pulcējās ļaudis, tie gāja iekšā un nāca laukā.

Dažas reizes Rīgā biju nokļuvis tā saucamajās pieņemšanas izrādēs, kur tajos gados vēl izlēma — būt jaunai izrādei vai nebūt. Šīs izrādes publiski neizziņoja un nereklamēja, teātru administrācijas bieži vien pat brīdināja, ka nepiederošas personas zālē neielaidīs, taču, kad pacēlās priekškars, brīvu vietu parasti nebija ne parterā, ne balkonos. Daudzie aktieru un tehniskā personāla radi un paziņas, par spīti visai stingrībai, par spīti divkāršai un trīskāršai kontrolei, atrada nepieejamā cietokšņa mūrī spraugu, lai blakus citiem teātra draugiem un lietpratējiem noskatītos pieņemšanu, jo vēlāk, kas zina, var vēl ko svītrct vai noīsināt.

Vai N. pilsētas iedzīvotāji zināja galvaspilsētas teatrāļu tikumus un paradumus? Daži varbūt zināja, citi nāca tāpat, jo vienādas idejas bieži rodas vienā laikā dažādās ģeogrāfiskās vietās, dažādu cilvēku prātos. Kā nomanāms, Pramšāns par publikas pieplūdumu neuztraucās, kontrolierus nekur neredzēja, pēc ielūgumiem vai goda kartēm neviens neprašņāja.

Uzkāpu pa trim pakāpieniem un jau gribēju ieiet pa kolonnu ietvertajām durvīm, kad augšstāvā pavērās logs un pa to izliecās Mintauts Šķiesta:

— Robert, uzkāp drusku augšā!

Šķiesta bija tērpies rūtainā kreklā un apsējis raibo Sutiņa šallīti, tātad arī viņš gatavojās uz svētkiem. Marļu vairs neredzēja, sasistie rāmji rēgojās kā žepēri — pēc siena aizvešanas sakrituši cits pār citu.

— Es tev ieliešu vienu aliņu! — būdams vislabākajā, visgaišākajā omā, Šķiesta uz galda malas atsita alus pudeli.

— Lūdzu, vai viss nav kārtībā? Īsts meistars nekad nekasās! Pats ar savu roku piekāru prospektu.

— Un ko Pramšāns?

— Ko t šis! Uz prospekta nekādu bilžu nav, tikai strīpas un plankumi. Kad uzlaidīs gaismu, viņš tā izspēlēsies, ka traks varēs palikt! Vieni un tie paši pleķi, bet tur var dabūt gan rītu, gan vakaru. Es pats iešu pie prožektoriem.

— Vai nebūtu laiks? — es ieminējos.

— Laika diezgan, — Šķiesta atmeta ar roku. — Logs paliek vaļā, kad komisija piebrauks, redzēs. Vai tu negribi žāvētu zutīti, pag, tūlīt uzkodīsim!

Šķiestam tiešām bija žāvēts zutis, pie tam nevis papīrā ievīstīts, bet glīti uzgriezts uz garena zivju šķīvja. Gar šķīvja malām rindojās tomātu šķēlītes.

— Ņem! — meistars mudināja. — Tikai dakšiņu gan nav.

Ieturējāmies tāpat bez dakšiņām. Šķiestas garastāvoklis vēl vairāk uzlabojās, viņš atcerējās, ka pie Sutiņa esot sprieduši: māksliniekam algots darbs nav jāstrādā.

— Vai mums Pramšāns ko dod, vai Lipstiņš ko izmaksā? Gandrīz nekā, — Šķiesta apcerēja. — Un tomēr dzīvot var.

Piekritu, ka dzīvei nav nekādas vainas. Pēc brīža

pie Kultūras nama piebrauca vieglā automašīna, un Pramšāns iznāca pretī apsveicināties.

— Nu, re! — Šķiesta paņēma zušu šķīvīti, uzlika uz tā papi un pabīdīja nostāk. — Ejam!

Iegāju viņam līdzi apgaismotāja būdā. Šķiesta atstūma apgaismotāju sānis un noteica: — Tu man palīdzēsi.

Krāsainie stikli bija samesti juku jukām, bet vēl pietika laika tos sakārtot.

Paskatījos lejā — zālē murdēja simtgalvains pūlis — lieli un maziņi. Mazajiem jau bija apnicis gaidīt, viņi spiedza un skraidīja apkārt.

Svinīgs, bet saliecies kā vienmēr, zālē ienāca Pramšāns, vezdams pieņemšanas komisiju. Viņus nosēdināja trešajā rindā, priekšā izkārtoja galdiņu ar spuldzi un mikrofonu. Ieradās Anniņa. Pramšāns atvainojās un aizsteidzās — viņam bija jābūt uz skatuves. Kaut kur sīcoši iesmeldzās zvans — vienu reizi, tad otru, trešo. Lēni, kā negribēdamas lustrā dzisa spuldzes.

Brīdi bija klusums, tad skaļi ieskanējās mūzika magnetofonā. Puskrēslā čīkstēdams vērās priekškars.

Dažas sekundes spocīgi ēnojās nelielie dekorāciju izciļņi. Tad Šķiesta ķērās pie prožektoriem. Vispirms viegla gaismas strēle pārslīdēja pār dēļu ielogoto leļļu skatuvi, tad stars pieķērās pie prospekta un tur palika, pieņemdamies spēkā un spilgtumā.

Es skatījos un neticēju pats savām acīm: uz ilgi gruntētās un tonētās marles visā varenībā tagad mirgoja Rumbas ūdenskritums, tam blakus bargi slējās Durbes bruņinieku pilsdrupas, bet priekšā nevainojami izgleznoti bāleliņi un zeltenes bija pasākuši danci ap degošu darvas mucu. Pašā vidū greznojās senlaicīgi, skaidri salasāmi burti ar nepārprotamu nozīmi:

Aizvēru acis, likās, ka redzu parādību, bet parādība neizgaisa. Tagad to bija ievērojis arī Šķiesta.

— Oi johai! — viņš pielēca kājās un izskrēja no apgaismotāja būdas. Anniņa bija pieliekusies pie mikrofona un kaut ko izmisīgi skaidroja, taču mikrofons, kā parasti tādās reizēs, pēkšņi vairs nedarbojās.

Publika sačukstējās, balsis auga augumā, bet tai brīdī, kad šķita, tūlīt izprāgs smiekli, skatuve piejuka pilna ar mīļiem kroplīšiem, maziem idiotiņiem — petruškām. Lellītes lēkāja, vicināja īsās roķeles, kas šķita pieaugušas tieši pie kakla, un bērni iegavilējās. Norima arī pieaugušie — laikam jau viss notika tā, kā tam bija jānotiek.

Un tad parādījās karalis. No augšas es vispirms saskatīju ar melnu lakatu apsieto Pramšāna pakausi, lai kuplie mati neveltos pāri skatuves malai. Pramšāns sametās līkumā un izslēja paceltu roku ar lelli.

Bet kas tad tas? Karalim nebija jaunās galvas ar retiem spalvu kumšķiem, bet vecā — ar mīļo latviešu dieviņa bārdeli. Ko viņi darīja? Vai tad es veltīgi pūlējos, veltīgi veidoju īstus viepļus, kas darītu godu vislabākajam leļļu teātrim?

Karalis savicināja trosēs iestiprinātās rokas, un Pramšāns nosēcās: — Vediet šurp manu meitu princesi!

Magnetofona mūzikas pavadībā friziere Inta cēli uznesa Andželiku, un arī Andželikai bija skatlogu lelles galva.

— Pietiek! — man gribējās kliegt. — Pārtrauciet! — Taču pēdējā brīdī es nopratu, ka manus kliedzienus tāpat neviens nedzirdētu un neuzklausītu. Lielais leļļu teātris vairs nebija apturams. Izspraucos no būdas un devos lejā uz skatuvi.

KĀRLIS FIMBERS

KĀ ES UZRAKSTĪJU «PELĒKO ZEMI»

(Fragments)

1. Kā radās ideja

Kad es sāku rakstīt, manī radās un veidojās vesela masa tēmu, un visas tās prasījās, lai ātrāk izliktu uz papīra. Dažreiz nebiju sācis strādāt pie vienas, kad jau otra bija īsumā jāatzīmē, lai neaizmirstos tās ideja. Strādāju vēl pie «Klānu ļaudīm», kad sāku sajust lielu vajadzību uzmest pa satura rindai jaunam darbam — «Pelēkai zemei». Šīs rindas veidoja it kā nodaļu virsrakstus, kā skeletu plašākam romānam par Latvijas kalpu ilgām pēc savas zemes gabaliņa. Pieredze visam tam man bija liela no tēva gaitām, kas visu mūžu bija aris Naudītes muižas kunga un vairāku pagastu budžu laukus. Trīsdesmit gadus viņš kā vergs bija lējis savus sviedrus svešos tīrumos un nebeidza jūsmot: «Ak, kaut man pašam būtu mazs gabaliņš zemes! Kaut varētu tajā uzcelt savu būdu!» Lūk, to es gribēju uzrakstīt uz papīra, pateikt ar tēlu valodu, lai saprastu tūkstošus kalpu, kas domāja tāpat un ilgojās kā mans tēvs.

Baronu varas sagrāve deva iespēju piepildīt daļu no šīm ilgām. Bet kā? ... Agrārā reforma, manuprāt, piedzima kropla. Tās iniciatori bija izgudrojuši tādus likumu pantus, kas deva iespējas radīt milzīgas spekulācijas. Zemes bija daudz, gribētāju arī daudz, un katrs kāroja to taukāko kumosu. Dažam mutīgam vīram, kas prata kungiem pielīst, bija iespēja izvēlēties no trim

četriem objektiem to vislabāko. Un arī tad vēl, kad bija piešķirts, atteikties no tā un paņemt atkal citu. Bet dažs biklāks vīriņš nedabūja neko vai arī palika pie kāda purva vai krūmu ieloka. Ar visādiem taisnības un netaisnības iemesliem budžu dēli cīnījās, lai saņemtu zemes gabalus blakus tēvu mājām, lai apvienotu robežas, lai kalpi, kurus ieveda no Polijas, apstrādātu arī viņu zemes gabalus jeb vai lai pārdotu piešķirto zemi par lielu naudu un prasītu atkal jaunu gabalu.

Materiāls bija bagāts. Kā ģindeņa ribas tas spiedās ārā no pašas dzīves un prasījās attēlojuma uz papīra. Studijas Rīgas Tautas augstskolā pie Pāvila Rozīša pavēra iespēju šīm ģindeņa ribām aplikt miesu — veiksmīgāk vai neveiksmīgāk notēlot notikumus un sadzīves epizodes. Radās iespēja strādāt pie bagātās vielas. Un es uzstādīju sev prasību: uzrakstīt romānu par Latvijas buržuāzijas izgudroto agrāro reformu. Romānu iecerēju diezgan plašu, nosaucot to par «Pelēko zemi».

2. Ķeros pie darba

Sāku strādāt ar parasto neatlaidību. Dažreiz pat līdz fiziskam pagurumam — bez miega divdesmit četras stundas. Bija kāda īpatnība, kas veicināja manu darbu: sarkanas krāsas papīrs no sagrieztām vecām zaļumsvētku afišām. Man patika šī krāsa, uz kuras rakstīju ar violetu tinti. Jau agrāk biju beidzis rakstāmmašīnas rakstīšanas kursus un iegādājies vecu mašīnu, kurai nebija iespējas pielikt lentu. Tāpēc situ burtus pa tīru papīru, zem kura novietoja kopējamo papīru, un tā, neredzot uzrakstīto, otro eksemplāru izmantoju kā oriģinālu. Tas man nesagādāja lielas grūtības, jo pielaidu pavisam maz kļūdu. Jau pēc pirmās nodaļas uzmešanas

K. Fimbers

man šķita, ka esmu atradis kontaktu ar saviem nodomiem. Tēliem liku darboties pašiem. Runāt kā dzīviem cilvēkiem. Grūtāk bija pašam nostāties pozitīvā, ir negatīvā varoņa lomās. Domāt viena un atkal otra indivīda stāvoklī un izteikt viņu uzskatus. Tas bija diezgan grūti — just līdzi vecajam zemes rūķim Strautiņam un atkal nākošā mirklī ieņemt Bērzu muižas vagara pozīciju. Dažreiz sakāpa acīs asaras, rakstot par darba zemniekam nodarītām pārestībām, vai atkal radās ļauns prieks, ja uzvarēja kāds no negatīvajiem tipiem. Bet laikam gan vairāk bija to skumjo mirkļu, kurus ieliku Strautiņu un Mieriņu smagajā darba daļā. Šķita, ka padodas mani nolūki, bet man nebija neviena objektīva biedra vai drauga, ar kuru dalīties domām, apspriesties, vai esmu uz pareiza ceļa. Biju noslēdzies sevī, baidījos no skauģiem, kuri ik uz soļa pareģoja man neveiksmes personīgajā dzīvē: spēcīgs vīrietis sēd un smērē papīrus, pat novājē, neēd, bet nestrādā ražīgu darbu. Sapratu, ka tā domā visi mani radi un iztēlo par pustraku cilvēku, kas grib sasniegt nesasniedzamo — kļūt par rakstnieku ar tik mazu pamatizglītību. Mani tikai mierināja viens apstāklis — ka esmu neatlaidīgs un man ir drusku līdzekļi, lai tā izturētu vēl kādu gadu. Bija pārliecība, ka tikai darbs, neatlaidība var dot kaut kādu meistarību.

3. Grūtības un meklējumi

Grūtības radās — kādu virzienu noteikt katram tipam. Ilgi domāju, kā kuram likt darboties. Radās tāda kā zemapziņas domāšana, kad ierosināju iespaidus, priekšstatus, un tad naktīs kādreiz pamodos un man šķita, ka esmu visu laiku risinājis domu par kāda tipa

izveidošanu. Lūk, manā gara skatījumā stāvēja priekšā vajadzīgā persona spilgta un visā daudzveidībā — ņem un apraksti viņu, liec tai darboties vajadzīgos apstākļos, runā ar viņa muti nepieciešamos vārdus. Pat apģērbs bija gatavs šim tipam, it kā par to jau mēnešiem būtu domājis. Bet es taču tikai ierosināju sevī šā tipa iztēli! To es saucu par zemapziņas domāšanu — pat miegā manī darbojās ierosinātā doma . . .

Bija arī tā, ka vajadzēja jau likt darboties Matildei, bet nebija vēl vajadzīgā tipa. Un es metos uz ielas meklēt Matildi. Sekoju vienai un otrai sievietei, lai ņemtu raksturīgāko no viņas gaitas, no viņas stāva, no kustībām. Gāju vairāk reizes tai garām, lai ieskatītos sejā, redzētu kādu raksturīgu vaibstu. Lai aprakstītu jaunsaimnieku uzdzīvi krogū, gāju restorānos un vēroju pie galdiņiem sēdošas kompānijas, ieklausījos viņu iereibušajās balsīs un sarunās. Tā radās attiecīgie tēlojumi. Saprotams, vajadzēja arī daudz piedomāt, no pusvārda izveidot pilnu teikumu. Līdzēja arī mans piezīmju bloks, kurā pierakstīju dzirdētos dīvainos vārdus un izteicienus.

Vajadzēja arī notēlot vidi, kurā norisa darbība. Te man līdzēja atmiņas no bērnības, no Naudītes muižas ganību purva, bet aiz tā augstais Gaiļakalns. Plašo klejojumu atmiņas no Vidzemes vidienes ar bērzu, kastaņu un ošu alejām, kas tik raksturīgas lielajām muižām. Bet dabā es domāju Zemgales līdzenumu auglīgo mālu. Pagasta vecāko Griezi man palīdzēja atrast Naudītes Dzilnas brašajā augumā, Skroderi Nātiņu mazliet kariķētu deva drēbnieks Valteris. Bet atbrīvotājs? Sūdzības? Lāčplēši? Baroni? Tos radīju no senās novēroto tipu galerijas, jo man vienmēr bija ass skatiens, it kā sen jau meklētu tādus ļaudis, kas noderētu «Pelēkajai zemei».

Kaut kas par mīlestību. Jāatzīst, tādas ainas man nepadevās. Tāpēc šīm epizodēm centos paiet ātrāk garām, domājot, ka tā varētu būt tikai cita aprakstīta notikuma atkārtošanās, jo par mīlestību ir tik daudz rakstīts. Te manos tēlojumos lieli robi. Vispār uzskatu par savu skolotāju ne vien Pāvilu Rozīti, bet lielā mērā arī Rūdolfu Blaumani, kura Kopotos rakstus no Sudrabu Edžus brāļa bibliotēkas kara laikā Meņģeles pagastā pamatīgi izstudēju. Blaumaņa rakstības veids un valoda man daudz ko deva.

4. Gatavības pakāpe un paškritika

Romāna manuskripta sākumu pārlasīju diezgan bieži. Tas man patika. Pie katras lasīšanas atradu pa stila grubulim un laboju tos. Bet vietām radās arī lielākas pretenzijas, un rokā ņēmu šķēres. Kur vajadzēja kaut ko iestarpināt, pārgriezu lapu un ielīmēju jauno teksta gabalu vai dažas rindiņas, kā nu katrreiz iederējās. Pēdīgi manuskripta pirmrakstā nebija nevienas veselas lapas. Pats bāru sevi; kur man bija atpalikusi pareizā doma, rakstot tikai dažas dienas atpakaļ? Bija arī iegriezumos jātaisa jauni griezumi. Gāja visādi... Šos labojumus es nosaucu par paškritikas darbu un domāju: «Jo vairāk tādas paškritikas, jo labāk!» Kādreiz pie manis iegriezās grafiķis Pauls Šterns. Viņam es lasīju priekšā «Pelēkās zemes» fragmentus. Viņam bija diezgan spilgta iedoma un laba uztvere. Ar viņu varēju arī diskutēt par dažiem tipiem. Tādās pārrunās bieži vien radās jaunas idejas. Kad biju tā kādus pāris mēnešus strādājis, sēdos pie vecās rakstāmmašīnas un sāku pārrakstīt manuskriptu. Tas paņēma daudz laika, bet deva iespēju darba gaitā vēl slīpēt stilu. Bet arī tad pārrakstītās

lappusēs atradu vietas, kuras prasījās kaut ko papildināt vai plašāk notēlot.

Pēdīgi es pieliku punktu un teicu Paulam Šternam, kurš pašreiz atkal bija ienācis pie manis:

«Nu gan pietiks! . . . Bet kam lai dodu lasīt, kas ieteiks izdevēju?»

Šterns apdomāja atbildi un tad sāka savā mierīgajā balsī: «Augusts Pētersons esot progresīvs vīrs. Dzirdēju, ka viņš pēc Ivandes Kaijas Kopoto rakstu izdošanas meklējot kādu labu darbu . . .»

Par Pētersona «Zelta grauda» izdevniecību biju dzirdējis, kādu reizi redzējis arī viņu pašu. Varbūt . . .

«Ej, es ieteicu viņu!» Šterns neatlaidās.

Aizgāju uz Armijas spiestuvi, kurā Pētersons strādāja par tehnisko vadītāju. Bet iepriekš Pauls Šterns vairāk reizes mani nofotografēja, kā es lasu manuskriptu, kā eju ārā pa mājas vārtiem ceļā pie izdevēja. Pagaidām Pētersons apņēmās izlasīt manuskriptu, un man atlika tikai gaidīt kādas nedēļas.

5. Bija jāizmet nodaļa

Nākošā svētdienā pie manis atnāca Pētersons. Šķita jautrs un smaidošs. Nolika uz galda manuskriptu un sāka sūroties:

«Liels darbs . . . Pašreiz mūsu spiestuve stipri noslogota . . . Vajadzētu izmest kādas nodaļas . . . Varbūt pat sadalīt divās grāmatās.»

Tāda ideja man nebija ienākusi prātā. Apdomāju to. Pētersons turpināja:

«Nodaļa par baronu un policistu man nepatīk. Par auzu sējumā izaudzētiem vārdiem «Heil, Hitler!» nebūtu ko rakstīt. To vajadzētu izmest . . .»

«Galu galā tas nebūtu kardinālais jautājums, ja jūs apņemtos izdot,» es teicu, nesaprazdams, ko īsti domā Pētersons.

Viņš vēroja mani un tad atbildēja:

«Gribu izdot — ja nolīgsim ar honorāru . . .»

Es vairāk domāju par izdošanu nekā par honorāru. Bet to taču nevarēja teikt izdevējam. Bija moments, kad abi domājām. Sāku es pirmais:

«Cik tad jūs varētu maksāt?»

«Ne tik daudz kā Ansis Gulbis . . . Tā ap piecdesmit latu par loksni — nu, teiksim, 800 latu . . .»

«Piekrītu!» es izmetu, un Pētersons žigli sita man saujā.

«Izstrīposim to nodaļu «Heil, Hitler!», un es izdošu. Pēc tam otro grāmatu . . .»

Norunājām, un Pētersons solīja manuskriptu nodot kādā mazā spiestuvē, lai es drīz ejot lasīt korektūras. Sarunājām arī, ka vāku iekārtos Pauls Šterns.

6. Pirmās daļas iespiešana

Drīz vien spiestuve «Progress» piesūtīja man korektūras slejas. Salikums bija ar mašīnu un rūpīgs. Kad es aiznesu uz Lielgabalu ielu slejas, burtliči mani apstāja ar izsaucieniem: «Kļūdas! Kļūdas! . . . Būs daudz kļūdu, ja autors neizmaksās magaričas!»

Bija jādod nauda, lai atnes pāris puslitru degvīna un skābos gurķus uzkodām. Pēc tāda pamata ielikšanas sākās runa par saturu:

«Velna puika! Jūs taču rakstāt jaunus «Mērnieku laikus»? Fimber, mēs, «Progresa» burtliči, jūtamies pagodināti par tāda darba iespiešanu.»

Es pretojos uzslavai, teicu, ka grāmata būs kā parasts romāns.

«Jā, jā, Ulmanis tur nav slavēts, bet viņa zemes reforma pat kritizēta — tātad oficiālā kritika jūs neatzīs,» sprieda burtliči, kuri jau bija izlasījuši slejas.

«Tagad klausiet mūsu padomus: labai grāmatai jābūt labam vākam. Jāliek grubuļains zaļganais papīrs. Zem virsraksta vajag zīmēt velēnas . . .»

Tādiem priekšlikumiem piekrita arī Pētersons un no savas puses izmaksāja vēl divus puslitra degvīnus.

«Zēni! Bet nu jānodrukā tā, ka nav nevienas kļūdas!» nolēma burtliči un iespiedēji.

Tā viņi arī centās, un iebrošēto grāmatu Pētersons ilgi nēsāja portfelī un visiem rādīja.

«Vot, kur ir romāns! Prēmiju vajadzētu dot autoram, izdevējam un iespiedējiem!»

Ar Pētersonu norunājām, ka honorāru viņš sadalītu uz astoņiem mēnešiem, t. i., 100 latu mēnesī. Es tā biju ar mieru.

7. Kritikas

Pirmās atsauksmes vienmēr pienāk no veikaliem, kuriem iespiesto grāmatu nodod pārdošanai, tā sakot, «komisijā», jo «Zelta graudaļm» nebija pašam sava veikala. Pētersonam lielākais komisionārs bija Valtera un Rapas veikals Teātra ielā. Tam Pētersons bija nodevis 150 eksemplārus. Bet jau pēc pāris dienām viņam pieprasīts jauns sūtījums. Vecākais pārdevējs teicis:

«Pērk! Atnestos eksemplārus publika izķēra kā no krāsns!»

Pētersons ieteica ātrāk strādāt pie otrās daļas. Ilgi nebija jāgaida, kad avīze «Rīts» nodrukāja Rabāča re-

cenziju. Es biju domājis, ka Ulmaņa prese nu gan mani neslavēs, jo es taču neieteicu viņa agrāro reformu, bet, kad izlasīju diezgan garo recenziju, tad pabrīnījos, cik bezkaislīgi bija spriedis Rabācis. Īsumā atstāstījis romāna saturu, viņš sacīja, ka pēc ilgiem laikiem latviešu literatūrā parādījies īsts sadzīves romāns. Uzslavēja manus izzīmētos tipus, daudzus patiesus faktus, bet norādīja arī uz dažiem ģermānismiem, kas ieviesušies stilā, kā «pieklapēja» u. c. Recenzija visumā bija labvēlīga, un Pētersons lika dažas vietas no tās norakstīt, lai kādreiz izmantotu reklāmai. Tikai oficiālajā Ulmaņa presē nekas neparādījās. Sliktu teikt būtu muļķīgi, bet par mani labu runāt taču nedrīkstēja, jo es nepiederēju fašistiskajai kliķei.

Šad tad es dzirdēju, ko runāja lasītāji. Viņu spriedumi bija atzinīgi. Tā «Ziemeļblāzmas» bibliotekāre ieteikusi savai draudzenei ar šādiem vārdiem «Pelēko zemi»:

«Tas ir mīkstumiņš bez kauliem. Izlasi un pateiksi man paldies!»

Pats es daudzas nedēļas klīdu kā mēnešsērdzīgs, domādams tikai par «Pelēko zemi», par to, kā izveidot tās otro grāmatu. Kaut es to neizrādīju, bet jutos glaimots par labajām atsauksmēm.

8. Otrā daļa

Pirmajā daļā «Pelēkās zemes» tēma sāka tikai risināties, bet ne tuvu netika izsmelta. Tāpēc, izplānojis otro daļu, naski strādāju pie tās ar parasto ātro darba tempu. Atkal nenāca miegs. Dažreiz pusnaktī vēl strādāju vai arī uztrūkos no miega un pierakstīju kādu epizodi. Un atkal kritiska pārlasīšana, labošana un

pārrakstīšana, tipu meklēšana, lapu griešana ar šķērēm un līmēšana. Mans pierastais darba process. Izrādījās, ka otra daļa veidojas plašāka par pirmo. Radās arvien jaunas idejas, kuras gribēju izteikt uz papīra.

Augustā uzskatīju, ka otrā daļa tā kā būtu gatava. Aizgāju pie Pētersona viņa darba vietā Armijas spiestuvē. Pie Pētersona pienāca arī «Latvijas Kareivja» redaktora vietnieks Eliāss un žēlojās, ka izbeidzoties avīzē iespiežamais romāns, bet redaktors esot ārzemēs, ko lai tagad iespiežot.

«Lūk, te Fimberam ir gatava «Pelēkās zemes» otrā daļa. Par pirmo prese atsaucās labi . . .» Pētersons ieteica.

Eliāss šai domai pieķērās kā dadzis.

«Vakarā zvanīs redaktors. Es sacīšu viņam. Lai Fimberis atnes manuskriptu. Mēs jau maksājam samērā labi.»

Tā norunājām, un es steidzos uz mājām pēc manuskripta. Vilka taču labais honorārs. (. .)

Četrus mēnešus iespieda «Latvijas Kareivis» manas «Pelēkās zemes» otro daļu un katru nedēļu izmaksāja honorāru. Pēc tam to pašu salikumu izmantoja Pētersons, iespiežot grāmatu. Kopā visa «Pelēkā zeme» iznāca ap 42 iespiedloksnes.

No Kārļa Fimbera arhīva

ULDIS LEINERTS

Māris Čaklais

VISSPĒCĪBAI, NEVIS NOLEMTĪBAI

Visvisādi es mēģināju šo mirkli attālināt. Tā bieži mēs būtisko atliekam uz rītdienu, kad būs mazāk sīkgraužu darāmo darbu, kad varēs koncentrēties, kad netraucēs kaimiņu rībināšanās un saulīte spīdēs kā vēl nekad. Un tad es biju palicis viens pats tālas jūras krastā, viens pats ar dienvidu nakti, jūru, kas neremdināmi blieza paksī, viens pats ar sevi un nakti, kurā cilvēks ir tik bezspēcīgs, cik vien bezspēcīgs var būt cilvēks, un tik stiprs, cik vien cilvēks var būt. Es biju paņēmis līdzi Ulda vēstules. To nav daudz — mūsu laika epistulārais materiāls ir sarucis līdz maksimālam minimumam, un, ja spriestu tikai pēc vēstulēm, nākotnē ļaudis varētu domāt, ka esam nodarbojušies vienīgi ar naudas aizdošanu, atdošanu vai neatdošanu, dzejoļu drukāšanu vai nedrukāšanu vai citām vēl neinteresantākām praktiskām lietām. Skatīju šīs vēstules un jutu, ka nespēju tās lasīt, visu laiku nāk līdzi domas par viņa nāvi, par viņa slepkavām — tiem platajiem ģīmjiem un apcirptajām galvām, kurus divas dienas redzējām 1969. gada 16. un 17. septembrī Tautas tiesā Rīgā, Pumpura ielā 1.

Es sapratu, ka nespēšu runāt par Uldi, par tiem momentiem, kas saglabājušies atmiņā par viņa dzeju, kā es to saprotu, ja nespēšu vismaz atmiņu mirklī atbrīvoties no tā domu un izjūtu kompleksa, kas saistās ap viņa nāvi. No tā visa atmiņu mirklī ir jāatbrīvojas, jātiek vaļā. Jo ne Ulda nāve, bet viņa dzīve ir galvenais.

Viņa dzīve caur dzeju. Reiz atgriezies Rīgā no Jēkabpils, Uldis teica: «Nekam citam jau es neesmu derīgs.» Dzejnieks, kas derīgs tikai dzejai, — nemaz nav slikti, nemaz nav maz. Kā Eriks Ādamsons.

Grūti tūlīt pēc nāves novērtēt dzejnieku. Mickēvičs, uzzinājis par Puškina nāvi, teica: «Talantīgs iesācējs.» Leinertam paguva iznākt tikai viena grāmata «Gribu palikt gaismā» — 1966. gadā; daudzi dzejoļi palikuši periodikā, daudzi nenopublicēti, rokrakstos. Būtu vērts pārskatīt arī Dobeles rajona avīzi ap 1960. gadu, kur Uldis publicējās ar pseidonīmu Bērzups. Ar Bērzupa pseidonīmu dzejoļi publicēti arī «Literatūrā un Mākslā» sešdesmito gadu sākumā. Vajadzētu pārlūkot arī Jēkabpils rajona avīzi sešdesmito gadu vidū, kad tur dzīvoja Uldis Leinerts.

Vēl viena grūtība, par viņu runājot. Literārajai publikai ir tendence romantizēt agrus aizgājējus, apvīt ar tādu pliekanu «labā cilvēka», grūtību cietēja — individuālista oreolu, kuru sabiedrība nespēj saprast un nesaprot. Manā uztverē Uldis bija dzejnieks, kurš centās p r e c ī z i, pirmkārt un galvenokārt p r e c ī z i notvert pasauli un būt pats, palikt pats. Tāpēc man liekas, ka svarīgāk iespējami precīzi atveidot atmiņu epizodes, lai dzejnieks būtu saredzams iespējami precīzāk.

Vispirms Uldis Leinerts bija īsts dzejas bruņinieks ar ļoti pamatīgu izpratni par dzeju kā mākslu. Viņam bija arī paplašākas publicistikas periodi, bet viņa dzejas, viņa izjūtas pamatā bija lirisms šā vārda vislabākajā nozīmē. Lirisms pat vissarkastiskākajos dzejoļos. Lirisms, sākot ar viņa pirmajiem dzejoļiem, kurus 1958. gadā dzirdēju studentu kopmītnē Padomju bulvārī un Bastejkalnā:

> Aizvien vēl, Penelope, es tavs pielūdzējs,
> kaut pagaisusi tava varoņsvīta . . .

Tur bija arī dzejolis par veceni, kas lupatās trīc, vēl daži citi spāniski motīvi.

Ulda Leinerta dzejnieka gaitā bija posmi, kad viņš stipri ietekmējās no kāda dzejnieka. Atceros brīžus, kad viņš bija lasījis Eliāru, tad tapa dzejolis «Acis», kur ietekme visjūtamāka. Pēc Vinokurova atklāšanas radās dzejolis par nirēju, kas satvēris ūdenszāli. Bet visā visumā to, ko viņš lasīja, viņš uzsūca sevī, lasītais viņu ietekmēja dziļi. Pie tādām grāmatām piederēja Erika Ādamsona krājumi, dzejnieces Mirdzas Ķempes dāvināti. Atceros, reiz depresijas mirklī Uldis manas Gogoļa ielas istabas krāsnī dedzināja vēstules, neklausot nekādām atrunām. Ādamsona grāmatas viņš tomēr nesadedzināja, kaut arī visus pārējos papīrus, kas bija čemodānā, sastūķēja krāsnī.

Tāda grāmata viņam bija arī Hemingveja «Svētki, kuri vienmēr tevī» brošētais izdevums krievu valodā. To viņš bija nopircis vairākos eksemplāros, un reiz kafejnīcas pagrabiņā pie «Kaukāza» viņš man to uzdāvināja. Liekas, ka šai grāmatā bez visa pārējā Uldi piesaistīja arī Parīzes literārās bohēmas apraksts. Viņš pats bija bohēmas cilvēks. Viņam patika klaiņot, klīst, sūkt kafiju, kādu aliņu, kādu vīniņu, vērot, pāironizēt un klusībā domāt savu dzejasdomu. Viņš pats izvēlējās sabiedrību, kuras liela daļa bija viņa necienīgi. Varbūt šī bohēma viņā radīja to uzbudinājumu, kuru pārvarot tapa dzeja — gaiša, caurspīdīga kā rudens mīlestība:

— Mīli! — man teica.
Bet es vilcinos:
Rudenī mīla ir tik savāda,
Caurspīdīga un dziļa.

Lieli infantilisma, vienaldzības uzplūdi viņā mainījās ar milzu aktivitātes joņiem.

Tagad var domāt, ka viņš vienkārši nesteidzās ar savu pirmo grāmatu. Tas tomēr nebija tā. Viņa grāmata varēja iznākt vismaz 1963., 1964. gadā (iznāca 1966.). Vairākkārt Uldis ar milzīgu enerģiju un aktivitāti sāka to kārtot, tad atkal iekrita īpatnā infantilismā un pārtrauca. Par krājuma veidošanu runāts 1962. un 1963. gada vēstulēs, bet 1964. gada janvārī viņš atkal raksta: «Mani interesē sekojoša lieta: kādā veidā tiek iesniegti krājumi? Cik eksemplāros? Kur? Kam? Pa pastu? Personīgi?

Drudžaini rakstu klāt, lai varētu izdot vismaz 1000 rindu . . .»

Viņš nelasīja daudz, bet, ko izlasīja līdz galam, to uzņēma iekšēji, pamatīgi. Reiz viņš bija salasījies par Asīzes Francisku un tad nu, kur arī vien redzējāmies, vienmēr atrada veidu, kā sākt runāt par to un, ja iespējams, ar lielāko prieku sākt strīdēties. Un tad bija van Goga periods. Brīžam pat liekas, ka viņš lielā mērā iedvesmojās no šo cilvēku dzīves aprakstiem un vismaz dažās dzīves situācijās viņus atdarināja visai panaivi.

1964. gada sākumā vēstulē no Jēkabpils viņš citē trīs savus dzejoļus.

Dž. Kenedijam:

«Būt vienam — noziegums, jo uzbrūk nelaimes tiem, kurus atstājam. Būt cilvēkam — tas būt ar cilvēkiem. Būt dzīvam — būt par dzīvību, kas mātes klēpī, būt par bērniem, kuri rotaļājas visās ielās piecas minūtes pirms atentāta. Būt mirušam — tas pacelt ieroci pret cilvēkiem. Drīkst nogalināt tikai diena tumsu.»

Otrais — visai tradicionāla risinājuma dzejolis veltīts Valtam Vitmenam, trešais — Haiti rakstniekam Žakam Stefenam Aleksim, sauktam par Žaku Sauli:

«Paēdušais nicina bezpajumtnieku. Virsnieks nicina žandarmu. Mulāts nicina nēģeri. Viņi nicina tevi, Haiti.

Portoprensas cietumu naktīs viņi ieslodzīja Žaku Sauli. Naktīs viņi spārda kājām Haiti brūno un līksmo muguru.

Portoprensas naktīs viņi uzceļ tumšu sienu no rakstāmmašīnu tikšķiem, no sitieniem un asins uz akmens.

Naktīs — viņi pratina tikai naktīs! Paslēpušies aiz tumšās sienas, viņi pratina tevi, Haiti, — tevi, kas zini, bet klusē.»

Ceturto dzejoli Amerikai viņš domāja uzrakstīt par Fidelu, ar kuru tai laikā aizrāvās daudzi.

Stila paraugam 1963. gada 1. februārī rakstīta vēstule:

«Sveicināts!

Nav ne jausmas, ne-miņas par to-kas lielajā pilsētā notiek. Rakstu Tev kvēlas sirds pukstēšanas un zinātkāres dzīts. Šā mēness 6. dienā apritēs pēdējā manadarbadiena «Latantiseptikā», jo štattus samazina tāpat kā visur. Ir gan vāja cerība dabūt paaugstinājumu darbā un tādējādi palikt pie vietas, bet tas jau atkarasees no tam, kahdu gada plahnu mums usliks: ja buhs jaapstrahda ellektrostabi, tad mani eecels par Meisteri ar brangu algu.

Tā kā raudaht gribas, tā ka uzrakstit kahdu brangu dzejjoli...

Dzejjot tad varēšu no rihta lids vakkaram; varēšu iesaistihties arī prophesionahlaijā Jakopštates un Kreicberģes jaunu rakstnieku biedrībā un apmeklēt tās sanākšanas, kuras notiek sestdien darba laikā no plkst. 12.

Svētdien pie manis laikam atbrauks viena jaunkundze — Ausma Pormals. Mēs jau esamm tuvi nāburgi — kādi divjdesmit kilo metri vien.

«Fideli» jau laikam nedrukās. Labi tā buhtu, ļoti paviršs jau tas pahrcelums in latv. bij. Kas ta būs ar tam citam rihmem, vajg tokš tās mest prom. Ja var, mehgini ielikt «viduvejību» vai «izgudrotahji», tahs citas jau nu galligi nekam neder.

Mana seeva grip vehdinat to istap un masgat mans dehl Indulls. Vina saka, lai es beidsot rakstihshanu. Visu labu un atraksti kā iet man iet labi kad neiet slikti Uldis Leinerts Jēkabpilī Brīvības 243 — 3.»

Nebija viegli pierast pie Ulda dzejoļiem gan redakciju darbinieku, gan lasītāju daļai. Ir Uldim Leinertam dzejolis par sievieti ar spaini ūdens, kura nāk augšup pa Daugavas krastu. Te veiksmīgi pielietots atkārtojums, radot savdabīgu emocionālu viļņojumu, dvēseles ritmu. Vispirms redzama sieviete, tad top ievērots: gaitā vieglā šūpoties sāk, tad sadzirdama dziedāšana pusbalsī. Ļoti precīzi, ietilpīgi.

Ulda Leinerta dzejoļi īsti sāk darboties dzejoļu kopā, ciklā, grāmatā. Atsevišķie dzejoļi ar tādu necilu Latvijas vienkāršās dabas tēlainību var it kā iejukt starp pārējiem, bet, līdz tie grupējas vienkop, līdzko viens dzejolis sāk variēt un papildināt otru, tā sāk strādāt arī tie dzejoļi, kuriem līdz tam nav tik liela uzmanība pievērsta.

Uldis Leinerts valodu juta sevī, valodas spraigumu un elastību. Tieši šīs izjūtas trūkums ir viena no lielākajām šodienu sācēju nelaimēm. Bija viņam tādi eksperimentposmi, kad viņš uzsvērti spēlējās ar valodu, piemēram, dzejolis «Maršs», bet tie arī palika kā vingrinājumi.

Vārda muzikalitāti, vārda dinamītu Uldis juta, bū-

dams dzejnieks, kurš profesionāli pārzin savu darbu un kuram dzejoļu formālā veidošana nesagādā grūtības. Uz apvāka grāmatiņai «Gribu palikt gaismā» viņš rakstījis: «Reiz man nācās dzirdēt, ka es vēl «staigājot pa klaviatūru», t. i., meklējot savu tēmu un balsi. Apzinos, ka tiešām tā tas ir. Uzrakstītais mani neapmierina — jūtu, ka var un vajag rakstīt labāk. Te vienīgās zāles — darbs ar visām tā grūtībām un daudzveidību.»

Tā nebija akadēmiska atrakstīšanās. Strādāja viņš rūpīgi, lai ietekmētu ne tikai dzejolis kopumā, bet ik rinda. Lai rinda būtu noslogota. Uldis Leinerts labi juta dzejas faktūru, ne tikai tēlaini emocionālo domu. Tam, ka viņš labi atdzejoja Ulzitujevu un Riskulovu, nav gadījuma raksturs. Viņš tulkoja gruzīnu dzejniekus, un tie bija atklājums priekš viņa. Viņam patika aziātu atvēziens, atraisītība, panteisms, viņu operēšana ar milzu kategorijām. Ar lielu prieku viņš izdevniecībā lasīja priekšā Riskulova vēstules, atbildes uz konkrētiem jautājumiem. Diemžēl satikties viņi vairs nepaguva. Tulkoja Riskulovu ar lielu atbildības sajūtu, strīdējās par atsevišķām vietām, bet apbrīnojami ātri uztvēra nepieļaujamas novirzes, pārpratumus, vispār strādāja lieliski.

Viņš varēja nostrādāt visādus gājienus, kuri no normālcilvēka viedokļa likās galīgi nepiedodami. Es esmu bijis klāt, kur mājas saimnieki bija spiesti viņu palūgt aiziet (un viņiem bija pilnīgi taisnība), un tomēr viņš bija galvastiesu pārāks pār to klīstošo nīkuļu baru, kas sastādīja viņa kompāniju. Viņš saprata, ka pats nespēj cīnīties ar daudzām cilvēciskām vājībām, un piedeva tās arī citiem.

Bet viņš nebija spējīgs uz draugu nodevību, uz būtiskiem meliem. Un sevišķi jau uz visu, kas attiecās uz rakstāmo darbu.

1964. gadā vēstulē viņš rakstīja:

«Nekur nav derīga steiga, ir jāpārdomā uzrakstītie vārdi — liekais jānosvītro nost, nepieciešamais jāpieraksta klāt. Tikai tad var sasniegt īsteno pilnību formā, kuras man pietrūkst un pietrūkst — sasodīts! Leinert, beidz gausties!

Cik tev maksā par to, ka tu gaudies un gaudies? Vai tik tu neesi aģents vispasaules apbedīšanas birojā?

Nevajag peldēt sekli, ka dibens redzams virs ūdens. Leinert, mans padoms tev viens: koķeti gaudot beidz! Daba ir skaista par sevi, kā jau Meinis to teicis: lai viņam mūžīga slava par tik diženu atklājumu!»

Man iznāca viņu redzēt visādu — nogurušu, raudošu, bet vispriecīgākais, viszirgtākais un darbīgākais viņš bija ap jauno autoru semināra laiku 60. gadu pirmajā pusē un vienumēr tad, kad atgriezās no Bērzes. Vairākkārt viņš aicināja tur braukt līdzi, neiznāca. Pirmoreiz Bērzi redzēju viņa bēru dienā. 1958. gadā Bastejkalnā viņš man nolasīja kādu dzejoli, pirmo no viņa, ko es dzirdēju, un Bērzes kapos — arī uzkalnē man vajadzēja to lasīt viņam.

Poēmā «Prologs sākumam» Uldis Leinerts rakstīja:

> Ja Ievas jūs neiemīl,
> tad iemīliet šo bezgalīgo pasauli kā Ādami
> un atvadieties no paradīzes,
> ko uzcēlāt savās iedomās...
> Laiks nu ir atzīties,
> ka vienmēr esmu ticējis cilvēka visspēcībai,
> nevis nolemtībai.

Lasītājiem un, var teikt, tautai ir svarīgs dzejnieks un dzeja, kas tic šai visspēcībai, nevis nolemtībai.

LITERĀRAIS KALENDĀRS 1972. GADAM

4.	janvārī	paiet	50	gadi,	kopš	dzimis	Jānis Kalniņš
21.	„	„	50	„	„	dzimusi	Elza Sudmale (Grīnberga)
9.	februārī	„	75	„	„	dzimis	Voldemārs Branks
9.	„	„	65	„	„	dzimusi	Mirdza Ķempe
23.	„	„	50	„	„	dzimis	Tālivaldis Kalnājs
24.	„	„	50	„	„	dzimusi	Skaidrīte Kaldupe
1.	martā	„	50	„	„	dzimis	Arvīds Skalbe
15.	„	„	80	„	„	dzimusi	Vilma Delle
15.	„	„	60	„	„	„	Vera Kacēna
18.	„	„	100	„	„	dzimis	Jānis Jansons-Brauns
18.	„	„	60	„	„	„	Arturs Ozols
3.	aprīlī	„	50	„	„	miris	Augusts Deglavs
5.	„	„	80	„	„	dzimis	Jānis Alberts Jansons
5.	„	„	50	„	„	dzimusi	Velta Spāre
9.	„	„	110	„	„	dzimis	Esenberģu Jānis
15.	„	„	70	„	„	„	Pēteris Voitkāns
16.	„	„	110	„	„	„	Pērsietis
25.	„	„	110	„	„	„	Jānis Misiņš
13.	maijā	„	140	„	„	dzimis	Juris Alunāns
13.	„	„	110	„	„	„	Pēteris Sarķis
19.	„	„	90	„	„	dzimusi	Tija Banga
25.	„	„	75	„	„	dzimis	Alvils Ceplis
2.	jūnijā	„	85	„	„	„	Kārlis Egle
3.	„	„	50	„	„	„	Laimonis Purs
23.	„	„	80	„	„	dzimusi	Austra Dāle
30.	„	„	60	„	„	„	Jausma Ābrama

21.	jūlijā	paiet	80	gadi,	kopš	dzimis	Seimaņs Putāns
23.	„	„	70	„	„	dzimusi	Marta Silabriede
27.	„	„	70	„	„	dzimis	Kārlis Kundziņš
27.	„		50	„	„	„	Vitolds Valeinis
30.	„	„	75	„	„	„	Jānis Eiduks
9.	augustā	„	110	„	„	„	Augusts Deglavs
11.	„	„	50	„	„	dzimusi	Mersede Salnāja
3.	septembrī	„	80	„	„	dzimusi	Klitija
18.	„	„	75	„	„	dzimis	Emīls Sudmalis
2.	oktobrī	„	130	„	„	„	Jānis Austriņš
23.	„	„	90	„	„	„	Šalkonis
27.	„	„	75	„	„	„	Jūlijs Jūlians
5.	novembrī	„	75	„	„	dzimusi	Hilda Vīka
6.	„	„	60	„	„	dzimis	Jānis Silazars
26.	„	„	90	„	„	„	Atis Freināts
30.	„	„	70	„	„	„	Fricis Demens
4.	decembrī	„	95	„	„	„	Andrejs Upīts
20.	„	„	50	„	„	„	Bruno Saulītis
24.	„	„	75	„	„	„	Jānis Ziemeļnieks
25.	„	„	80	„	„	„	Jūlijs Lācis

SATURS

Piektā «Varavīksne» 5

1871. GADS

Saulcerīte Viese 7

TEODORS LEJAS-KRŪMIŅŠ

Ojārs Zanders. Ritošs akmens neapsūno 15

VILIS PLŪDONS

Krāšņais, kuplais milzu koks. *(Liesmas Lūsēnas ievads un materiālu atlase)* 26

AUGUSTS BALTPURVIŅŠ

Sirdsdraugs 50

JĀNIS PORUKS

Apsesdēls. Cik es pazinu Poruku Jāni 56
Kārlis Krūza. Dzīves mijkrēslī. *(Ojāra Zandera ievads un materiālu atlase)* 59

JĀNIS EZERIŅŠ

Pēteris Ramizars. Atmiņas par Jāni Ezeriņu 70

ROBERTS EIDEMANIS

«Es esmu vienmēr gribējis patiesību runāt.» *(Imanta Pijoka ievads un materiālu atlase)* 84
Olga Eidemane. Karotāja kaislīgā sirds 101

1921. GADĀ

Ilgonis Bērsons 106

AUGUSTS ARĀJS (BĒRCE)

Klusais. A. Bērce-Arājs 120

ANDREJS KURCIJS

Ingrīda Kiršentāle. Nepētītas lappuses 126
Putns, kas nav savu dziesmu beidzis 134
Paulīna Bārda. Andreja Kurcija pēdējā vasara . . . 142

ALVILS CEPLIS. KONRADS JOKUMS

Kārlis Kraujiņš. Mirkļi no atmiņu skrīņa 147

ALFREDS STRADIŅŠ

Ādolfs Talcis. Strādnieku jaunietis-dzejnieks 151
Jānis Plaudis. Alfredu Stradiņu atminu 155
Kur lai es lieku sāpes? 157

ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS

Runa 70 gadu jubilejā 162
Par mūsu bērnu un jaunatnes literatūru 166

ANDREJS UPĪTS

Vēstules redaktorei Marijai Šūmanei 171

JĀNIS GRANTS

No piezīmju grāmatiņas 180

BRUNO SAULĪTIS

Leļļu teātris (*Gundegas Saulītes ievads un publikācija*) . 183

KĀRLIS FIMBERS

Kā es uzrakstīju «Pelēko zemi» 197

ULDIS LEINERTS

Māris Čaklais. Visspēcībai, nevis nolemtībai 207

Literārais kalendārs 1972. gadam 215

РАДУГА

Литературное наследство

Издательство «Лиесма» Рига

На латышском языке

Художник В. Кокин

VARAVĪKSNE

Literārais mantojums

Redaktore L. Bībere. Māksliniec. redaktors A. Jēgers. Tehn. redaktore A. Pētersone. Korektore A. Pavlovska.

Nodota salikšanai 1971. g. 28. jūlijā. Parakstīta iespiešanai 1971. g. 11. novembrī. Tipogrāfijas papīrs Nr. 1, formāts 70×108/32. 7,38 fiz. iespiedl.; 10,33 uzsk. iespiedl.; 9,34 izdevn. l. Metiens 5000 eks. JT 19374. Maksā 62 kap. Izdevniecība «Liesma» Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. Nr. 24657/Do693. Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses komitejas 3. tipogrāfijā Rīgā, Ļeņina ielā 137/139. Pasūt. Nr. 503.

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0305071852

62 kap.